

ՈՐԻՆԻՄ ՍԱՐՑՅԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՍԱՀՄԿ ՊԱՆԿԳՆԵԱՆ

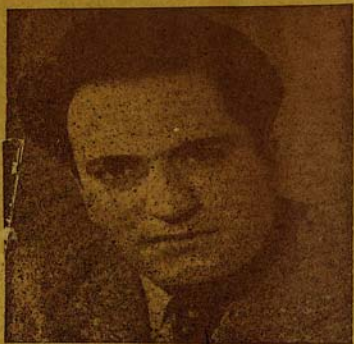

1948

ՏՊԱՐԱՆ «ՆԵՂՈՍ»

Գ.Ա.ԼԻՐԷ

հօշի
H

ՈՒՒԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Մեծն Սարոյեանը:

Անշուշտ, ոեւէ հայու համար, անհամեսութիւն պիտի ըլլար ամեն յարակալանը ապա Ուիլիլմ Սարոյեանի: Ամէն ոք պիտի ըսէր, որ մեր հայրենակիցին փառքին կը նայինք խոշորացոյցով և շտեմի ձեւեր կ'առնենք: Սարոյեանը, ուրեմն, ամեն յորջորջող՝ ես չեմ: Այդ յարակալմը պարզապէս ընդօրինակած եմ ամերիկեան Life շաբաթաթերթի 1940 Նոյեմբեր 18ի թիւէն: Երեք միլիոն ապառուս աւանցող մեծ հանդէս մը գիւրին կերպով ոեւէ մէկուն գովքը չ'ընէր. երբ Life եօթը էջ կը յառկացնէ Ուիլիլմ Սարոյեանի, կը հրատարակէ անոր գիմանկարը և բազմաթիւ տեսարաններ անոր թատերախաղերէն, կարծեմ կրնանք անդիտա սրտով մենք մեղի ըսել, որ չենք սխալիր բարձր դասելով մեր հայրենակիցը, որ ուշագրաւ գիրք մը գրած է ամերիկեան գրականութեան մէջ:

Ինչո՞վ մեծ է Ուիլիլմ Սարոյեան:

Այս հարցումին պատասխանելու համար, հարկ է ծառայանալ Սարոյեանի թէ՛ կեանքին և թէ՛ գրականութեան: Եւ արդէն, կարելի չէ երբեք Սարոյեանի անձը բաժնել իր շորձէն, ա՛յնքան առաջինը կը ցոլայ երկրորդին մէջ, անգամ մը եւս արդարացնելով Պիլֆոնի խոսքը, թէ «ոճը՝ մարդն է»:

ԿԵԱՆՔԸ

Ուիլիլմ Սարոյեան ծնած է 1908ի ամառը Քալիֆորնիայի Ֆրէզնո քաղաքը: Այդ քաղաքին մէջ ծնած ըլլալը բաւական մեծ դեր ունեցած ըլլալու է Սարոյեանի նկարագրի կազմութեան մէջ: Ֆրէզնո կարծեմ Ամերիկայի միակ քաղաքն է, ուր անբացատրելի հայատեսութիւն մը գոյութիւն ունի ընդիմադրողներին մէջ. այդ հակառակութիւնը հանդէպ իր ցեղին՝ Սարոյեանի մէջ անշուշտ ծնունդ տուած է այն բաւան ազգայնականութեան, որ կը յայտնուի իր բազմաթիւ պատմուածքներուն մէջ:

Սարոյեան ծնաւ ու մեծցաւ գրեթէ թշուառութեան մէջ։ Իր հայրը աղնիւ հայ մըն էր, որ 1906ին գաղթեր էր Ամերիկա ու Նիւ Յորքի մէջ դռնապանութիւն ընելէ վերջ հաստատուեր էր Ֆրէզնո, իրեւ այդեպան և հաւաքոյժ։ Սարոյեան, որ իրմէ մեծ երկու եղբայր և երկու քոյր ունէր, երեք տարեկան էր միայն, երբ իր հայրը մեռաւ։ Սարոյեանի հօր դէմքը սրտառուչ կերպով կը պատկերանայ հեղինակին առաջին պատմուածքներէն մէկուն՝ «Իմ անձը աշխարհի վրայ» կտորին մէջ։

Սարոյեանի հօր մահէն ետք, մայրը աղախինի պաշտօն մը կը ստանձնէ Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ ու իր դաւաճկները որբանոց կը դնէ։ Ուիլիմ 7 տարեկան է երբ աղաքը դուրս կուգան որբանոցէն։ Սարոյեան կը սկսի ստորագրաւ գալոց մը յաճախել Ֆրէզնոյի մէջ։ Այդ դպրոցական տարիները Սարոյեան կը նկատէ իր կեանքին ամենէն ձանձրալի շրջանը։ Հայերը զառ բաժին մը ունէին դպրոցին մէջ։— Հարցումներ կ'ուղղէի ուսուցչուհիին, կ'ըսէ Սարոյեան, բայց ան չէր պատասխաներ ու կ'արգելափակէր զիս։ Պատուհանէն կը ցառքէի ու խոյս կուտայի։

Սարոյեան դպրոցի ժամերէն վերջ լրագիր կը ծախէ փողոցները իր Հենրի եղբորը հետ, մինչև տասը տարեկան հասակը։ Այնուհետեւ պաշտօն մը կը գտնէ հեռագրական գրասենեակի մը քով իրեւ հեռագրի ցրուիչ, շաբաթական 15 տուարով։ Դպրոցէն արձակուելէ վերջ, ժամը 4էն մինչև կէս դիշեր, հեծանիւով հեռագիրներ կը բաժնէր։ Այնքան արագ կը քշէ եղեր հեծանիւը, որ «Արագութիւն» (speed) մակդիրը կուտան իրեն։ Բայց մարդ կը յոգնի, չէ՞։ Տարի մը վերջ Սարոյեան այլեւս նոյնքան արագ չէր քշեր։ Դործատէրը կը դանդաղի։ «Յոգնած եմ, կ'ըսէ Սարոյեան, զիս սփիւս մի կոչէք։ Յրուիչի իր այս գործի մասին ցաւաքին շեշտերով կը խօսի Սարոյեան՝ «1854էն ի վեր ամենացուրտ ձմեռըս կտորին մէջ, (սղակի աղաք» հատորէն)։

Անկողին կը մօնէի առաւտեան ժամը մէկին և դարթուցիչ ժամացոյցը կը հնչէր ժամը եօթնին։ Ասիկա կ'ընէր վեց ժամուան քուն միայն։ Եւ պէտք ունէի 13 ժամ քունի։ Ձէի ուղեր անկողնէն դուրս գալ։ Սաստիկ ցուրտ էր։ Բայց և այնպէս, միշտ դուրս կուգայի անկողնէն, կը նա-

խաճաշէի, կը ցատքէի հեծանիւիս վրայ և կը փութայի դպրոց, որովհետեւ էմմա Հէյնզը պիտի տեսնէի: Ամբողջ օրը քուշնս կուգար: Էմմա Հէյնզ մօտս կ'ըլլար, ես շատ յոգնած կ'ըլլայի և շուտով կը սկսէի աչքերս բաց քնանալ, և մեր ուսուցչուհին — խեղճ Տիկին Հէյլըթին, որ մեռաւ 1932ին՝ 67 տարեկան — անուշա կուտար ու հարցում մը կ'ուղղէր ինձի, իսկ ես աշխարհին հանդէպ մեռած կ'ըլլայի: Կ'երազէի Էմմա Հէյնզի մօտին: Օր մը խոր քունի մէջ ինկայ, դաստարանը, գլուխս թեւերուս վրայ հակած: Տիկին Հէյլըթի արթնցուց զիս: Բարկացած էր, և ես չեմ այսպաներ զինք: Ան ըսաւ.

«— Երիտասարդ, ասիկա պանդոկ չէ, ասիկա դաստարան է:

Վինքլինքս արթուն դգալ կը սկսէի կէսօրէն վերջ ժամը 3.30ի մօտ միայն, ապա բոլորովին կ'արթննայի: Դպրոցէն դուրս կը վազէի, արագօրէն հեռադրական գրասենեակը կը փութայի, բաճկոնս ու գլխարկս կը դնէի եւ գործի կը սկսէի:

Այնպէս եղաւ, որ ալ հոգ չըրի դպրոցի մօտին: Այն աստիճանին հասաւ, որ նստելէս երկու վայրկեան վերջ կը քնանայի, գիտնալով հանդերձ որ Էմմա Հէյնզ մօտիկս էր:

Իր գործատիրոջ հետ խնդիր ունենալէ քիչ ետք, 15 տարեկանին, Սարոյեան կը ձգէ թէ՛ իր գործը, և թէ՛ դպրոցը: Կը մանէ իր փաստաբան հօրեղբօր գրասենեակը, ուր մեքենագրութիւն և սղագրութիւն կը սորվի: Հօրեղբայրը կը սկսի նամակներ տուն տալ Սարոյեանի, բայց կը մերժէ դրամական վարձատրութիւն ընել, ըսելով թէ Սարոյեան արժէքաւոր փորձառութիւն ձեռք բերելու վրայ էր ձրի կերպով:

— Բանի՞ կը վճարես քու մեքսիկացիներուդ, կը հարցնէ Սարոյեան հօրեղբօրը, որ մեքսիկացիներ կ'աշխատեցնէր իր այգիին մէջ:

— Ժամը երեսուն սէնթ, կը պատասխանէ հօրեղբայրը:

Սարոյեան անմիջապէս կ'երթայ այգի ու ա՛լ չի վերադառնար գրասենեակ: Հօն կը ծանօթանայ մեքսիկացի և ճափոնցի գործաւորներուն, զորս յաճախ կը յիշէ իր գրուածքներուն մէջ: Կը համակրի այդ խոնարհ մարդոց,

և այնպիսի բոլոր խոնարհ ժողովուրդներուն ի պատիւ է, որ հետագային կը գրէ իր նշանաւոր պատմուածքը՝ Սօքրատեսի հազար ասորիներ:

17 տարեկանին, մօտ երկու տարի այգեգործութիւն ընելէ վերջ, Սարոյեան կ'երթայ Սան Յրանսիսքօ, ուր բազմաթիւ համեստ պաշտօններ կը վարէ — մեքենագործ, հաշուակալի օգնական, և այլն: Տասնեակներով հին գիրքեր կը գնէ, հատը 5 սենթի, և շարունակ կը կարդայ, ինքզինք երջանիկ զգալով այդ մեծ քաղաքին մէջ. ուր մարդիկ չեն արհամարհեր հայերը, ինչպէս Յրէզնոյի մէջ: Բազմաթիւ կարճ պատմուածքներ կը սկսի գրել, և իր առաջին գիրքը, մասնաւորաբար, կը ներկայացնէ իր կեանքին այդ շրջանը: Իր պատմուածքները կը ղրկէ ամերիկեան բոլոր թերթերուն, բայց ամէնքն ալ ետ կը ղրկեն իր ձեռագիրները: Միւս կողմէն, Սարոյեան վերջապէս տեսական գործ մը կը գտնէ իրբեւ հեռագրական գրասենեակի մը տնօրէն: Բայց հաս ալ իր յամառ ինքնատպութիւնն ու շնչառած անձնաւորութիւնը արգելք կ'ըլլան որ շարունակէ այդ պաշտօնը: Ինչպէս որ իր գրուածքներուն մէջ ան զի ջանար հաճելի ըլլալ ամերիկացի ժողովուրդին», այնպէս ալ իր պաշտօնին մէջ Սարոյեան կը յայտնաբերէ անկախ նկարագիր, և իր գաղափարները հաճելի չեն դար իր գործատիրոջ: Սարոյեան կը թողու այդ պաշտօնն ալ:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐԸ

25 տարեկանին է միայն, 1933 Դեկտեմբերին, որ բախտը կը սկսի ժպտիլ: Սարոյեանը իր սենեակին մէջ կը տեսնենք այդ շրջանին այնպէս, ինչպէս ինքզինք կը նկարագրէ «Յուրա օր մը» պատմուածքին մէջ: Օղբ ցուրտ, խոնք անձկալից ըլլալուն համար, շարունակ կը ծխէ: Իր ոչ մէկ գրուածքը տակաւին լոյս տեսած է որեւէ կարեւոր թերթի մէջ, այսուհանդերձ ան ինքզինք գրող մը կը նկատէ, որովհետեւ «միակ պատշաճ բանը» իրեն համար՝ գրելն է: Եւ ահա՛ իր մէկ պատմուածքը, The daring young man on the flying trapeze, կ'ընդունուի Story հանդէսին՝ կողմէ, որ 15 տուարնոց չէք մը կը ղրկէ հեղինակին: Այս առաջին տնգամն է, որ Սարոյեան կը ճեղքէ աւանդապաշտ խմբա-

գիրներու ընդգրկմութիւնը և կը ներկայանայ ամերիկեան հանրութեան: Իր առաջին պատմուածքին անունը հետագային կուտայ իր առաջին գիրքին, և կ'որոշէ որ այդ առաջին գիրքին իւրաքանչիւր նոր տպագրութեան համար պիտի գրէ նոր յառաջարան մը: Հետագործարկան կը նկատեմ հոս առ Վերջին մասը այն յառաջարանին, զոր գրեց Սարոյեան երբ իր գիրքը լոյս տեսաւ անգլիական ծանօթ Penguin շարքին մէջ, 1939ին:

«1933ին, Ենոլենդի մօտ, տեղեկացայ, որ Story թերթը ընդունած էր իմ The daring young man on the flying trapeze պատմուածքս: Իմ գրուածքներս լոյս տեսած էին պզտիկ և երկրորդական հանդէսներու մէջ, տարեկան երկու կամ երեք հատի հաշուով. 17 տարեկանէս ի վեր. բայց առաջին անգամն է որ կ'ընդունուէի ազգային կարեւորութիւն և ազգային ունկնդրութիւն ունեցող հանդէսի մը կողմէ: Վհռեցի օգուտ քաղել այս առիթէն: Որոշեցի օրական մէկ պատմուածք գրել առնուազն երեսուն օր, եւ պատմուածքները ղրկել Ուիթ Պըրնէթի և Մարթա Ֆուլիի, Storyի հրատարակիչներուն:

«Ոչ միայն որոշեցի այդպէս ընել, այլ այդպէս ալ ըրի: Մօտ երեսուներկու օր, օրական անձուազն մէկ պատմուածք գրեցի և թղթատարով ղրկեցի հրատարակիչներուն: Բայց այս ընելէ առաջ, հրատարակիչներուն գրեցի ու ըսի թէ ինչ պիտի ընէի: Վստահարար, անոնք կարծեցին թէ յիմար էի: Բայց տասնըմէկ կամ տասներկու պատմուածք ստանալէ և անոնցմէ երկու կամ երեք հազար կարգալէ վերջ, անոնք պնդեցին որ շարունակեմ: Շարունակեցի: Երբեմն օրը երկու պատմուածք ղրկեցի, և օր մը երեք նոր պատմուածքներ գրեցի ու ղրկեցի: Երբ պատրաստ էի հանգչելու, հրատարակիչները երեսունըփնդ կամ երեսունըփեց պատմուածք ստացած էին ինձմէ: Այս գրքին 26 պատմուածքները ընտրուեցան այդ խումբէն, և Ռէնալմ Հաուսի կողմէ հրատարակուեցան 1934 Հոկտեմբերին:

Ուրեմն, 1934 Հոկտեմբերին է որ կ'իրականանայ Ուիլիլմ Սարոյեանի երազը — իր առաջին գիրքը լոյս կը տեսնէ: Անմիջապէս 11000 օրինակ կը սպառի, տպագրողի գանադան ժողովրդական մասենաշարներու մէջ:

Այլեւս Սարոյեան դադար չի ճանչնար: Մօլեգին թա-

փով կը նուիրուի աշխատանքի ու կը սկսի անդադար եւ առատորէն արտադրել: Ամերիկեան բոլոր մեծ հանգէսները, Harper's, Scribner's, Esquire, կը բանան իրենց էջերը այս նոր տաղանդին առջեւ: Եւ պզտիկ տղան, որ թշուառութեան ամբողջ ստեղնաշարը համեստած էր, կը դառնայ հռչակաւոր գրող, պատմուածք եւ հարուստ: Բայց եւ այնպէս, ան չի մոռնար հին օրերը, կը շարունակէ աշխատակցիլ «Հայրենիք» շաբաթաթերթին, առանց որեւէ վճարումի, մինչ օտար թերթեր տասնեակ ու հարիւրաւոր տոլարներ կը վճարեն իր իւրաքանչիւր պատմուածքին համար: Իր հռչակը կ'անցնի Ասլանտեանը. Անգլիոյ մէջ կը ապուին իր գիրքերը եւ անգլիական թերթերն ալ կը փնտռեն իր գրուածքները: Յաջորդաբար, իր գործերը կը ապուին գերմաներէն, ֆրանսերէն, իտալերէն, եւն. Բոլոր քննադատները միայն գովեստ ունին իրեն համար: Հոս յիշենք հետաքրքրական միջադէպ մը: Իր յաջողութեան առաջին տասնները, Սարոյեան «Հայրենիք» շաբաթաթերթին մէջ կը գրէր Սիրաք Կորեան կեղծանունով, իսկ ամերիկեան թերթերուն մէջ իր բուն անունով: Օ'Պրայն, ծանօթ քննադատ մը որ ամէն տարի հատորի մը մէջ կ'ամփոփէ տարուան ընթացքին թերթերու մէջ լոյս տեսած լաւագոյն պատմուածքները, 1934ին կ'ընտրէ Սիրաք Կորեանի պատմուածքներէն մէկը: Անշուշտ, ոչ ոք գիտէր թէ ան եւ Սարոյեան նոյն անձն էին: Ասոր վրայ, Storyի հրատարակիչը՝ Պերնէթ՝ վէճի կը բռնուի Օ'Պրայնի հետ, ըսելով որ Սարոյեանի գրուածքները աւելի լաւ են: Իսկ Սարոյեան, երբ կը տեղեկանայ վէճին, լրացաւիկ սիրալիրութեամբ կը խօսի իր կարծեցեալ մրցակցին մասին: Ամէն ոք կը զարմանայ, որովհետեւ ահապարակ Սարոյեան շատ փափուկ զգացումներ չի տածեր իր պաշտօնակիցներուն հանդէպ: Անշուշտ, ի վերջոյ, ան կը պարզէ խնդիրը:

Անմիջապէս որ բաւականաչափ դրամ ունեցաւ, Սարոյեան փութաց իրականացնել իր մեծագոյն բաղձանքը — Հայաստան այցելել: 1935ին ան շրջեցաւ Խորհրդային Հայաստանը եւ Ռուսիոյ այլ մասերը: Այդ միջոցին է որ ան գրեց իր նշանաւոր «Հայը եւ Հայը», որ մեզի համար պիտի մնայ իր ամենէն յատկանշական գրուածքներէն մէկը. հանրածանօթ են անոր երկու վերջին տողերը.

«Աշխարհի մէջ երկու հայեր կը խօսակցին, փորձեցէ՛ք, տեսէ՛ք՝ կրնա՞ք կոտորել զանոնք»:

Սարոյեան լոյս ընծայած է տասնեակ մը հատորներ, որոնք կը պարունակեն իր պատմուածքներուն մեծագոյն մասը:—

The daring young man on the flying trapeze (1934), Inhale and exhale (1936), The gay and melancholy flux (1936), Three times three (1936), Little children (1937), Love here is my hat (1938), The trouble with tigers (1938), A native American (1938), Peace it's wonderful (1939), My name is Aram (1940):

Սարոյեանի պատմուածքները ընդհանրապէս վախճան չունին, և մարդիկ, վերջացնելէ ետք ընթերցումը, յրամագիր են հարցնելու:

— Ինչի՞ յանգեցանք:

Բայց մի՞թէ պէտք կայ բանի մը յանգելու: Մի՞թէ անհրաժեշտ է որ պատմութիւն մը վերջանայ ամուսնութեամբ կամ մահով: Սարոյեանի այս նոր թէքնիքը յուսախար ըրաւ Հոլիվուտի դրամատէրերը, որոնք՝ անոր հռչակը օգտագործելու համար՝ զայն կանչեցին որպէսզի՝ ժապաւէնի մը պատմութիւնը գրէ: Սարոյեան ուզեց ֆիլմ մը շինել ըստ իր գաղափարներուն: Շարժանկարի մարդիկը թունդ ելան, կարելի՞ բան էր հասարակ-տեղիք դարձած նիւթերէն՝ և կաղապար դարձած գործելակերպէն շեղիլ: Սարոյեան չհպատակեցաւ ու ձգեց Հոլիվուտը:

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ուիլիլմ Սարոյեանի պատմուածքները իրենց արտակարգ նորութիւններով արագօրէն դրաւեցին ընթերցողներու և քննադատներու ո՛չ միայն ուշադրութիւնը, այլեւ համակրանքը: Եւ՝ գնահատանք, համբաւ, հարստութիւն կտրծես ընտկան հետեւանքները եղան իր յանդուգն խոյանքին:

Միշտ նորութեան հետամուտ՝ իր նկարագիրը այն ատեն փնտռեց ուրիշ բան: Թափոնը հրապուրիչ կրկէս մըն էր: Եւ անդրիններ տապալելու տենդէն բռնուած խիզախ երիտասարդը յարձակեցաւ Թափոնըգութեան դասական օ-

բէնքներուն վրայ: 1939 Ապրիլ 13ին Նիւ-Եորքի մէջ կը ներկայացուէր իր անդրանիկ «Թառերախաղը»-My heart is in the highlands (Միտաս Սարերն է): Չակերտեցինք բառը, որովհետեւ՝ քննադատներու միաձայն վկայութեամբ՝ ասիկա Թառերախաղութիւն մը չէր սովորական առումով: Շշմած էին մարդիկ անսանձ գրելակերպէն, մասնաւորաբար կարգ մը քննադատներ: Ամբողջ պատմութիւնը այն է, որ սպիտակամորուս ծերունի գերատան մը կ'այցելէ անդրամ բանաստեղծի մը, որ կ'ապրի իր մօրը և զաւկին հետ: Դերասանը փողով կը նուազէ փողովդական եղանակ մը—«Միտաս Սարերն է» — այնքան Թախծագին, որ դրացիները կերակուր կը բերեն աղքատ ընտանիքին: Երբ, վերջին տեսարանին, գերատանը կը մեռնի, պզտիկ աղան կը կարծէ թէ ան Լիրի դերը կատարելու վրայ է: «Նիւ-Եորք Ուրբաթ Թէլեկրամ»ի Թառերական քննադատը կը կանգնի դատապարտողներու առաջին շարքերուն վրայ: «Եթէ Պր. Սարոյեան կ'ուզէ ըսել որեւէ բան (ինչ որ տարակուսելի է), այդ բանը Թաղուած է անպատշաճ տողերու, անկարելի կացութիւններու խառնուրդի մը տակ: Իմ տպաւորութիւնս այն է, որ Պր. Սարոյեան (որ խելք ունենալու է, այլապէս պիտի արտադրած չըլլար այն պայծառ գործերը, որոնց համար նշանաւոր է) մեր քթին կը խնդայ: Ի դուր պիտի փնտռէ ճշմարտութեան, գեղեցկութեան, կամ բարոյականի որեւէ հեռք՝ այս Թառերախաղին մէջ: Ուրիշ քննադատներ նուազ վճռական կ'ըլլան, իսկ ոմանք նոյնիսկ գեղեցկութիւն կը տեսնեն Սարոյեանի գործին մէջ: «Նիւ-Եորք Ժըրնըլ Ամերիքըն»ի քննադատը այսպէս կը խառնէ իր կարծիքը. «Չեմ յաւակնիր գիտնալ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ Սարոյեան: Միայն գիտեմ, որ ան կը ստեղծէ անձկալի տխրութեամբ լի տեսարաններ, նոյնքան վճիռ՝ որքան երաժշտութիւնը կրնայ ըլլալ, և նոյնքան անբացատրելի»:

Իրողութիւնը այն է, որ Սարոյեանի Թառերախաղը մէկ շարաթ ներկայացուեցաւ Պրոտուէյի վրայ և յաջողութիւն գտաւ: Ասիկա բաւարար պատասխան մը՝ զինքը չըմբռնողներուն: Հեղինակը ինք ալ պատասխան մը հրատարակեց «Նիւ-Եորք Թայմզ»ի մէջ (1939 Ապրիլ 23), քննադատելով ամերիկեան Թառերը և յայտարարելով. «Որ-

եւէ մէկը գիտէ թէ կարելի չէ վերջնական որեւէ բան ըսել թատրոնի մասին, կամ արուեստի որեւէ մէկ ուրիշ կալուածին մասին: Առաւելագոյնը, զոր սեւէ մարդ կրնայ ըսել, անձնական է և ենթակայ փոփոխման:

Այսպիսի աղմկալի սկզբնաւորութենէ մը վերջ, բնական է որ Սարոյեան պիտի ջանար ինքզինքը պարտադրել թատրոնի աշխարհին մէջ այնպէս, ինչպէս ըրած էր՝ երկար տարիներու մաքառումներէ վերջ՝ կարճ պատմութեան շրջանէ մը արձագանգները չխաղաղած, բուն եռանդով կը սկսի պատրաստել «Ձեր ապրած օրերը» (The time of your life) զոր կ'աւարտէ վեց օրուան մէջ, եւ 1939 Հոկտեմբեր 9ին, այս անգամ Պոթթընի մէջ, կը ներկայացուի Սարոյեանի երկրորդ թատերախաղը, որուն շուրջ՝ անշուշտ՝ դարձեալ տարակարծութիւններ կը ծագին, բայց որ վերջնականապէս կը հիմնաւորէ Սարոյեանի համբաւը իբրեւ թատերագիր: Քննադատ մը զայն կը բաղդատէ Ուոլթըր Սքոթի հերոսներէն Լոքինգարի հետ: «Լոքինգար, ըստ հնօրեայ պատմութիւններուն, նուաճեց հարիւր կանացի սրտեր, բայց Սարոյեան տարաւ աւելի ուշագրաւ յաղթանակ մը: Երկու սեռէ հազարաւոր հիացողներ զինքը կը պանծացնեն իբրեւ ամերիկեան մեծ թատերագիրը: Նիւ-Եորքի մէջ, վեց ամիս շարունակ կը ներկայացուի «Ձեր ապրած օրերը» և — գերազոյն նուիրագործում — կ'արժանանայ Փիւլիցըր մրցանակին:

1940ի սկիզբը, Պրոտուէյի վրայ, Սարոյեան կը ներկայացնէ իր երրորդ թատերախաղը. «Սիրոյ Հին Քաղցր Երգը» (Love's old sweet song): Եւ հոս կը պատահի անխուսափելի բախումը ընդմէջ արուեստագէտին և շահագէտներուն: Սարոյեան երես կը դարձնէ Պրոտուէյի բեմագիրներէն և թատրոնի տէրերէն: Երբ Life 1941 Փետրուար 17ին կը գրէ թէ այլեւս լուր չկայ Սարոյեանէն, այս վերջինը նամակով մը կը տեղեկացնէ խմբագրութեան. «Սարոյեանէն լուր կայ: Իրաւ է թէ իմ օրեւէ մէկ թատերախաղս չի ներկայացուիր Պրոտուէյի վրայ, բայց ատիկա արգելիք է իմ բաղձանքիս: Մերժեցի՛ խօսիլ իսկ Նիւ-Եորքի producerներուն, որովհետեւ չափազանց շատ գրամ և ո՛չ բաւականաչափ տաղանդ կը գործածուի, չա-

փառանք շատ վաճառականութիւն և ո՛չ բաւականաչափ թաւրոն, իսկ ես կը շահագործուիմ թաւրոնով, ո՛չ վաճառականութեամբն:

Գրոտուէյէն հեռանալով, Սարոյեան չի դադարիր թաւերախաղ գրելէ: 1940ի ամառը չորս թաւերգութիւն կը ներկայացնէ երկրորդական քաղաքներու մէջ, իր ծախքերը հաղիւ գոցելով: (Այդ չորսը — The hero of the world, Something about a soldier, Sweeney in the trees, Across the board on tomorrow morning): Վերջապէս, կ'որոշէ հրապարակ իջնել դարձեալ Նիւ-Եորքի մեծ պողոտաներուն վրայ: Իր «Գեղեցիկ Մարդիկը» (The beautiful people) թաւերգութիւնը բեմադրելու համար, Սարոյեան կը ծախէ իր հարստութենէն կարեւոր դումար մը (14000 տուար), ինքզինք ձերբազատելու համար դրամատէրներու գերութենէն: Ինք կը վարձէ թաւրոնը, ինք կը բեմադրէ խաղը, ինք կ'ընարէ դերակատարները, ամէնքն ալ անծանօթ: Եւ հանրային կարծիքը փորձելու համար՝ առաջին ներկայացումին կը հրաւիրէ, ազատ մուտքով, հազար հոգի, որոնք թաւրոնէն դուրս կուգան երգում ընելով որ մինչ այդ թաւերգութիւն չէին տեսած: Խանդավառ յաջողութիւն մը կը պսակէ այս նոր գործը, և Նիւ-Եորքի թաւերական քննադատները դայն կը հռչակեն տարուան երկրորդ թաւերախաղը:

«Գեղեցիկ մարդիկ»ին հերոսն է 15 տարեկան ինքնատիպ պատանի մը, որ կ'ապրի ամէն ամիս ստացուող սխալ հասցէագրուած չէքի մը շնորհիւ, և որուն յառկանիչները չեն տարբերիր Սարոյեանի միւս թաւերախաղերուն և ընդհանրապէս պատմուածքներուն ալ հերոսներուն յառկանիչներէն: Այս պատանին զաղափարապաշտ է, երազկոտ, արուեստագէտ, պաշտպան տկարներու (նոյնիսկ մուկերու): Արտակարգ երեսայթ մը՝ իր ժամանակակիցներուն մէջ, եւ հարազատ պատկերը զինք ստեղծողին, որ կը քանայ իր գործերով քիչ մը բանաստեղծականութիւն ներմուծել ամերիկեան անհորիզոն մտայնութեան մէջ:

Մոգական բան մը՝ Սարոյեանի գրիչին մէջ: «Գրոտուէյի կարծիքը այժմ նոյնքան ի նպատակ է Սարոյեանի, որքան դէմ էր իրեն՝ երկու տարի առաջ», կը գրէ Life (1941 Մայիս 19): Այո, կասկած չկայ, պզտիկ պարիկ մը՝ Ուիլիսմ Սարոյեանի գրիչին մէջ:

ԳՐԱԿԱՆ ԴԻՄԱԳԻՍԸ

Մեծ ինքնաապուծիւն և աաղանդ ունեցող գրող մըն է Սարոյեան: Ան տեղ մը դիտել կուտայ թէ պատմուածք գրելը մայնէդ շինելու չի նմանիր. դուք կրնաք յաւակնիլ որ լաւ մայնէդը պէտք է ա՛յսքան ձիթախղ ունենայ, ա՛յսքան կարագ, եւայլն, բայց ոչ ոք կրնայ յաւակնիլ թէ կատարեալ պատմութիւն մը այսինչ ոճը պէտք է ունենայ, այսինչ մթնոլորտը և այսինչ նկարագիրները: Ասոր համար է որ ան իր պատմուածքներուն հերոսները կ'ընարէ միշտ խոնարհ դասակարգէն — համեստ աշխատաւորներ են աւոնք, այգեգործներ, լրագրավաճառներ, սափրիչի աշկերաններ, մանուկներ, եւայլն: և Սարոյեանի համար աւելի, շա՛տ աւելի արժանի ուշադրութեան, քան փայլուն ինքնաշարժներով երթեւեկող և պալատներու մէջ բնակող սոփեստացած մարդիկը, ամերիկեան ըսելակերպով: Սարոյեան իր սէն ալ կը յարմարցնէ իր նիւթերուն: Հեղինանքով կը հեռանայ հռչակաւոր հեղինակներու ձեռքեքուն գրելակերպէն, ընդունուած ձևերէն և կը ստեղծէ նոր ոճ մը, որ գրաւիչ ըլլալու արժանիքն ալ ունի:

Սարոյեանի թէքնիքին նկատմամբ հետաքրքրական է հոս նշել երկու արտայայտութիւններ, զոր ինքը հեղինակը ունեցած է այդ մասին:

Առաջինը այդ արտայայտութիւններէն՝ Սարոյեանի առաջին գրքին յառաջաբանն է, ուր հեղինակը կ'ըսէ թէ գրելու դասական օրէնքները երկար ուսումնասիրելէ ետք հասած է այն համոզման, թէ բոլոր այդ օրէնքները սխալ են: Ինչո՞ւ: Վասնզի, կ'ըսէ Սարոյեան, անոնք զիս մոռցած էին: Ուստի ինք կը ձեռնարկէ նոր կանոններ հաստատելու և կը յանդի հետեւեալ երեք օրէնքներուն.

Ա.— Ուշադրութիւն մի՛ դարձներ ուրիշ մարդոց շինած օրէնքներուն: Այդ օրէնքները կը շինեն իրենց սեփական պաշտպանութեան համար, ուստի դժոխք թող երթան անոնք:

Բ.— Մոռցի՛ր էական Ալլէն Փոն՝ և Օսքար Հէնրիկ և գրէ այնպիսի պատմուածքներ, որոնք քեզի գէւր կուգան: Մոռցի՛ր ամէն ոք որ երբեւիցէ որեւէ բան գրած է:

Գ.— Սորվէ՛ մեքենագրութիւնը, որպէսզի կարենաս

պատմութեան քննարարողութիւնը, որոնք ան արագ, որոնք ան քննարկելու համար:

Իր թէքնիքին մասին երկրորդ արտայայտութիւնը, զոր կ'ուզեմ յիշել, իր մէկ պատմութեան քննարկը, — «Արձագի պահ մը Քանսասի մէջ» —, որուն մէջ Սարոյեան կը նկարագրէ թէ ինչպէս օր մը, Քանսաս նահանգին մէջ հանրային ինքնաշարժով ճամբորդած ատեն, արկածի մը հանդիպեցաւ: Իր քով նստած էր աղջիկ մը, որուն սիրահարուեր էր ճամբու ընթացքին: Յանկարծ խոշոր ինքնաշարժը կը տապալի մէկ կողին վրայ, և բոլոր ճամբորդները խուճապի կը մատնուին: Աղջիկը կը հարցնէ. «Ի՞նչ պիտի ընեմ հիմա»: Սարոյեան կը պատասխանէ. «Ամէն բանէ առաջ յիշէ ամէն ինչ: Ասիկա արկած մըն է: Մտիկ ըրէ մարդիկն ու կիները, տե՛ս վախը, ահաբեկութիւնը և շփոթանքը, բայց այդ ամենուն մաս մի՛ կազմեց»:

Ահա Սարոյեանի թէքնիքը, — առարկայական գիտող մնալ: Արդարեւ, մինչ միւս ճամբորդները կ'ազդուին պատահարին, Սարոյեան կը պահէ իր պաշարիւնը և ամենէն վերջ դուրս կուգայ ինքնաշարժէն: Աղջիկը զարմացած հարց կուտայ. «Ի՞նչպէս կրնաք այդպէս շարժիլ»: Ան կը պատասխանէ. «Ատիկա իմ ոճն է: Ատիկա արդիւնք է գործի հանգամանքին»: Սարոյեան աւելի հեռուն կը տանի իր պաշարիւնը: Երբ աղջիկը կը հասնի իր տեղը ու վար կ'իջնէ, Սարոյեան չի հետեւիր անոր, հակառակ որ կեանքէն աւելի կը սիրէ զայն: Բայց ինք գրող է, և այդ պահը տալու համար՝ պէտք չէ որ ինք մասնակցի անոր, այլ պարզապէս գիտէ զայն: Դիտէ՝ մարդու զգացումները ի՞ր մէջ:

Սարոյեանի ինքնատպութիւնը երեւան կուգայ մինչև իսկ իր պատմութեան քննարկը խորագիրներուն մէջ: Վերեւ յիշուած կտորներէն արդէն տեսնուեցաւ ատիկա: Ահա՛ մի քանի նմոյշներ եւս իր խորագիրներէն. — «Այն երկրին մէջ, սերկէ ես կուգամ, մարդիկ քաղաքավար են», «Ա՛հ կեանք, ա՛հ մահ, ա՛հ երաժշտութիւն, ա՛հ Ֆրանսա, ա՛հ ամէն ինչ», «Երբեք սիրահարուած էք զաճաճի մը», «Սէր, մահ, զոհաբերութիւն, եւ այլն»:

Սարոյեանի մտին յայտնուած կարծիքներուն մէջ, ամենէն խառնածը և հարազատը կը գտնեմ այն, զոր երկու

բառով արտայայտած է հրատարակիչ մը՝ պատմութեան քննարու հաւաքածոյի մը սկիզբը — Ուիլիքմ Սարոյեանի «միամիտ խանդավառութիւնը», կ'ըսէ ան: Միամիտ՝ այսինքն զերծ նենգութենէ, կեղծիքէ, յարգարումէ: Խանդավառութիւն՝ կեանքին հանդէպ, ոչ թէ այն կեանքին, զոր կ'ապրինք, այլ այն կեանքին, զոր կրնայինք ապրիլ: Խանդավառութիւն՝ դաշտերուն և թռչուններուն և նոյնինքն ապրելու իրողութեան հանդէպ: Այս զգացումն է որ յորդանոս կը ժայթքէ Սարոյեանի բոլոր գրութեանքն և զոր ինք այսպէս կը բացատրէ. «Գրող մը կրնայ հետեւեալ երկու ոճերէն մին ունենալ. կա՛մ կրնայ գրել այնպիսի ձեւով մը, որմէ յայտնուի թէ հեղինակը կը հաւատայ՝ որ մահը անխուսափելի բան մըն է, կա՛մ կրնայ գրել այնպիսի ձեւով մը, որմէ յայտնուի թէ հեղինակը կը հաւատայ՝ որ մահը անխուսափելի բան մը չէ: Եթէ առաջին ձեւով գրէք՝ կարելիութիւն ունիք լաւ գրելու: Երկրորդ ձեւով գրելով՝ կա՛մ սնապառ, կա՛մ մեղկ կ'ըլլաք: Բայց, միւս կողմէն, պէտք է հաւատաք, թէ ինչպէս որ մահը անխուսափելի բան մըն է, այնպէս ալ կեանքը անխուսափելի է: Այսինքն՝ աշխարհ, և մարդիկ և ապրող միւս բաները անխուսափելի են»:

Սարոյեան գրող մըն է, որ չ'ուզեր խուսափիլ կեանքի գեղեցկութիւններէն:

ՀԱՅՐ

Ընդունելով հանգերձ Սարոյեանի տաղանդը, մեղի, հայերուս համար, իր բոլոր յաջողութիւնները բացառիկ նշանակութիւն պիտի չունենային, եթէ Սարոյեան միացած չըլլար իր ցեղին դաւակը, եթէ մոռցած ըլլար իրենները:

Սարոյեան կ'ըսէ թէ ինք Մայքըլ Արլէնի չի նմանիր, թէեւ ան ալ հայ է: Իրաւունք ունի: Մինչ Արլէն բնաւ, ո՛չ իր գրականութեան, ո՛չ ալ կեանքին մէջ, չի զբաղիր հայերով, Սարոյեան չէ դադարած հետաքրքրուել իրեններով: Թէեւ հայերէն կարդալ չի գիտեր, բայց հայերէն կը խօսի ամէն անգամ որ առիթը ներկայանայ, այսինքն շատ յաճախ, քանի որ իր մայրը անգլիերէն չի գիտեր:

Սարոյեանի զարմանալի նկարագիրը կը յայտնուի նաեւ

այն իրողութեան մէջ, որ 1940ին երբ իր «Ձեր ապրած օրերը» թատերախաղը արժանացաւ Փուլիքըր մրցանակին (1000 տուար), ան վերադարձուց իրեն զրկուած չէքը, ըսելով թէ իր այդ գործը «աւելի լաւ կամ վեհ» չէր քան իր միւս գրածները, և թէ՛ իր կարծիքով՝ հարստութիւնը չէր կրնար հովանաւորել արուեստը։ Ատիկա անհաշակութիւն պիտի ըլլար, ըսաւ Սարոյեան, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս եթէ ես մրցանակ տայի մեծ ընկերութեան մը՝ շատ գրամ վասակելուն համար։ Ձեռն կարծեր որ ոչ-հայ մը երբեւեց պիտի ընէր Սարոյեանի ըրածը։

Կարելի է ըսել, որ մինչ Մայքըլ Արլէն կրտսերական հայ մըն է, Սարոյեան ներգործական հայ մըն է։ Մայքըլ Արլէն կ'օգտագործէ այն յատկութիւնները, զորս իրեն տուած է իր հայու արիւնը, և որոնք իր գրուածքներուն մէջ կը կազմեն այն մասը՝ որ կը հրապուրէ թարնները։ Բայց Արլէն ճիշդ չ'ըներ նուազագոյն տուրքն իսկ տալու իր ցեղին։ Իսկ Սարոյեան, օգտագործելով իր ցեղային նախանիւթը, չի բաւականանար անկէ քաղած իր օգուտով, այլ զայն մասնակից կը դարձնէ իր գործին։ Հայութիւնը, Արլէնի պարագային, թէ անձին և թէ գործին տեսակէտէն, յուշարարն է որ բեմին ետեւէն կը վարէ խաղը, իսկ Սարոյեանի պարագային՝ ան ինքը բեմ կուգայ ու կը յայտարարէ. «Այդ ամէնը, զոր տեսաք, ի՛մ գործն է»։

Սարոյեան ցեղային զօրաւոր զգացում ունի — կը գրէ Lifeի աշխատակիցը։ Անգամ մը իրեն հարցուցած են թէ գիտողութիւն մը ունի՞ր ոչ-հայ ազգական մը հետ ամուսնանալու մասին։ Սարոյեան պատասխանած է. — Աղջիկը, որուն կը սիրահարուիք, հայ կը դառնայ։

«Ան երբեմն ճառ կը խօսի հայկական հանդէսներու, Նիւ-Եորքի և Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ, և բարեկամական հիացումով կ'ողջուանուի հայ սպասաւորներէ՝ ճաշարաններու մէջ»։ (Life, 1940 Նոյեմբեր 18)։

Կը խորհիմ, որ պարզ է թէ ինչու մեծ է Ուիլիքմ Սարոյեան, ոչ միայն թարններուն, այլեւ մեղի համար։

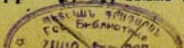
ՍԱՀԱԿ ՊԱՆԸԳՅԱՆ

— Հետագայ պատմութեանը բարգմանուած են Սարոյեանի զանազան հատորներէն։

ԻՄ ԱՆՁԸ ԱԹԽԱՐՅԻ ՎՐԱՅ

Սկզբնաւորութիւն մը միշտ դժուար է, որովհետեւ գիւրին զործ չէ լեզուէն ընտրել այն միակ պայծառ բառը, որ պէտք է ապրի ընդմիշտ. և մենաւոր մարդու իւրաքանչիւր արտաբերութիւնը՝ առանձին բառ մըն է լոկ: Իւրաքանչիւր բանաստեղծութիւն, պատմուածք, վէպ և ուսումնասիրութիւն — ճիշդ ինչպէս իւրաքանչիւր երազ — բառ մըն է այդ լեզուէն զոր դեռ չենք թարգմանած, գիշերուան այդ չխօսուած ընդարձակ իմաստութիւնէն, մըշտ ջննականութեան այդ անքերական, անօրէնք բառամըթերքէն: Աշխարհ ընդարձակ է: Եւ աշխարհի հեռ՝ բոլոր բաները ընդարձակ են, երկնաքերն ու խոտի ծիգը: Այժը կը խոշորցնէ, եթէ միտքն ու հոգին թոյլատրեն: Ու միտքը կրնայ քանդել ժամանակը, մահուան եղբայր, ու նաեւ (յիշենք) եղբայր կեանքի: Ամէնքէն ընդարձակը՝ եսն է — սկիզբ մարդկութեան — որմէ ծնած են Աստուած ու տիեզերք, երկինք ու դժոխք, աշխարհ, մարդու գէմքը, իմ գէմքս և ձեր գէմքը, մեր աչքերը: Ես առիկա կ'ըսեմ երկիւղածութեամբ, հրեւանքով:

Ես երիտասարդ մըն եմ հին քաղաքի մը մէջ: Առաւօտ է և ես պզտիկ սենեակի մը մէջ եմ: Կեցած եմ դեղին թուղթի խուրձի մը առջեւ, թուղթի միակ տեսակը՝ զոր ի վիճակի եմ գնելու, այն տեսակը՝ որ կը ծախուի հարիւր եօթանասուն թերթը տասը սէնթի: Ամբողջ այս թուղթը դերծ է լեզուէ, մաքուր և կատարեալ, և ես երիտասարդ գրող մըն եմ՝ աշխատանքի սկսելու վրայ: Երկուշաբթի է... Սեպտեմբեր 25, 1933... Ի՞նչ փառաւոր բան է ողջ ըլլալ, տակաւին կենդանի ըլլալ: (Ես ձեր մարդ մըն եմ, քալած եմ բազմաթիւ փողոցներու երկայնքին, բազմաթիւ քաղաքներու ընդմէջէն, բազմաթիւ օրեր և բազմաթիւ գիշերներ շարունակ: Եւ հիմա վերադարձած եմ տուն, իմ անձիս: Իմ վերեւս, այս պզտիկ, խառնշտկուած սենեակին պատին վրայ, կայ իմ մեռած հօրս լուսանկարը, և ես ահած եմ իր գէմքով ու իր աչքերով, և անգլիներէնով գրելու վրայ եմ ինչ որ ան պիտի գրէր մեր բնիկ լեզուով: Եւ մենք նոյն մարդն ենք, մէկ մեռած և մէկ ողջ): Առ-

լեզին ծխելու վրայ եմ գլանիկ մը, որովհետեւ պահը մեծ կարեւորութիւն ունի ինչ համար և հետեւաբար մեծ կարեւորութիւն ունի ամէն ոքի համար: Ես լեզու, իմ լեզու, պիտի դնեմ մաքուր թերթ մը թուղթի վրայ, և կը դողամ: Այնքան մեծ պատասխանատուութիւն է՝ բառեր գործածող մը ըլլալ: Ձեմ ուզեր սխալ բան ըսել: Ձեմ ուզեր վարպետորդի երեւիլ: Սաստիկ կը վախնամ ասկէ: Երբեք վարպետորդի չեմ եղած կեանքիս մէջ, և հիմա որ սկսած եմ գործի մը, որ աւելի հրաշալի է քան նոյնինքն կեանքը, չեմ ուզեր մէկ հասիկ կեղծ բառ արտաբերել: Ամբողջ ամիսներ ես ինչ կ'ըսէի. «Պէտք է խոնարհ ըլլաս: Ամէն բանէ առաջ պէտք է խոնարհ ըլլաս»: Վեռած եմ չըկորսնցնել իմ նկարագիրս:

Ես պատմութիւն պատմող եմ, և միակ պատմութիւն մը ունիմ — մարդը: Կ'ուզեմ այդ պարզ պատմութիւնը պատմել իմ սեփական եղանակովս, մօռնալով գրագիտութեան օրէնքները, շարադրութեան հնարքները: Ըսելիք բան մը ունիմ և չեմ ուզեր խօսիլ Պալլաքի նման: Ես արուեստագէտ մը չեմ. ես իրապէս հաւատք չունիմ քաղաքակրթութեան վրայ: Ամենեւին խանդավառուած չեմ յառաջդիմութեամբ: Երբ մեծ կամուրջ մը կը կառուցուի, ես չեմ ոգեւորուիր, ու երբ օդանաւեր կ'անցնին Ատլանտեանը, ես չեմ խորհիր. «Ի՞նչ հրաշալի դար է այս»: Ես շահագործուած չեմ ազգերու ճակատագրով, և պատմութիւնը կը ձանձրացնէ զիս: Պատմութեամբ ի՞նչ ըսել կ'ուզեն, անոնք որ կը գրեն դայն ու կը հաւատան անոր: Ի՞նչպէս պատահած է որ մարդը, այդ խոնարհ ու սիրելի արարածը, շահագործուած է յօգուտ հրէշային վաւերաթուղթերու: Ի՞նչպէս պատահած է որ իր առանձնութիւնը քանդուած է, իր աստուածայնութիւնը միացած՝ սպանութեան ու քանդումի դարձուրելի աղմուկի մը: Եւ ես չեմ հաւատար վաճառականութեան: Բոլոր մեքենաները կը նկատեմ անպէտ ապրանք — գումարող մեքենան, ինքնաշարժը, շոգեկառքը, օդանաւը, այո՛, և հեծելանիւնը: Ձեմ հաւատար փոխադրութեան, մարմնով տեղեր երթալու, եւ պիտի ուզէի գիտնալ թէ ո՛ւր գացած է օեւ մէկը երբեւիցէ: Երբեւէ ձգած էք դուք ձեր անձը: Որեւէ ճամբորդութիւն այնքան ընդարձակ է ու հետաքրքրական, որ-

քան մտքի նամբորդութիւնը կեանքի ընդմէջէն։ Որեւէ նամբորդութեան վախճանը այնքան գեղեցիկ է որքան մահը։

Ես կը հետաքրքրուիմ միայն մարդով։ Կեանքը կը սիրեմ, և մահուան առջեւ խոնարհ եմ։ Չեմ կրնար վախճալ մահէն, որովհետեւ ան զուտ ֆիզիքական է։ Ճշմարիտ չէ՝ որ այսօր թէ՛ ես և թէ՛ հայրս ողջ ենք, և որ՝ իմ միտքի մէջ հաւաքուած է մարդու ամբողջ անցեալը։ Բայց կը խորշիմ բռնութենէ և դառնօրէն կ'ատեմ անոնք որ կը կատարեն ու կը կիրարկեն զայն։ Ապրող մարդու մը ճկոյթմատին վերաւորումը ես կը նկատեմ իբրեւ անհունապէս աւելի աշխատի ու սոսկալի, քան մարդուն քնական մահը։ Եւ երբ մարդոց բազմութիւններ մահացու վէրքեր կը ստանան պատերազմներու մէջ, ես կը մտնուիմ վիշտի մը որ կը մօտենայ խելագարութեան։ Կը կառաւարդեմ իմ միակ զէնքս՝ լեզուսն է, և թէ և գիտեմ թէ ան գնդացիներն աւելի զօրաւոր է, կը վհատիմ, որովհետեւ ես առանձին չեմ կրնար ջնջել քանդումի գաղափարը, զոր քարոզիչները կ'արթնցնեն մարդոց մէջ։ Ես ալ, սակայն, քարոզիչ մըն եմ, և այս պատմուածքին մէջ իսկ կը ջանամ մարդը վերադարձնել իր քնական արժանաւորութեան և աշխուժութեան։ Կ'ուզեմ մարդը վերադարձնել ինքնիրեն։ Կ'ուզեմ զայն ամբողջէն փոխադրել իր սեփական մարմնին ու մտքին։ Կ'ուզեմ զայն պատմութեան մղձաւանջէն բարձրացնել իր սեփական հոգիի խաղաղ երազին, իր ցեղի ճշմարիտ ժամանակագրութեան։ Կ'ուզեմ որ ան ինքզինք ըլլայ։ Միայն արջառը խմբել յարմար է։ Երբ առանձին մարդու մը ոգին առնուի իրմէ ու ինք ըլլայ ամբողջի մը անդամը, Աստուծոյ մարմինը սաստիկ ցաւով կը տանջուի, և հետեւաբար այդ արարքը նախատինք մըն է։

Ես հակառակ եմ միջակութեան։ Եթէ մարդ մը պարկեշտ տխմար մըն է, ես կրնամ սիրել զայն, բայց չեմ կրնար սիրել անպարկեշտ հանճար մը։ Ամբողջ կեանքիս մէջ խնդացած եմ կանոններու վրայ և հեզնած աւանդութիւնները, ձեւակերպութիւններն ու պաճուճանքները։ Ի՞նչպէս կանոն մը կրնայ կիրարկուիլ այնպիսի հրաշալի ստեղծագործութեան մը, ինչպէս մարդը։ Իւրաքանչիւր կեանք հակասութիւն մըն է, նոր ճշմարտութիւն մը, նոր հրաշք

մը, և նոյնիսկ խաբէութիւնները հերաքրքրական են: Եւ փիլիսոփայ չեմ և չեմ հաւատար փիլիսոփայութեան, այդ բառին վրայ իսկ կը նայիմ կասկածանքով: Կը հաւատամ մարդու ինքնիրեն հակասելու իրաւունքին: Օրինակի համար, ես չըսի՝ Թէ մեքենաները կը նկատեմ անպէտ ապրանք, և սակայն, չէ՞ որ ես կը պաշտեմ գրամեքենան: Անիկայիմ ամենասիրելի սեփականութիւնս չէ՞:

Հիմա հասնելու վրայ եմ այն պզտիկ պատմութեան, զոր որոշած եմ պատմել: Իմ և իմ գրամեքենայիս մասին է ան, ու թերեւս չնչին պատմութիւն մըն է: Դուք կրնաք առնել հինգ տէնթնոց ամերիկեան հանդէսներէն որեւէ մէկը և դնել շատ աւելի արուեստաւից պատմութիւններ, պատմութիւններ՝ սիրոյ և կիրքի և յուսարեկման և հոգեզմայլումի, պատմութիւններ՝ մարդոց մասին որ կը կոչուին Էլմըր Փուլըր, Ուիլֆրէմ Տիկկընզ, և կիներու մասին որ կը կոչուին Ֆլորէնս Փարուէլ, Ակաթա Հիւմ, և այլն:

Եթէ դիմէք այդ հանդէսներուն, դուք պիտի գտնէք մեծ թիւով կատարեալ պատմութիւններ, լի՝ հնարքով, մթնոլորտով, արամադրութեամբ, ոճով, նկարագրով, և այն միւս բոլոր բաներով զորս լու պատմութիւն մը պէտք է ունենայ, ճիշդ ինչպէս որ լու մայրցիկը պէտք է ունենայ ա՛յսքան զուտ ձէթ, ա՛յսքան կարագ, և պէտք է ա՛յսքան զարնուի: (Խնդրեմ, մի՛ կարծէք որ մոռցած եմ անձս և կը փորձեմ վարպետորդի ըլլալ: Չեմ հեղներ այդ պատմութիւնները: Չեմ հեղներ զանոնք կարգացողները: Այդ արձակ գրուածքները, և զանոնք կարգացող մարդիկն ու կիներն ու աղաքը, կը կազմեն մեր ժամանակի ամենէն յուզիչ վաւերանիւթերէն մին, ինչպէս որ Հուլիովուտի շարժապատկերները, և անոնք որ իրենց զաղաուկ կեանքին մեծագոյն մասը կ'անցնեն զանոնք դիտելով, կը կազմեն նիւթի լաւագոյն աղբիւրներէն մէկը՝ պարկեշտ վիպագիրին համար: Բացառեմ. երբ թատերասրահ կ'երթամ — եւ հազուադէպ է որ մուտքի գրամը ունենամ — միշտ խորապէս կը լեցուիմ յուզումի հեղեղով, որ յառաջ կուգայ ամբողջն, և այժմեութեանց ժապաւէնները միշտ տաք արցունքներ խլած են աչքերէս: Չեմ կրնար տեսնել ողորդումներ, փոթորիկներ, հրդեհներ, պատերազմներ, և քաղաքապետներու դէքմերը, առանց արտասուելու: Նոյնիսկ

Միքի Մաուսի ձախարդութիւնները. կ'արեւնեն իմ սիրտս, որովհետեւ գիտեմ թէ ան՝ թէեւ արուեստական կրնայ ըլլալ՝ իրապէս մարդու մէկ խորհրդանիշն է)։ Հետեւաբար, սխալ մի ըմբռնէք զիս։ Սա երգիծադիր մը չեմ։ Իրապէս ոչինչ կայ երգիծելու, և ամէն յուզիչ կամ խաբեղատիր բան կը պարունակէ իր սեփական ծաղրանքը։ Կ'ուզեմ միայն մատնանշել թէ ես գրող մըն եմ, պատմութիւն պատմող մը։ Սա կը շարունակեմ գրել, իբրեւ թէ երկրին բոլոր պարբերաթերթերը պահանջէին իմ գըրւածքներս, ինչ առաջարկելով մեծագումար դրամ որեւէ բանի համար, զոր ցանկայի ըսելու ռոտած եմ սննեակիս մէջ, մէկ գլանիկը միւսին ետեւէն ձխելով, գրելով այս պատմութիւնս, որ գիտեմ թէ երբեք կարող պիտի չըլլայ գիւմարուել իմ աւելի արուեստաւից և տաղանդաւոր մասնակակիցներու մրցակցութիւնը։ Տարօրինակ չէ՝ տակկա։ Սէ ինչմէ ես, պատմութիւն պատմող մը, այդքան կապուած պէտք է ըլլայի իմ գրածքներնայիս։ Ի՞նչ իմանալի օգուտ ունի ան ինծի։ Սէ ի՞նչ գոհունակութիւն կը ստանամ պատմութիւններ գրելով։

Լաւ, ա՛յդ է պատմութիւնը։ Նաեւ, չեմ ուզեր որ որեւէ մէկը ենթադրէ թէ կը գանգատիմ։ Ձեմ ուզեր որ խորհիք թէ ես տեսակ մը հերոս եմ կամ, միւս կողմէն, թէ գիւրազգած մէկն եմ։ Իրապէս, այդ բաներէն ոչ մէկն եմ։ Աւարկութիւն չունիմ Saturday Evening Post-ին և չեմ հաւատար թէ Scribner-ի խմբագիրը յիմար է որովհետեւ պիտի չհրատարակէ իմ առասպելներս։ Ծնդրաբօրէն գիտեմ թէ ի՞նչ կ'ուզէ երկրին իւրաքանչիւր հանդէսը։ Գիտեմ թէ ի՞նչ տեսակ նիւթ կը փնտռէ Secret Stories-ը, և ի՞նչ տեսակ կը նախընտրէ The American Mercury-ն, և ինչ տեսակ կը նախընտրեն Hound and Horn-ի պէս գրական թերթեր, և բոլոր մնացեալները։ Բոլոր հանդէսները կը կը կարդամ և գիտեմ թէ ո՛ր տեսակ ապրանքը կը ծախուի։ Սակայն, քիչ անգամ կը տպեն գրածներս, և աղքատ եմ։ Պատճառը ա՛յն է, որ չեմ կրնար գրել այնպիսի ապրանք՝ որուն համար դրամ կը վճարուի։ Ձեզ կ'ապահովեցնեմ որ ոչ։ Սա կրնամ գրել որեւէ տեսակի պատմութեան, որուն մասին դուք կրնաք մտածել։ Եթէ էական Ռայս Պըրրու մեռնէր այս առաւ, ես կրնայի շարունակել Թար-

դանի և կապիկներուն մասին գրել: Կամ եթէ հակում
դառնալի, կրնայի գրել ձոն Տոս Փատոսի կամ Ուիլիլմ Զոլ-
քնըրի կամ ձէյմա ձոյսի նման: (Սև նոյնը կրնայիք ընել
գուռք):

Բայց ըսի թէ կ'ուզեմ պահպանել իմ ինքնութիւնս:
Լա՛ւ, իրապէս այդպէս է: Եթէ ասիկա ընելու համար էա-
կան է որ դրածներս չտպուին, ես գո՛ւ եմ: Ձեմ հաւատար
հռչակի: Ան մէկ ձեւն է խաբէութեան, և ումէն հռչակա-
ւոր մարդ պիտի ըսէ ձեզի ասիկա: Ուե՛լ պարկեշտ մարդ,
ամէն պարագայի տակ: Ի՞նչպէս կարելի է որ ապրող մէկ
մարդ աւելի մեծ ըլլայ քան ուրիշ մը: Սև ի՞նչ տարբե-
րութիւն կ'ընէ, եթէ մարդ մը կը գրէ մեծ վէպեր, որոնք
կը տպուին, իսկ ուրիշ մը կը գրէ մեծ վէպեր, որոնք
չեն տպուիր: Վէպերու տպուելը ի՞նչ կապ ունի իրենց
մեծութեան հետ: Դրամը կամ անոր չգոյութիւնը ի՞նչ կապ
ունի մարդու մը նկարագրին հետ:

Բայց պիտի խոստովանիմ, որ պէտք է հպարտ և
բարեպաշտ ըլլա՞ք՝ ինձ նման գրող մը ըլլալու համար:
Պէտք է ապշեցուցիչ քանակութեամբ ոյժ ունենա՞ք: Սև
տարիներ ու տարիներ պէտք են ինձ նման գրող մը դառ-
նալու համար, երբեմն դարեր: Խորհուրդ պիտի չտայի բա-
ռերու տաղանդով օժտուած սեւէ երիտասարդի, որ փորձէր
գրել իմ ձեւովս: Պիտի թելադրէի որ ան ուսումնասիրէ
Թէոթոր Տրայզըրը կամ Սինքլըր Լիւիսը: Նոյնիսկ պիտի
թելադրէի, որ փոխանակ իմ գրելակերպս փորձելու, ան
հետեւի Օ. Հէնրիի կամ The Woman's Home Companionի
աշխատակիցներու հեռքերուն: Որովհետեւ, կարճ խօսքով,
ես ամենեւին գրող չեմ: Ես խնդացած եմ գրելու կանոն-
ներուն վրայ՝ գրել սկսելէս ի վեր, տասը, թերեւս տաս-
ներէնք տարի առաջ: Ես պարզապէս երիտասարդ մըն եմ:
Կը գրեմ, որովհետեւ ինձ համար աւելի քաղաքակիրթ կամ
վայելուչ բան չկայ ընելիք:

Դիտէ՞ք թէ ես չեմ հաւատար որ իրապէս կայ բա-
նաստեղծութեան ձեւ, պատմուածքի ձեւ կամ վէպի ձեւ
ըսուած բան մը: Կը հաւատամ որ կայ միայն մարդը: Մը-
նացեալը ձեռնածութիւն է: Ես կը ջանամ իմ այս պատ-
մուածքիս մէջ ներմուծել այն մարդը, որ ես եմ: Սև իմ
աշխարհէս այնքան, որքան կրնամ: Ուրիշ որեւէ բանէ
աւելի կ'ուզեմ պարկեշտ ու աներկիւղ ըլլալ, իմ սեփա-

կան եղանակովս: Կը կարծէ՞ք թէ, եթէ փափաքէի, չէի կրնար զանց առնել այն նկատողութիւնը, զոր ըրի Տոս ֆաստսի և Թոլքնըրի և Ճոյսի մասին, նկատողութիւն մը՝ որ թէ՛ ծիծաղելի է և թէ՛ վտանգաւոր: Հապա եթէ մէկը ինձ ըսէր. «Շատ լաւ, կ'ըսէք թէ կրնաք գրել Թոլքնըրի պէս, լաւ, ուրեմն, գրեցէք տեսնենք»: Եթէ մէկը ինձ ըսէր ասիկա, իրապէս պիտի չփոթէի և պիտի ստիպուէի երկչոտ կերպով ընդունիլ, որ պիտի չկրնայի ընել այդ ճարտարութիւնը: Այսուհանդերձ, կ'ընեմ այդ յայտարարութիւնը և անփոփոխ կը թողուամ: Եւ ինչ որ աւելին է՝ ոչ մէկը կրնայ ապացուցանել թէ խենթեցած եմ. ես պիտի կրնայի Վիէննայի լաւագոյն յիմարաբոյժը այնպէս ընել, որ ան կատաղի ջղադար մը թուի իր սեփական աշակերտներուն, և կամ եթէ չնախընտրեմ այդ միջոցը՝ ես պիտի կրնայի նոյնքան ապուշ և ախմար և ողջամիտ ձեւանալ, որքան Գերագոյն Ատեանի դատաւոր մը: Ձեռի՞ թէ իմ միտիս մէջ գիշուած է մարդու ամբողջ անցեալը: Եւ վտահարար, ախմարներ եղած են անցեալին մէջ:

Ձեմ գիտեր, բայց տեսակ մը օրէնք ըլլալու է այս ձեւ գրելուն դէմ: Ասիկա կրնայ յանցանք մը ըլլալ: Կը յուսամ որ այդպէս է: Անկարելի է որ ես հարուածեմ ճանճ մը որ խողաացողած է քիթս, կամ կոխեմ մրջիւնի մը վրայ, կամ վիրաւորեմ զգացումները սեւէ մարդու մը (յիմար կամ հանճարեղ), բայց չեմ կրնար գիմադրել փորձութեան՝ ծաղրելու օրեւէ օրէնք, որ կը նկրտի կաշկանդել մարդու ոգին: Ինձ համար էական է՝ զնդասեղներ միտել ուղուցիկ զնդակներու մէջ: Կը սիրեմ պզտիկ պայթիւններ ընել բարոյախօսներու, վախկոտներու և իմաստասէր մարդոց փշուած տողրակներով: Մտիկ ըրէք և այդպիսի պըզտիկ պայթիւն մը պիտի լսէք այս հատուածին մէջ:

Ամբողջ այս թափառումը կրնայ թուիլ աննպատակ և ժամանակի վատնում, բայց այդպէս չէ: Բացարձակապէս անապարանքի մէջ չեմ — հարիւր եարտան կրնամ քալել ամբողջ օրուան մը մէջ — և սեւէ մէկը որ կը բողձայ, կրնայ մէկ կողմ նետել այս պատմուածքը և դիմել բանի մը Cosmopolitanին մէջ: Ոեւէ մէկէն չեմ խնդրեր քոֆ կենալ: Ոսկեայ խնձորներ չեմ խոստանար բոլոր անոնց որ կը համբերեն: Ես նստած եմ իմ սենեակիս մէջ, իմ կեանքս

ապրելով, գրամեքենագրելով: Նստած եմ ներկայութեանը հօրս, որ աշխարհէն գացած է ա՛յնքան տարիներ առաջ: Երկու կամ երեք վայրկեանը մէյ մը. վեր կը նայիմ իր մեղամաղձոտ դէմքին, տեսնելու համար թէ ան ի՛նչպէս կ'ընդունի այս ամէնը: Ասիկա հայելիի մը մէջ նայելու պէս է, որովհետեւ իմ անձս կը տեսնեմ: Ես գրեթէ այն տարիքը ունիմ, զոր ան ունէր երբ լուսանկարը քաշուած է, և ես ունիմ ճիշդ այն պեխը, զոր ան ունէր այն տանն: Ես կը պաշտեմ այս մարդը: Ամբողջ կեանքիս մէջ պաշտած եմ զայն: Երբ երկուքս ալ կ'ապրէինք աշխարհի վերայ, ես չափազանց դեռատի էի՝ անոր հետ մինչեւ իսկ բառ մը փոխանակելու համար, գիտակցութեամբ, բայց յորմէհետէ հասած եմ գիտակցութեան և արտասանութեան՝ մենք բաղմամբիւ երկար լուռ խօսակցութիւններ ունեցած ենք: Ես իրեն կ'ըսեմ. «Ա՛հ, դուն մեղամաղձոտ հայ, դո՛ւն, ի՛նչ հրաշալի եղած է քու կեանքդ»: Եւ ան կը պատասխանէ քաղցրութեամբ. «Խոնարհ եղիր, զաւակս: Փնտռէ զԱստուած»:

Իմ հայրս ալ դրող մըն էր: Անոր գրածները չէին հրատարակուեր: Ես ունիմ իր վեհ ձեռագիրները, իր վեհ բանաստեղծութիւններն ու պատմուածքները, գրուած՝ մեր ընդի լեզուով, զոր ես չեմ կրնար կարդալ: Տարին երկու կամ երեք անգամ դուրս կը հանեմ հօրս բոլոր թուղթերը և ժամերով կը գիտեմ իր նպաստը համաշխարհային գրականութեան: Ինչպէս ես — հաճոյքով կ'ըսեմ ասիկա — ան անյայտ կերպով աղքատ էր. աղքատութիւնը զինք կը հալածէր որսի շան մը նման, ինչպէս կ'ըսեն: Իր բանաստեղծութիւններուն և պատմուածքներուն մեծ մասը գրուած է դալարուած թուղթերու վրայ, որոնցմէ ան կը կազմէր պզտիկ տետրակներ: Միայն իր օրագիրը անդիլիերէն է (ան կատարելապէս կը խօսէր ու կը գրէր անգլիերէն), և լի է ողբերով: Ըստ այդ օրագիրին, Նիւ-Եորքի մէջ հայրս միայն երկու հոգեվիճակ ունէր. տխուր և շատ տխուր: Մօտաւորապէս երեսուն տարի առաջ, ան առանձին էր այդ քաղաքին մէջ և կը փորձէր վաստկիլ բաւական դրամ՝ վճարելու համար իր կնոջ ու երեք զաւակներուն ուղեգրինը դէպի նոր աշխարհ: Դռնապան էր ան: Ինչո՞ւ ծածկէի այս իրողութիւնը: Ամօթալի ոչինչ կայ որ մեծ մարդ

մը դռնապան ըլլայ Ամերիկայի մէջ: Հայրենի երկրին մէջ, ան պատուուած մարդ մըն էր, ուսուցիչ, և կը կոչուէր Ազա, որ մօտաւորապէս կը նշանակէ՝ տէր: Դժբախտաբար, ան յեղափոխական ալ էր, ինչպէս բոլոր լաւ հայերն են: Ան կ'ուզէր որ իր ցեղին պատկանող բուռ մը ժողովուրդը ազատ ըլլար: Կ'ուզէր որ անոնք ազատութիւն վայելէին, ուստի ատենը մէյ մը բանա կը դրուէր: Ի վերջոյ, կացութիւնը այնքան վաթարացաւ, որ եթէ չհեռանար հայրենի երկրէն, ան պիտի սպաննէր ու սպաննուէր: Անգլիներէն գիտէր, անգլիներէնով կարգացած էր Շէյքսփիր և Սուլֆթ, ուստի այս երկիրը եկաւ: Եւ մարդիկ զինք դռնապան ըրին: Բազմաթիւ տարիներու տաժանագին աշխատանքէ վերջ, իր ընտանիքը իրեն միացաւ Նիւ-Եորքի մէջ: Քալիֆորնիոյ մէջ, ըստ հօրս օրագրին, կացութիւնը ժամանակ մը թեթեւօրէն աւելի լաւ եղաւ իրեն համար. ան կը յիշատակէ արեւը և խաղողի սքանչելի ողկոյղները: Ուստի, սկսաւ ագարակապանութեան: Նախ ան աշխատեցաւ ուրիշ ագարակապաններու համար, յետոյ կանխավճար մը տուաւ սեփական պզտիկ ագարակի մը համար: Բայց ողորմելի ագարակապան մըն էր ան: Գրքերու մարդ էր, ուսուցիչ. կը սիրէր լաւ հագուստները: Կը սիրէր հանգըստութիւնն ու բարեկեցութիւնը, և ինծի պէս կ'ատէր մեքենաները:

Հօրս այգին մօտ տասնըմէկ մզոն արեւելք էր ամենամօտ քաղաքէն, և մերձակայ բոլոր ագարակապանները սովորութիւն ունէին քաղաք երթալ շաբաթը մէկ կամ երկու անգամ, հեծելանիւով, որ նորաձեւութիւն էր այն ժամանակ և քիչ մը աւելի արագընթալ քան ձիակառք մը: Օգոստոսի մէջ, տաք յետմիջօրէ մը, շատ ընտիր հագուստներով երկարահասակ անձ մը կը յառաջանար երկար, հանդարտ քայլերով, տաք ու փոշոտ գիւղական ճամբու մը վրայ: Իմ հայրս էր ան: Ընտանիքս ինձ պատմեց այս պատմութիւնը այդ մարդուն մասին, որպէսզի ըմբռնէի թէ ինչպիսի խենթ մըն էր ան ու իրեն պէս չըլլայի: Մէկը տեսաւ հայրս: Դրացի ագարակապան մըն էր, որ հեծելանիւով քաղաքէն կը վերադառնար: Այս մարդը զարմացած էր:

— Ազա՛, ըսաւ ան, ո՛ւր կ'երթաս:

— Քաղաք, ըսաւ հայրս:

— Բայց, աղա՛, ըսաւ ագարակապանը, չես կրնար ատիկա ընել: Տասնըմէկ մղոն է մինչեւ քաղաք, և քու կներպարանքդ... մարդիկ պիտի խնդան վրադ, այսպիսի հազուադէպով:

— Թող խնդան, ըսաւ հայրս: Ասոնք իմ հազուադէպս են: Յարմար են ինծի:

— Այո, այո, անշուշտ յարմար են քեզի, ըսաւ ագարակապանը, բայց նման հազուադէպս պատշաճ չեն թուիր հոս, փոշիի և ասթի մէջ: Այստեղ ամէն ոք գործադրեալ կը հազնի:

— Անիմաստութիւն, ըսաւ հայրս: Շարունակեց քալել:

Ագարակապանը հետեւեցաւ հօրս, զոր այլեւս խելագար կը կարծէր:

— Դոնէ, գոնէ, ըսաւ ան, եթէ կը պնդես այդ հազուադէպսը հազնի, գոնէ մի նուաստացներ քու անձդ՝ մինչեւ քաղաք քալելով: Դոնէ՛ ընդունէ գործածել իմ հեծելանիւս:

Այդ ագարակապանը մերձաւոր բարեկամ էր հօրս ընտանիքին և մեծ յարգանք ունէր հօրս հանդէպ: Իր նպատակը բարի էր, բայց հայրս լուռ կը մնար: Սոսկումով ու զգուշացով նայեցաւ ան մարդուն:

— Ի՞նչ, գոչեց: Դուն ինձմէ կը պահանջես որ հեծնե՛մ այդ յիմարական հնարքներէն մէկը: Ինձմէ կը պահանջես որ խառնուի՞մ այդ անօրէն անպէտ ապրանքին: (Անպէտ ապրանքին համապատասխանող հայերէն բառը շատ տւելի բիրտ և սարսափելի է): Մարդ չէ ստեղծուած այդպիսի անհեթեթ հնարքներու համար, ըսաւ հայրս: Մարդը աշխարհի վրայ չէ դրուած որպէսզի ինքզինք բարդացնէ անպէտ ապրանքով: Ան հոս զետեղուած է կանգուն կենալու և իր սոքերով քալելու համար:

Եւ հեռացաւ ան:

Ա՛հ, վստահ կրնաք ըլլալ թէ ես կը պաշտեմ այդ մարդը: Եւ հիմա, իմ սենեակին մէջ առանձին, մտածելով այս բաներուն մասին, այս պատմութեան մեղեքներով, կ'ուզեմ ձեզի ցոյց տալ թէ ես և հայրս նոյն մարդն ենք:

Շուտով պիտի հասնիմ գրամեքենայի խնդրին, բայց

հարկ չկայ անապարելու: Ես պատմուածք պատմող եմ, ոչ թէ ոգանաւորդ: Ես կտրելու վրայ չեմ Աստանտեանը, խուցին մէջ ոգանաւի մը՝ որ կը շարժի ժամական երկու հարիւր յիսուան մղոն արագութեամբ:

Երկուշարթի է այս տարուան, 1933, և ես կը փորձեմ կարելի եղածին չափ շատ յաւիտենականութիւն հաւաքել այս պատմուածքին մէջ: Երբ հետագային այս պատմուածքը կարդացուի, թերեւս ես հօրս հետ ըլլամ այն աշխարհին մէջ, զոր երկուքս ալ կը սիրենք, և թերեւս ունենամ դաւանկներ՝ այս հին աշխարհի մակերեսին վրայ ապրող, երիտասարդ արարածներ՝ որոնցմէ պիտի խնդրեմ որ խոնարհ ըլլան, ինչպէս իմ հայրս ինձմէ խնդրած է որ խոնարհ ըլլամ:

Մէկ բողբէի մէջ դար մը կրնայ անցած ըլլալ, և ես կրցածս կ'ընեմ այդ բողբէն ամուր և ողջ պահելու համար:

Կ'ըսուի թէ նուազածուները կ'արտասուեն երբ երաժշտական գործիք մը կորսուի կամ մնասուի: Մեծ ջութակահարի մը համար՝ իր ջութակը մէկ մասն է իր ինքնութեան: Ես երիտասարդ մըն եմ մութ միտքով, և ընդհանուր առմամբ՝ մութ ձեւով, ախուր և լուրջ ձեւ մը: Հօգը իմս է, բայց ոչ աշխարհը: Եթէ ես հեռացուիմ շեղուէն, եթէ դրուիմ փողոցին մէջ, իբրեւ սեւէ ապրող էութիւն մը, ես կը դառնամ ոչինչ, ոչ իսկ ստուեր մը: Նուազ պատիւ կ'ունենամ քան նպարավաճառի աշկերտ մը, նուազ արժանաւորութիւն քան Սէյնթ Յրէնսիս պանդոկի դռնապանը, նուազ ինքնութիւն քան թաքսիի վարիչ մը:

Եւ անցած վեց ամիսներուն ընթացքին ես զրկուած էի գրելէ, և ոչնչութիւն եղած էի, կամ անկենդան կը թափառէի, չփոթ ստուեր մը՝ ախղերքի մէկ մզձաւանջին մէջ: Եղածը պարզապէս այն է, որ առանց գիտակից արտաբերութեան, առանց բառերու, առանց լեզուի, ես դաշութիւն չեմ ունենար իբրեւ իմ անձս: Նշանակութիւն չեմ ունենար, և նոյնն է ըսել թէ մեռած եմ և անանուն: Անպատուիչ է սեւէ ապրող մարդու համար՝ այդ կերպով ապրիլ: Ատիկա նախատինք մըն է Աստուծոյ հանդէպ: Ատիկա կը նշանակէ թէ բնաւ չենք յառաջացած այսքան տարիներէ վերջ:

Այս պատճառով է — հիմա որ դրամեքենաս ունիմ նս-

րէն, և քովս ունիմ խուրձ մը մաքուր գեղեցիկ թուղթ, և նստած եմ ձխախոտի ծուխով լի սենեակիս մէջ, և հորս լուսանկարը իմ վրաս կը նայի — այս պատճառով է որ այնպէս կը զգամ, իբրեւ թէ նոր յարութիւն տուած եմ մեռելներէն: Կը սիրեմ ու կը պաշտեմ կեանքը, ապրող զգայարանքները, գործող մաքերը: Կը սիրեմ գիտակցութիւնը: Կը սիրեմ ճշգրտութիւնը: Եւ կեանքը պէտք է ստեղծուի իւրաքանչիւր մարդու կողմէ, որ Աստուծոյ շուշնջը ունի իր մէջ. և իւրաքանչիւր մարդ պէտք է ստեղծէ իր սեփական գիտակցութիւնը և իր սեփական ճշգրտութիւնը, որովհետեւ այս բաները իրենք իրենց գոյութիւն չունին: Միայն շփոթութիւն և սխալանք և անգեղութիւն գոյութիւն ունին իրենք իրենց: Ըսի թէ ես խորապէս բարեպաշտ եմ: Այո, բարեպաշտ եմ: Ես կը հաւատամ թէ Կ'ապրիմ, և պէտք է բարեպաշտ ըլլաք այդպիսի հրաշալի բանի մը հաւատալու համար: Եւ ես երանաւէտ եմ ու խոնարհ: Ես կ'ապրիմ, ուստի թող տարիները կրկնեն իրենք զիրենք յաւիտենապէս, որովհետեւ ես նստած եմ սենեակիս մէջ, բառերով յայտնելով ապրելու ճշմարտութիւնը, այդ իրողութենէն արտաքսելով անիմաստութիւնն ու անճշգրտութիւնը: Եւ այս բոլորէն կեանքը երբեք չի կրնար ջնջուիլ: Ան ժամանակէն դուրս է:

Կ'արհամարհեմ վաճառականութիւնը: Ես անդրամ երկտասարդ մըն եմ: Ատեններ կ'ըլլան, երբ երկտասարդ մը կրնայ պզտիկ գումար մը գործածել շատ մեծ օգուտով: Լսեմներ կ'ըլլան երբ դրամը — իր գնել կրցածին պատճառով — ամենակարեւոր բանն է իր կեանքին: Կ'արհամարհեմ վաճառականութիւնը, բայց քիչ մը յարգանք ունիմ դրամի հանդէպ: Ի վերջոյ, ան շատ կարեւոր է, և անոր չգոյութիւնն էր տարուէ տարի, որ ի վերջոյ սպաննեց իմ հայրս: Այդքան աղքատ մարդու մը համար՝ ուղիղ չէր հագնիլ այնպիսի հագուստներ, որոնց ինք գիտէր թէ արժանի էր. ուստի հայրս՝ մեռաւ: Պիտի ուզէի ունենալ բաւական դրամ՝ կարենալու համար պարգօրէն ապրիլ և կեանքս դրել: Տարիներ առաջ, երբ ես կ'աշխատէի յօգուտ ճարտարարուեստի և յառաջգիծութեան հայրն, գնեցի պզտիկ առձեռն գրամփնայ մը, նոփ-նոր, վաթսուներէնգ տուարի: (Եւ որքան վիթխարի գումար մըն է այդ,

երբ աղքատ էք)։ Նախ, այս մեքենան օտար էր ինծի, և անոր աղմուկը՝ գործածուելու ասեն՝ կ'անհանգստացներ զիս. գիշերը ուշ ժամանակ, այդ աղմուկը անտանելիօրէն նեղացուցիչ էր։ Ան ուրիշ որեւէ բանէ աւելի կը նմանէր լուսթեան — ոչ փառաբանուած է հազարաւոր անգամներ — եթէ նման բան մը կարելի է։ Բայց մէկ կամ երկու տարի վերջ, սկսայ իսկական սէր զգալ մեքենային հանդէպ, և զայն սիրեցի այնպէս, ինչպէս լաւ դաշնակահարը, որ կը յարգէ երաժշտութիւնը, կը սիրէ իր դաշնակը։ Երբեք զայն մաքրելու նեղութիւնը յանձն չառի, և որքան ալ յարատեւօրէն գործածէի զայն, մեքենան չէր տկարանար և փշրուեր։ Մեծ յարգանք ունէի անոր հանդէպ։

Յետոյ, յուսահատութեան նոպայի մը մէջ, այդ պըզտիկ մեքենան գրի իր անտուկին մէջ և քաղաք տարի։ Ջայն թողուցի գրամ փոխ տուողի մը խանութը, և քաղաքին մէջ շրջեցայ՝ գրպանիս մէջ տասնըհինգ տուար։ Ջղուած էի աղքատ ըլլալէ։

Նախ գացի ներկարարի մը և կօշիկներս փայլեցնել տուի։ Երբ ներկարար մը փայլեցնէ կօշիկներս, զայն կը նստեցնեմ իմ տեղս՝ աթոռին վրայ, և ես կ'իջնեմ ու կը ներկեմ իր կօշիկները։ Ասիկա խոնարհութեան փորձարկութիւն մըն է։

Յետոյ թաեերասրահ մը գացի։ Մարդոց միջև նստայ, իմ անձս տեսնելու համար Հոլիվուտի կաղապարներուն մէջ։ Նստայ և երազեցի, նայելով գեղեցիկ կիներու գէմքերուն։ Յետոյ ճաշարան մը գացի և նստայ սեղանի մը առջև և ապսպրեցի կերակուրներու այն բոլոր տեսակները, զոր երբեքէ կարծած ըլլայի թէ պիտի ուզէի ուտել։ Երկու տուար արժէքով կերակուր կերայ։ Սպասաւորը կարծեց թէ յիմարացած էի, բայց իրեն ըսի թէ ամէն ինչ առաջնակարգ լինակի մէջ էր։ Նուէր տուի սպասաւորին։ Յետոյ նորէն քաղաք մտայ և սկսայ քալել մութ փողոցներու երկայնքին, այն փողոցները ուր կիներ կան։ Յոգնած էի աղքատ ըլլալէ։ Դրամեքենաս գրաւի գրի ու ըսկըսայ ծախսել գրամը։ Ոչ ոք, ոչ իսկ մեծագոյն գրողը, կրնայ շարունակել աղքատ մնալ ժամէ ժամ, տարուէ տարի։ Կայ բան մը, որ կը կոչուի հայրոյի արուեստին։ Այդ է ինչ որ ես ըրի։

Շարաթ մը ետք, քիչ մը աւելի ժուժկալ դարձայ։ Ամիս մը վերջ, ստիպուեցայ շատ ժուժկալ ըլլալ և կրկին ցանկալ գրամեքենաս։ Սկսայ ըսողմալ նորէն բառեր դնել թուղթի վրայ։ Նորէն սկզբնաւորութիւն մը ընել։ Բան մը ըսել և տեսնել թէ ատիկա ճիշդ բա՞նն էր։ Բայց գրամ չունէի։ Օրէ օր ունէի այս տենչը՝ իմ գրամեքենայիս հանդէպ։

Այս է ամբողջ պատմութիւնը։ Ձեռք ենթադրեր որ աւիկա շատ արուեստաւոր վերջաւորութիւն մըն է, բայց եւ այնպէս վերջաւորութիւնն է։ Խնդիրը այս է — օրէ օր տենչացի գրամեքենաս։

Այս առաւուր դայն ետ առի։ Հիմա առջեւս է ան և ես կը մեքենագրեմ անոր վրայ, և այս է ինչ որ գրեցի։

ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ՀԱՋԱՐ ԱՍՈՐԻՆԵՐ

Քառասուն օրէ և քառասուն գիշերէ ի վեր մազերս կտրել չէի տուած և կը սկսէի նմանիլ կարգ մը գործադուրկ ջութակաւորներու։ Դիտէք այդ կերպարանքը — հանճարը անընկացած և պատրաստ՝ համայնաժար կուսակցութեան յարելու։ Մենք, Փռքը Ասիացի բարբարոսներս, մազոտ մարդիկ ենք։ Երբ մազերնիս կտրել տալու պէտք ունենանք, մազերնիս կտրել տալու պէճ կ'ունենանք։ Կացութիւնը այնքան դէշ էր, որ միակ գլխարկս պղտիկ կուգար։ (Շատ լուրջ պատմութիւն մը գրելու վրայ եմ, թերեւս երբեւիցէ գրելիքներուս ամենալուրջներէն մին։ Ասոր համար է որ թեթեւախօսութիւն կ'ընեմ։ Շէրվուտ Անտէրսընի ընթերցողները պահ մը վերջ պիտի սկսին հասկընալ ըսածս. «անոնք պիտի գիտնան», թէ իմ խնդուքս աւելի շուտ ախուր է)։ Նս երիտասարդ մըն էի՝ մազերս կտրել տալու կարօտ, ուստի Երրորդ փողոց գացի (Սան Ֆրանսիսքօ), սափրանոցը, տասնըհինգ սէնթով մազս կըտրել տալու։

Երրորդ փողոցը, Հաուլըրտի վարի կողմը, թաղ մըն է. երեւակայեցէք Նիւ Եորքի Պաուլըրին, Լոս Անճելըսի

Մէջն Սթրիթը. երեւակայեցէք ծերունիներ ու աղաք, զործազուրկ, որոնք թափառելով Պուլ Տըրհէմ կը ծխեն, կառավարութեան մասին կը խօսին, կը սպասեն որ բան մը պատահի, պարզապէս կը սպասեն: Օգոստոսի մէջ նրկուշարթի առաուս մըն էր և բազմաթիւ դատարկապորաներ խանութ եկեր էին քիչ մը պայծառանալու: Ձրի աթոռին վրայ աշխատող ճափոնցի աղան սպասող տասնըմէկ հոգիի ցանկ մը ունէր. բոլոր միւս աթոռները գրաւուած էին: Նստայ ու սպասեցի: Դուրսը, ինչպէս Հէմինկուէյ (Արեւն ալ կը ծագի, Մնաք բարով զհեմերուս, Ման յես-միջօրեին, Շանողը ոչինչ կ'առնէ) պիտի ըսէր, սափ-րուիլը կրակի գին էր: Քսան սէնթ և կէս տուփ Պուլ Տըրհէմ ունէի: Դլանիկ մը փաթթեցի, տուփը հրամցուցի տարեկիցներէս մէկուն, որ նիքթիինի պէտք ունենալ կը թուէր, և ներշնչեցի չոր ծուխը՝ մտածելով Ամերիկայի մասին, թէ ինչ տեղի կ'ունենար քաղաքականապէս, տըս-տեռապէս, հոգեպէս: Տարեկիցս տասնըվեց տարեկան մանչ մըն էր: Այովացի կը թուէր. ֆիզիքապէս շքեղ, ամրա-կերտ ամերիկացի մը, բայց ինկած, շատ ինկած բերանով: Քիչ քուս, բազմաթիւ օրեր հազուստ չփոխել, պղտիկ վախ մը և այլն: Շատ կ'ուզէի իր անունը գիտնալ: Գրող մը միշտ կ'ուզէ ըմբռնել զէմքերու և երեւոյթներու իրական-նութիւնը: Այովացին ըսաւ. «Նոր եկայ Սալինասէն: Գործ չկայ հազարի դաշտերուն մէջ: Հիմա կ'երթամ հիւսիս, Փորթլէնս. պիտի ջանամ նաւ նստիլ: Կ'ուզէի իրեն պատմել թէ ինչ ջուրի վրայ էին իմ գործերս — մէկ պատմուածքս մերժուած էր Scribner'sէն, մէկ ուսումնասիրութիւնս մերժուած էր Yale Reviewէն, դրամ չու-նէի պատշաճ գլանիկներ գնելու, կօշիկներս մաշած, շա-պիկներս հին. բայց կը վախնայի իմ հոգերս պարզելէ: Գրողի մը հոգերը միշտ ձանձրացուցիչ են, քիչ մը անի-րական: Մարդիկ կարող են մտածել. «Էհ, նախ և առաջ՝ ո՞վ քեզմէ խնդրեց որ գրես: Մարդ պարտաւոր է յաւակ-նիլ թէ ինք գրող չէ. ըսի. «Բարի ճանապարհ. դէպի հիւսիս»: Այովացին գլուխը շարժեց: «Գիտեմ ըլլալիքը: Բայց և այնպէս պիտի փորձեմ: Կորանցնելիք ոչինչ ու-նիմ: Սքանչելի աղայ, յուսամ չէ մեռած, յուսամ չէ սա-ռած սաստիկ ցուրտ այս օրերուն (Դեկտեմբեր 1933), յու-

սամ չէ ձախողած . ան արժանի էր ապրելու : Այո՛վացի՛ , կը յուսամ գործ գտար Փորթլէնտի մէջ . կը յուսամ գրամ կը շահիս . կը յուսամ տաք անկողինով մաքուր սենեակ մը վարձած ես . կը յուսամ գիշերները կը քնանաս , կանոնաւորաբար կ'ուտես , մարդկային էակի մը նման կը շրջագայիս , երջանիկ ես : Այո՛վացի՛ . բարեմաղթութիւններս քեզի հետ են : Բաղմաթիւ ազօթքներ ըրած եմ քեզի համար : (Եւ սակայն , կարծեմ ցարդ մեռած է : Զինք տեսած օրս իր մէջ էր անասունին նենգ ստոր դէմքը . և նոյն միջոցին՝ Ամերիկայի բոլոր թատրոնները կրկին ու կրկին կը ներկայացնէին շարժանկարի դժապատկեր մը . որուն մէջ երգ մը կար որ կը կոչուէր . « Ո՞վ կը վախնայ մեծ չար գայլէն » . և ա՛յս է ամբողջ եղանքը . գրամ ունեցող մարդիկ կը խնդան մահուան վրայ՝ որ գաղանթօրէն կը սողոսկի դեռատի Այո՛վացիին նման աղոց մէջ , կը յաւակնին թէ ան հոն չէ , կը խնդան տաքուկ թատրոններու մէջ : Ազօթած եմ Այո՛վացիին համար և ինքզինքս վատ մը կը նկատեմ : Մինչև հիմա ան մեռած ըլլալու է , և ես նստած եմ պզտիկ սենեակի մը մէջ , իր վրայ կը խօսիմ , միայն կը խօսիմ) :

Սկսայ գիտել ճափոնցի աղան որ սփրիչութիւն կը սորվէր : Ածիլելու վրայ էր ձեր դատարկապորտ մը , որ ահուելի դէմք մը ունէր , մին այն դէմքերէն որ կը կաղմուէին տարիներու և տարիներու անստոյգ կեանքէն — տարիներ անտուն ըլլալ : ոչ մէկ տեղի պատկանիլ , ոչինչ ունենալ . և ճափոնցի աղան իր քիթը հեռու կը պահէր (իր սեփական քիթը) ձեր դատարկապորտին հոտը չառնելու համար : Զնչին կէտ մը՝ պատմուածքի մը մէջ , պզտիկ տուեալ մը՝ որ տեղ չունի արուեստի գործի մը մէջ , այսու հանդերձ , կ'արձանագրեմ զայն : Երիտասարդ գրող մը միշտ կը վախնայ , որ նշանակալից իրողութիւն մը կրնայ խուսափիլ իրմէ : Միշտ կ'ուզէ իր ամէն տեսածը արձանագրել : Կ'ուզէի գիտնալ ճափոնցի աղուն անունը : Խորապէս կը հետաքրքրուիմ անուններով : Ստուգած եմ , որ անծանօթ անունները ամենէն հարազատ անուններն են : Առէք խոշոր անուն մը , ինչպէս Էնտրիւ Մէլլըն : Ծափոնցի աղան կը գիտէի մեծ ուշադրութեամբ : Իր հոտառական զգայաւորանքը ձեր դատարկապորտին բերնէն և ունդերէն հեռու

պահելու իր ձեռքն կ'ուզէի հասկնալ թէ ի՞նչ կը մտածէր, ի՞նչ կը դառար։ Տարիներ առաջ, երբ տառնընթաց տարեկան էի, որթատունկեր կը յառէի հօրեղբորս այգիին մէջ, Սէնկլերի հիւսիսը, Սան Եռաքին հովիտին մէջ, և բազմաթիւ ճափոնցիներ կային ինծի հետ աշխատող։ Եռլիօ Էնոմոթօ, Հիտէօ Սուզուքի, Քացուժի Սուլիմօթօ, և մէկ կամ երկու ուրիշներ։ Այս ճափոնցիները ինձ սորվեցուցած էին մի քանի պարզ նախադասութիւններ։ Բարեւ, ի՞նչպէս յի, սֆանչելի օր, այնպէս չի, մնաք բարով, եւ այլն։ Սափրիչի աշկերտին ըսի ճափոններէն։ «Ի՞նչպէս էք»։ Ան ճափոններէն ըսաւ։ «Եսա լաւ, շնորհակալ եմ»։ Ապա, անթերի անգլիկներէնով։ «Ծափոններէն կը խօսի՞ք։ Ծափոն ապրած էք»։ Ըսի։ «Դժբախտաբար՝ ոչ։ Մէկ կամ երկու բառ միայն կրնամ խօսիլ։ Ես կ'աշխատէի Եռլիօ Էնոմոթոյի, Հիտէօ Սուզուքիի, Քացուժի Սուլիմօթոյի հետ։ Կը ճանչնա՞ք զանոնք»։ Ան շարունակեց աշխատիլ, մտածելով անուններուն մասին։ Կարծես կը մրմնջէր «Էնոմոթօ, Սուզուքի, Սուլիմօթօ»։ Ան ըսաւ։ «Սուզուքի։ Փոքրահասակ մա՞րդ մը»։ «Այո», ըսի։ Ան ըսաւ։ «Կը ճանչնամ զինք»։ Այժմ Սան Եռլէ կ'ապրի։ Այժմ ամուսնացած է ան»։

Կ'ուզեմ որ գիտնաք, թէ ես խորապէս կը հետաքրքրուիմ մարդոց յիշած բաներով։ Երիտասարդ գրող մը շրջագայութեան կ'ելլէ և կը խօսի մարդոց հետ։ Կը փորձէ հասկնալ թէ ի՞նչ կը յիշեն անոնք։ Մեծ ատաղձ գործածելու վրայ չեմ պատմուածքի մը համար։ Ոչինչ պիտի պատահի այս գրուածքին մէջ։ Ես երեւակայական պատմութիւն մը չեմ շիներ։ Ձեմ սեղծեր յիշատակելի նկարագիրներ։ Գրելու վարպետ ոճ մը չեմ գործածեր։ Գեղեցիկ մթնոլորտ մը չեմ շիներ։ Փափաք չունիմ այս պատմուածքը կամ որեւէ ուրիշ պատմուածք ծախելու Saturday Evening Postի կամ Cosmopolitanի կամ Harper'sի։ Ձեմ փորձեր մրցիլ պատմուածքներու մեծ հեղինակներուն հետ, ինչպէս Սինքլեր Լիւիս և Ժողէֆ Հէրկլըյիմըր և Ջէյն Կրէյ, մարդիկ՝ որ իրապէս գիտեն թէ ի՞նչպէս պէտք է գրել, ի՞նչպէս պէտք է հնարել պատմութիւններ որ ծախուին։ Հարուստ մարդիկ, մարդիկ՝ որ կը հասկնան բոլոր օրէնքները՝ գիտալէպի, տիպարի, ոճի, մթնոլորտի և բոլոր այդպիսի բաներուն մասին։ Փափաք չունիմ հռչակ շահե-

լուս։ Փռւլիցըր մրցանակը կամ Նոպէլ մրցանակը կամ որ-
եւէ ուրիշ մրցանակ չահելու ելած չեմ։ Ես հոս եմ, ծայ-
րագոյն Արեւմտեալի մէջ, Սան Յրանսիսքօ, Գարլ փողո-
ցին վրայ պղտիկ սենեակի մը մէջ, կը գրեմ նամակ մը
հասարակ մարդոց, պարզ լեզուով անոնց պատմելով բա-
ներ զորս անոնք արդէն գիտեն։ Ես պարզապէս արձանա-
գրութիւն մը կ'ընեմ, ուստի՝ եթէ քիչ մը կը շեղիմ՝
պատճառը այն է որ անպարտաքի մէջ չեմ ու կանոնները
չեմ գիտեր։ Եթէ որեւէ փափաք ունիմ, ասիկա՝ մարդու
եղբայրութիւնը ցոյց տալն է։ Ասիկա ուսուցիկ յայտա-
բարութիւն մըն է և քիչ մը կեղծ կը հնչէ։ Ընդհանրապէս,
մարդ կ'ամչնայ նման յայտարարութիւն մը ընելու։ Կը
վախնայ որ իմաստակ մարդիկ խնդան իր վրայ։ Բայց իմ
հոգս չէ։ Իմաստակներէն կը խնդրեմ որ խնդան։ Այդ է
իմաստակութեան դերը։ Ես չեմ հաւատար ցեղի։ Չեմ հա-
ւատար կոռուվարութիւններուն։ Ես կեանքը կը տեսնեմ
իրբեւ մէկ կեանք՝ մէկ անդամէն, ա՛յնքան բազմաթիւ
միլիոններ միաժամանակ, ամբողջ աշխարհի վրայ։ Ման-
կիկները, որոնց դեռ չէ ուսուցուած որեւէ լեզու խօսիլ,
միակ ցեղն են աշխարհի, մարդու ցեղը։ ամբողջ մնացեա-
լը կեղծիք է, ինչ որ մենք կը կոչենք քաղաքակրթու-
թիւն, ատելութիւն, վախ, ուժի տենչանք... Բայց ման-
կիկ մը մանկիկ մըն է։ Եւ անոնց լալու ձեւը, հո՛գ է մար-
դու եղբայրութիւնը, մանուկներու լացին մէջ։ Կը մեծ-
նանք ու կը սորվինք լեզուի մը բառերը և տիեզերքը կը
տեսնենք մեր գիտցած լեզուին ընդմէջէն, մենք զայն չենք
տեսներ բոլոր լեզուներուն կամ ոչ մէկ լեզուի ընդմէջէն,
օրինակի համար՝ լոռութեան ընդմէջէն։ և մենք մեզ կ'ա-
ռանձնացնենք մեր գիտցած լեզուին մէջ։ Այստեղ, մենք
մեզ կ'առանձնացնենք անգլիկներէնի մէջ, կամ ամերիկներէնի
մէջ՝ ինչպէս կ'ըսէ Մէնքըն։ Բոլոր մշտնջենական բաները՝
մեր բառերով։ Միակ ընել ուղածս այն է՝ որ խօսիմ աւելի
տիեզերական լեզու մը։ Մարդու սիրտը, մարդու չգրուած
մասը, այն՝ որ մշտնջենական է ու հասարակաց բոլոր ցե-
ղերուն։

Հիմա կը սկսիմ ինքզինքս յանցաւոր ու անձեռնհաս
զգալ։ Գործածեցի ամբողջ այս լեզուն և կը սկսիմ զգալ
թէ ոչինչ ըսի։ Ասիկա է որ խելահորոյս կ'ընէ երիտասարդ

գրող մը — այն զգացումը՝ թէ ոչինչ կ'ըսէ։ Ունէ սովորական լրագրող կարողացած պիտի ըլլար ամբողջ խնդիրը երեք բառնոց խորագրով մը ըսելու։ Մարդը մարդ է, ըսած պիտի ըլլար ան։ Ճարտար բան մը, բազմաթիւ իմաստներով։ Բայց ես կ'ուզեմ գործածել լեզու մը որ միայն մէկ իմաստ ստեղծէ։ Կ'ուզեմ որ իմաստը ճշգրիտ ըլլայ, և թերեւս ասոր համար է որ լեզուն այնքան անճշգրիտ է։ Կը դառնամ նիւթիւ շուրջ, այն տպաւորութեան շուրջ՝ զոր կ'ուզեմ գործել, և կը փորձեմ նիւթս տեսնել բոլոր անկիւններէն, այնպէս որ ամբողջական պատկեր մը ունենամ, ամբողջականութեան պատկեր մը։ Մարդու սիրտն է, որ կ'ուզեմ դնել այս գործիւ մէջ։

Գործելու փորձեմ։ Երկար տեսնէ ի վեր մազերս չէի կտրել տուած և սկսեր էի խեղճուկ երեւոյթ մը առնել, ուստի ստփրանոց զացի, Երբորդ փողոց, և արժուի մը վերայ նստայ։ Ըսի. «Յտեւի կողմէն մի կարէք։ Նեղ գլուխ մը ունիմ, և եթէ ետեւի կողմէն կարէք՝ հոսկէ դուրս ելլելու»։ ձիու պիտի նմանիմ։ Ո՛րքան կ'ուզէք տեղք գազաթէն։ Դեղջուր չեմ ուզեր, ոչ ալ ջուր, չոր սանտրեցէք»։ Ընթերցանութիւնը մարդը կատարեալ կ'ընէ, իսկ գրելը զայն ճշգրիտ կ'ընէ, ինչպէս կը տեսնէք։ Այդ է ինչ որ պատահեցաւ։ Ես ալ պատմուածքի չի նմանիր ասիկա, և ասոր պատճառը այն է, որ դուրս ձգեցի ստփրիչը, այն երիտասարդը՝ որ մազերս կտրեց։

Ան երկարահասակ էր, թուի լուրջ դէմք մը ունէր, հաստ շրթունքներ, ժպտելու մօտ՝ բայց մեղամաղձոտ, հաստ թարթիչներ, ախուր աչքեր, խոշոր քիթ մը։ Իր անունը տեսայ հայելիին փակցուած քարտին վրայ, Թէոտոր Պատալ։ Աղուոր անուն մը, հարազատ, աղուոր երիտասարդ մը, հարազատ։ Թէոտոր Պատալ սկսաւ աշխատիլ գլխուս վրայ։ Լաւ ստփրիչ մը երբեք չի խօսիր մինչև որ խօսին իրեն, ինչքան ալ լեցուած ըլլայ իր սիրտը։

«Այդ անունը», ըսի, «Պատալ, Հա՛յ ես»։ Ես հայ եմ։ Նախապէս մասնանշած եմ ասիկա։ Մարդիկ ինծի կը նային ու կը զարմանան, ուստի բացէ ի բաց կ'ելլեմ ու կ'ըսեմ. «Հայ եմ», կ'ըսեմ։ Կամ մէկ գրուածքս կը կարդան ու կը զարմանան, ուստի կը ներկայանամ անոնց։ «Հայ եմ», կ'ըսեմ։ Անիմաստ դիտողութիւն մըն է, բայց անոնք

կը սպասեն որ ըսեմ ատիկա, ուստի կ'ըսեմ: Գաղափար շուշիմ թէ ինչ տեսակ բան է հայ ըլլալ կամ ինչ տեսակ բան է անգլիացի ըլլալ կամ ճափոնցի կամ, որեւէ ուրիշ բան: Ազատ գաղափար մը ունիմ թէ ինչ տեսակ բան է ողջ ըլլալ: Այս է միակ բանը, որ զիս կը հետաքրքրէ մեծապէս: Ասիկա և թէնիսը: Կը յուսամ որ մը փիլիսոփայական մեծ գործ մը գրել թէնիսի մասին, «Ման յես միջօրէին»-ի պէս բան մը, բայց գիտեմ թէ տակաւին պատրաստ չեմ այդպիսի գործ մը սկսելու համար: Կը զգամ թէ աշխարհի ժողովուրդներուն մէջ թէնիսի ընդհանրացումը մեծապէս պիտի օժանդակէ ընա՞նջելու ցեղային տարակարծութիւնները, նախապաշարուածները, ատելութիւնը, եւայլն: Անմիջապէս որ կատարելագործեմ թէնիսի հարուածներս, կը յուսամ սկսել այդ մեծ գործի նախագիծին: (Իմաստակ մարդիկ կրնան կարծել թէ կը հեգնեմ Հէմինկուէյը: Ո՛չ: «Ման յես միջօրէին»ը ողջամիտ արձակ մըն է: Բնաւ պիտի չկրնայի անոր դէմ առարկել իբրեւ արձակ: Ձեմ կրնար նոյնիսկ անոր դէմ առարկել իբրեւ փիլիսոփայութիւն: Կը խորհիմ թէ ան իբրեւ փիլիսոփայութիւն լաւագոյն է քան Ուիլ Տիւրընթի և Ուոլթըր Փիթքինի փիլիսոփայութիւնը: Նոյնիսկ երբ Հէմինկուէյ ախմար է, գոնէ շիտակ ախմար է: Ան ձեռք կը պատմէ իրապէս պատահածը և թոյլ չի տար, որ պատահարի մը արագութիւնը պատճառ ըլլայ փութկոտ դարձնելու անոր նկարագրութիւնը: Ասիկա մեծ բան է: Տեսակ մը յառաջդիմութիւն է գրականութեան համար: Առանց հապճեպի ըսել ընոյթն ու իմաստը բանի մը՝ որ շատ կարճ տեւողութիւն ունի):

«Հա՛յ ես», հարցուցի:

Մենք պզտիկ ժողովուրդ մըն ենք, և ամէն անգամ որ մեզմէ մէկը միւսին հանդիպի՝ ատիկա մեծ դէպք մըն է: Միշտ շուրջերնիս մէկը կը փնտռենք՝ որուն հետ կարենանք մեր լեզուով խօսիլ: Մեր ամենափառաւանջ քաղաքական կուսակցութիւնը կը գնահատէ, որ մօտ երկու միլիոն ենք երկրագունդի վրայ, բայց մեզմէ շատերը այդպէս չենք խորհիլ: Մեզմէ շատերը կը նստինք և մօտիկ մը ու կտոր մը թուղթ կ'առնենք և աշխարհի մէկ մասը կ'առնենք ու կ'երեւակայենք թէ առաւելագոյնը քանի՞ հայեր

հաւանաբար կ'ապրին այդ մասին մէջ, և թուղթին վրայ կը գրենք բարձրագոյն թիւը. ապա կ'անցնինք ուրիշ մասի մը, Հնդկաստան, Ռուսիա, Սովիէթ Հայաստան, Եգիպտոս, Իտալիա, Գերմանիա, Ֆրանսա, Ամերիկա, Հարաւային Ամերիկա, Աւստրալիա, Եւրոպ, և մեր ամենէն յուսալից թիւերը գումարելէ վերջ՝ համագումար կ'ունենանք մէկ միլիոնէն քիչ մը պակաս: Այն ատեն կը սկսինք խորհիլ թէ ի՞նչքան մեծ են մեր ընտանիքները, ի՞նչքան բարձր՝ մեր ծնունդի տոկոսը և ինչքան ցած՝ մեր մահուան տոկոսը (բացի պատերազմի ժամանակներէն՝ երբ ջարդերը կ'աւելցնեն մահուան տոկոսը), և կը սկսինք երեւակայել թէ ո՞րքան արագօրէն պիտի աճինք եթէ առանձին ձգուինք քառորդ դար, և մենք մեզ երջանիկ կը զգանք: Մենք միշտ դուրս կը ձգենք երկրաշարժները, պատերազմները, ջարդերը, սովերը, Եւրոպ, և ատիկա սխալ է: Ես կը յիշեմ Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցին հաւաքոյթները իմ բնակավայր քաղաքիս մէջ: Հօրեղբայրս էր մեր բանախօսը և ան արտասուելի կուտար հայերով լի ամբողջ սրահ մը: Ան փաստաբան էր և մեծ բանախօս մը: Եւ, սկիզբը՝ մեր հօգը պատերազմէն էր: Մեր ժողովուրդը կոտորուելու վրայ էր թշնամիին կողմէ: Անոնք որ չէին սպաննուած, անտուն էին ու սովահար: Մեր սեփական միտն ու արիւնը, կ'ըսէր հօրեղբայրս, և ամէնքս կ'արտասուէինք: Եւ դրամ կը հաւաքէինք ու կը զրկէինք մեր հայրենիքի ժողովուրդին: Յետոյ, պատերազմէն վերջ, երբ մեծ տղայ էի, Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի ուրիշ հաւաքոյթ մը ունեցանք և հօրեղբայրս կանգնեցաւ իմ բնակավայր քաղաքիս լսարանի բեմին վրայ ու ըսաւ. «Փառք Աստուծոյ, այս անգամ թշնամին չէ, այլ երկրաշարժ մը: Աստուած մեզ կը տանջէ: Մենք պաշտեցինք Զինք փորձութեան և ձախորդութեան ատեն, տառապանքի ու հիւանդութեան ու շարժարանքի ու սաբսափի ատեն, (հօրեղբայրս՝ սկսաւ արտասուել, սկսաւ հեծկլտալ), և յուսահատ խենթութեան ատեն, և հիմա Ան այս բանը ըրաւ, և տակաւին կը գովաբանենք Զինք, տակաւին կը պաշտենք Զինք: Մենք չենք ըմբռներ Աստուծոյ գործերը: Եւ հաւաքոյթէն վերջ հօրեղբորս մօտ գացի ու ըսի. «Երապէս համոզուած ես այն բաներուն գործ ըսիր Աստուծոյ

մասին: Եւ ան ըսաւ. «Առիկա ճարտասանութիւն էր: Պէտք է դրամ հաւաքենք: Ի՞նչ Աստուած: Անհեթեթութիւն է: — «Իսկ երբ արտասուեցիր», հարցուցի, եւ հօրեղբայրս ըսաւ. «Առիկա իրական էր: Ձերցոյ դիմանալ: Պէտք էր որ արտասուէի: Ինչո՞ւ, Աստուծոյ սիրոյն, ինչո՞ւ մենք պէտք է ենթարկուինք այս դժոխային վիճակին: Ի՞նչ բրան ենք արժանի ըլլալու համար ամբողջ այս չարչարանքին: Մարդիկ մեզ հանգիստ չեն թողուր: Աստուած մեզ հանգիստ չի թողուր: Բան մը բրան ենք: Ձե՞ որ բարեպաշտ ժողովուրդ մըն ենք: Ի՞նչ է մեր մեղքը: Ձեզուած եմ Աստուծով: Գարշած եմ մարդերէն: Միակ պատճառը, որուն համար կ'ուզեմ ելլել ու խօսիլ, այն է որ չեմ համարձակիր բերանս գոց պահել: Ձեմ կրնար դիմանալ այն մտածումին, թէ դեռ մեր ժողովուրդէն մարդիկ կը մեռնին: Յիսուս Բրիստոս, ի՞նչ է մեր մեղքը»:

Թէոսոր Պատալի հարցուցի թէ հա՞յ էր:

«Ասորի եմ», ըսաւ ան:

Ի՛հ, այդ ալ բան մըն էր: Անոնք, ասորիները, կուգան մեր աշխարհամասէն, մեր քիթերուն նման քիթեր ունին, մեր աչքերուն նման աչքեր, մեր սրտերուն նման սրտեր: Անոնք տարբեր լեզու մը ունէին: Երբ խօսէին, մենք չէինք կրնար հասկնալ զիրենք, բայց մեզի շատ նըման էին: Նոյնքան հաճելի չէր, որքան եթէ Պատալ հայ եղած ըլլար, բայց բան մըն էր:

«Ես հայ եմ», ըսի: «Իմ ընակավայր քաղաքիս մէջ կը ճանչնայի քանի մը ասորի աղաք, Ծոզէֆ Սարգիս, Նիթօ Էլիա, Թոնի Սալէհ: Կը ճանչնա՞ս անոնցմէ ոեւէ մէկը»:

«Ծոզէֆ Սարգիսը կը ճանչնամ», ըսաւ Պատալ: «Միւսները չեմ ճանչնար: Մինչեւ հինգ տարի առաջ՝ Նիւ Եորք կ'ապրէինք, յետոյ արեւմուտք՝ Թըրլոք եկանք: Յետոյ հոս՝ Սան Ֆրանսիսքօ փոխադրուեցանք»:

«Նիթօ Էլիա», ըսի, «հրամանատար է Փրկութեան Բանակին մէջ»: (Ձեմ ուզեր, որ ոեւէ մէկը կարծէ թէ բան մը կը յերիւրեմ, կամ թէ կը ջանամ զուարճալի ըլլալ): «Թոնի Սալէհ», ըսի, «սպաննուեցաւ ութ տարի առաջ: Ձի հեծած էր, և զգետնուեցաւ, և ձին սկսաւ վազել: Թոնի չկրցաւ ինքզինք ազատել, մէկ սրունքէն բռնուած էր,

և ձին շուրջանակի վազեց ու վազեց կէս ժամ, ապա կանգ առաւ, և երբ թռնիին հասան՝ մեռած էր ան: Այն ատեն տասնըջորս տարեկան էր ան: Իրեն հետ դպրոց կ'երթայի: Թռնի շատ ճարպիկ տղայ մըն էր, շատ յաջող՝ թուաբանութեան մէջ:

Սկսանք խօսիլ ասորերէն լեզուի և հայերէն լեզուի մասին, հայրենիքին մասին, այնտեղի պայմաններուն մասին, եւայլն: Տասնըհինգ տէնթով մազս կարել տալու վերայ էի և միեւնոյն ատեն կարելիս կ'ընէի սորվելու բան մը, ձեռք բերելու նոր ճշմարտութիւն մը, կեանքի հրաշալիքին, մարդու արժանիքին մէկ նոր դնահաստութիւնը: (Մարդը մեծ արժանիք ունի, մի՛ կարծէք թէ չունի):

Պատալ ըսաւ. «Ձեմ կրնար ասորերէն կարգալ: Հայրենի երկրին մէջ ծնած եմ, բայց կ'ուզեմ մոռնալ ատիկան»:

Յոգնած կը թուէր, ոչ թէ ֆիզիքապէս, այլ հոգեպէս: «Ինչո՞ւ», ըսի: «Ինչո՞ւ կ'ուզես մոռնալ ատիկան»:

«Է՛հ», խնդաց ան, «պարզապէս որովհետեւ ամէն ինչ քանդուած է հոն»: Ծագրասրէն կը կրկնեմ իր բառերը, ոչինչ աւելցնելով իմ կողմէս: «Ատենօք մեծ ժողովուրդ մըն էինք», շարունակեց ան: «Բայց ատիկա երէկ էր, առջի օր էր: Հիմա մենք նիւթ մըն ենք հին պատմութեան մէջ: Մեծ քաղաքակրթութիւն մը ունէինք: Մարդիկ դեռ կը հիանան անոր վրայ: Հիմա ես Ամերիկայի մէջ եմ՝ սափրիչութիւն սորվելու վրայ: Մենք քանդուած ենք իրրեւցեղ, լմնցած, ամէն ինչ վերջացած է, ինչո՞ւ լեզուն կարգալ սորվիմ: Գրողներ չունինք, լուրեր չունինք — է՛հ, պզտիկ լուրեր կան, ատենը մէյ մը մարդիկ կը ջարդեն մեզ, այս է ամէնը: Հին պատմութիւն է, քաջ ծանօթ ենք անոր: Ամէն պարագայի տակ, լուրերը մեզի կը հասնին էսոչիւթըն Փրէսի միջոցով»:

Այս դիտողութիւնները ցաւաքին էին ինծի՝ հայու մը համար: Միշտ տառապած էի իմ ժողովուրդիս փճացման համար: Երբեք չէի լսած ասորիի մը այդպիսի բաներու շուրջ խօսիլը անգլիերէնով: Մեծ սէր դպացի այս երիտասարդին հանդէպ: Սխալ մի ըմբռնէք զիս: Ներկայիս ձեզ տուած մը կայ ծիծաղելու ամէն անգամ որ մարդ մը ըսէ

Թէ սէր ունի մարդոց հանդէպ: Այժմ կը խորհիմ որ սէր ունիմ բոլոր ժողովուրդներու հանդէպ, նոյնիսկ Հայաստանի թշնամիներուն, զորս այնքան փափկանկատութեամբ չյիշատակեցի: Ամէն ոք գիտէ թէ որո՞նք են անոնք: Ոչինչ ունիմ անոնցմէ սեւէ մէկուն դէմ, որովհետեւ անոնց մասին կը խորհիմ իբրեւ մէկ մարդու մասին՝ որ մէկ կեանք կ'ապրի միեւնոյն ժամանակ, և ես գիտեմ, վստահեմ, որ մէկ մարդ՝ մէկ ժամանակ՝ անկարող է ամբօխներու կողմէ գործուած հրէշութիւններուն: Իմ առարկութիւնս ամբօխներուն դէմ է միայն:

«Է՛հ», ըսի, «մեր պարագան ալ գրեթէ նոյնն է: Մենք ալ հին ենք: Տակաւին ունինք մեր եկեղեցիք: Տակաւին ունինք մի քանի գրողներ, Ահարոնեան, Իսահակեան, մի քանի ուրիշներ, բայց պարագան գրեթէ նոյնն է»:

«Այո», ըսաւ սափրիչը, «գիտեմ: Մենք սխալ բաներ կ'ուզէինք: Մենք կ'ուզէինք պարզ բաներ, խաղաղութիւն և հանգարտութիւն և ընտանիքներ: Մենք չէինք ուզեր մեքենաներ և նուաճում և զինուորականութիւն: Մենք չէինք ուզեր դիւանադիտութիւն և խաբէութիւն և գընդացիի ու թունաւոր կազի գիւտեր: Է՛հ, յուսախաբ ըլլալու պէտք չկայ: Մենք ալ ունեցած ենք մեր օրը, կ'ենթադրեմ»:

«Մենք կը յուսանք», ըսի ես: «Ապրող հայ մը չկայ որ տակաւին չերազէ անկախ Հայաստանի մը մասին»:

«Երազե՞լ», ըսաւ Պատալ: «Է՛հ, ասիկա բան մըն է: Ասորինքը երազել իսկ չեն կրնար այլեւս: Միթէ գիտե՞ս թէ մեզմէ քանի՞ հաս մնացած է աշխարհի վրայ»:

«Երկու կամ երեք միլիոն», թելադրեցի:

«Եօթանասուն հազար», ըսաւ Պատալ: «Այդ է ամէնը: Եօթանասուն հազար ասորիներ աշխարհի վրայ, և մարդիկ կը ջարդեն մեզ: Մեզմէ եօթանասուն հոգի սպաննեցին պզտիկ ըմբոստութեան մը մէջ անցած ամիս: Պզտիկ հատուած մը կար թերթին մէջ: Մեզմէ եօթանասուն հոգի եւս փնացած: Ջնջուած պիտի ըլլանք շատ չանցած: Եղբայրս ամուսնացած է ամերիկացի աղջկան մը հետ և գաւակ մը ունի: Այլեւս յոյս չկայ: Մենք կը ջանանք մոռնալ Ասորեստանը: Հայրս դեռ կը կարգայ թերթ մը որ Նիւ Եորքէն կուգայ, բայց ան ծեր մարդ մըն է: Շուտով պիտի մեռնի»:

Ապա իր ձայնը փոխուեցաւ. դադրեցաւ իրեն ասորի խօսելէ ու սկսաւ խօսիլ իրեն սափրիչ. «Դադաթէն բաւականաչափ առի՞ն, հարցուց։

Պատմութեան մնացեալը անկարեւոր է։ Յետոյիւն ըսի ասորի երիտասարդին ու հեռացայ խանութէն։ Քաղաքին ընդմէջէն քալեցի, չորս մղոն, մինչեւ Քարլ փողոցի իմ սենեակս։ Կը մտածէի ամբողջ խնդրին մասին, Ասորեստան և այս ասորին՝ Թէոտոր Պատալ՝ որ սափրիչութիւն կը սորվի, իր ձայնին ախրութիւնը, իր կացութեան անյուսութիւնը։ Ասիկա պատահեցաւ ամիսներ առաջ, Օգոստոսի մէջ, բայց անկէ ի վեր շարունակ մտածած եմ Ասորեստանի մասին և ուզած եմ բան մը ըսել Թէոտոր Պատալի մասին, հին ցեղի մը զաւակը, կենսալից ու առողջ, սակայն անյոյս։ Ծօթանասուն հազար ասորիներ, միայն Ծօթանասուն հազար այդ մեծ ժողովուրդէն, իսկ բոլոր միւսները հանգչած՝ մահուան մէջ, և ամբողջ մեծութիւնը տապալած ու անգիտացուած, և երիտասարդ մը Ամերիկայի մէջ՝ որ սափրիչութիւն կը սորվի, և երիտասարդ մը՝ որ դառնորէն կ'ողբայ պատմութեան ընթացքը։

Ինչո՞ւ հանգոյցներ չեմ հիւսեր ու չեմ գրեր սիրային գեղեցիկ պատմութիւններ, որոնք կրնան շարժանկարի վերածուիլ։ Ինչո՞ւ այս անկարեւոր և ձանձրալի խնդիրները մէկգի չեմ թողուր։ Ինչո՞ւ չեմ փորձեր հաճելի ըլլալ ամերիկեան ընթերցող հասարակութեան։

Է՛հ, ես հայ եմ։ Մայքըլ Արլէն ալ հայ է։ Հանրութիւնը կը սիրէ զինք։ Մեծ հիացում ունիմ իրեն հանդէպ և կը խորհիմ թէ ան կատարելագործած է գրելու շատ աղուոր ոճ մը հային։ Բայց ես չեմ ուզեր գրել այն մարդոց մասին՝ որոնց մասին ան կը սիրէ գրել։ Այդ մարդիկը մեռած էին սկիզբէն իսկ։ Առէք այոժացին և ճափոնցի ուղան և Թէոտոր Պատալ ասորին։ Է՛հ, անոնք կրնան մահուան երթալ Ֆիդիլքապէս, այոժացիին նման, կամ հոգեպէս, Պատալի նման, բայց անոնք շինուած են այն նիւթէն՝ որ յաւիտենական է մարդու մէջ, և այդ նիւթն է որ կը հեռաքրքրէ զիս։ Դուք զանոնք չէք գտներ փայլուն վայրերու մէջ, սրամիտ գիտողութիւններ ընելու վրայ՝ սեռի մասին, և չնչին գիտողութիւններ՝ արուեստի մասին։ Դուք զանոնք կը գտնէք հոն, ուր ես գտայ զանոնք,

ու անոնք հոն պիտի ըլլան միշտ, մարդկային ցեղը, մասը մարդկութեան, նոյնքան Ասորեստանի՝ որքան Անգլիոյ, մաս՝ զոր կարելի չէ քանդել, մաս՝ զոր ջարդը չի կրնար քանդել, մաս՝ զոր երկրաշարժ և պատերազմ և սով և յիմարութիւն և ուրիշ որեւէ բան չեն կրնար քանդել:

Այս գրուածքը տուրք մըն է Այովայի, Ճափոնի, Ասորեստանի, Հայաստանի, մարդկային ցեղին՝ ամենուրեք, այդ ցեղի արժանաւորութեան, պարող բաներու եղբայրականութեան: Չեմ ակնկալեր որ Փարամառնութ ընկերութիւնը շարժանկարէ այս գրուածքը: Ես կը խորհիմ եօթանասուն հազար ասորիներու մասին, միաժամանակ, կենդանի մեծ ցեղ մը: Կը խորհիմ Թէոսոր Պատալի մասին, ինքն իսկ եօթանասուն հազար ասորիներ և եօթանասուն միլիոն ասորիներ, ինքն իսկ Ասորեստանը և մարդ մը, սափրիչի խանութի մը մէջ, Սան Յրանիստք, 1933ին, և որ, սակայն, ինքն իսկ ամբողջ ցեղն է:

ՀԱՅՐ ԵՒ ՀԱՅՐ

Ռոսթով քաղաքին մէջ, գիշեր մը ուշ տանն, դարեջրատան մը տռչեւէն կ'անցնէի և ճերմակ բաճկոնով սպասարկու մը տեսայ որ վստահաբար հայ էր, ուստի ներս մտայ և մեր լեզուով ըսի. «Ի՞նչպէս ես, Աստուած տունդ քանդէ, ի՞նչպէս ես»: Չեմ գիտեր թէ ի՞նչպէս հասկցայ անոր հայ ըլլալը, բայց հասկցայ: Միայն թուիս դէմքը չէ պատճառը, ոչ ալ քիթին կորութիւնը, ոչ ալ մազին խրտութիւնն ու առատութիւնը, ոչ իսկ այն կերպը՝ որով վառվռուն աչքը զետեղուած է գլխուն մէջ: Շատեր կան նոյն մորթով և քիթի նոյն կորութեամբ և նոյն մազերով ու աչքերով, բայց անոնք հայ չեն: Մեր ցեղը ուշադրաւ ցեղ մըն է, և ես Հայաստան կ'երթայի: Է՛հ, կը ցաւիմ: Խորապէս կը ցաւիմ, որ Հայաստան ոչ մէկ տեղ է: Շատ ցաւագին է ինձ համար, որ Հայաստան չկայ:

Փոքր Ասիոյ մէջ հողի պղտիկ տարածութիւն մը կայ, որ Հայաստան կը կոչուի, բայց այդ ճիշդ չէ: Ատիկա

Հայաստանը չէ՛ւ Վայր մըն է՛։ Այդ Վայրին մէջ կան դաշտեր ու լեռներ ու գետեր ու լիճներ ու քաղաքներ, և ամէնքն ալ սքանչելի են, ամէնքն ալ նուազ սքանչելի չեն քան աշխարհի բոլոր միւս Վայրերը, բայց անոնք Հայաստան չեն։ Միայն հայեր գոյութիւն ունին, և ասոնք կը բնակին աշխարհի վրայ, ո՛չ թէ Հայաստանի մէջ։ և քանի որ Հայաստան չկայ, պարոններ, չկայ նաև Ամերիկա և չկայ Անգլիա, չկան Ֆրանսա, Իտալիա, կայ միայն աշխարհը, պարոններ։

Ուստի մտայ ուսուսական պզտիկ գարեջրատունը՝ ողջունելու համար հայրենակից մը, օտարական մը՝ օտար հողի վրայ։

— Վա՛յ, ըսաւ ան դարմանքի այն ուսուսիչասիրուած շնչով՝ որ մեր լեզուն և մեր խօսակերպը ա՛յնքան կատակերգական կը դարձնէ։ Դո՛ւն։

Ըսել ուղեւով, անշուշտ, ես՝ օտարական մը։ Հագուստներս, օրինակի համար Գլխարկս, կօշիկներս, և թերեւս նայնիսկ Ամերիկայի պզտիկ ցոլացումը գէ՛մքիս վրայ։

— Ի՞նչպէ՞ս գտար այս տեղը։

— Դո՛ղ, ըսի գորովով։ Կը քալէի։ Ո՛րն է քու քաղաքդ։ Ո՛ւր ծնած ես։ (Հայերէն՝ Ո՛ւր աշխարհ եկար)։

— Մուշ, ըսաւ ան։ Ո՛ւր կ'երթաս։ Ի՞նչ կ'ընես հոս։ Դուն ամերիկացի ես։ Հագուստներէդ կը հասկնամ։

Մո՛ւշ։ Կը սիրեմ այդ քաղաքը։ Կրնամ սիրել Վայր մը, զոր երբեք չեմ տեսած, Վայր մը՝ որ ա՛լ գոյութիւն չունի, որուն բնակիչները սպաննուած են։ Այդ այն քաղաքն է, ուր երբեմն կ'այցելէր հայրս երիտասարդ հասակին։

Յիսուս Գրիգորոս, որտապնդիչ էր տեսնել այս մշեցի թխադէմ հայը։ Ձէք կրնար երեւակայել, թէ հայու մը համար ի՞նչքան միաթարական է հայու մը հանդիպիլ աշխարհի մէկ հեռաւոր Վայրին մէջ։ Եւ այն ալ գարեջրատան մը մէջ։ Վայր մը՝ ուր մարդիկ կը խմեն։ Ո՛վ հոգ կ'ընէ գարեջուրին ցած որակին մասին։ Ո՛վ հոգ կ'ընէ ճանճերուն մասին։ Ո՛վ հոգ կ'ընէ միատիրութեան մասին։ Պարզապէս անկարելի է փոխել կարգ մը բաներ։

— Վա՛յ, ըսաւ ան։ Վա՛յ (դանդաղօրէն, ակներեւ լս-

րախուժեամբ), վա՛յ: Եւ հայերէ՛ն կը խօսիս: Զարմանալի է որ չես մոռցած:

Եւ երկու գաւաթ ուստական գէշ դարեջուր բերաւ:

Հապա հայկական շարժումներէ՛րը, ա՛յնքան նշանակալից: Ծուռ գախիւնը և կոկորդալիւր խնդուքը: Հայհոյանքը: Աշխարհին և իր մեծ գաղափարներուն հանդէպ նուրբ հեղինակներ: Հայերէն խօսքը, նայուածքը, շարժումները, ժպտալը, և այս բաներուն ընդմէջէն՝ արագ վերածնունդը ցեղին, անժամանակ և դարձեալ զօրաւոր, թէեւ տարիներ անցած են, թէեւ քաղաքներ քանդուած են, հայրեր ու եղբայրներ ու գաւազներ՝ սպաննուած, վայրեր՝ մոռցուած, երազներ՝ ըռնաբարուած, ապրող սիրտեր՝ ատելութեամբ սեւցած:

Պիտի ուղէի տեսնել աշխարհի վրայ ոյժ մը, որ քանդէր այս ցեղը, անկարեւոր մարդոց այս պզտիկ ցեղը, որուն պատմութիւնը վերջացած է, որուն բոլոր պատերազմները մղուած են ու կորսուած, որուն կառայցները փշրուած են, որուն գրականութիւնը չի կարգացուիր, որուն երաժշտութիւնը չի լսուիր, որուն ազօթքները այլեւս չեն արտառանուիր:

Օն, քանդեցէ՛ք այս ցեղը: Սեպենք թէ դարձեալ 1915 է: Աշխարհի վրայ պատերազմ կայ: Քանդեցէ՛ք Հայաստանը: Տեսէք կրնա՞ք: Տնահան ընելով անապատ զրկեցէ՛ք զանոնք: Ոչ հաց, ոչ ալ ջուր տուէ՛ք անոնց: Այրեցէ՛ք անոնց տուներն ու եկեղեցիները: Տեսէ՛ք թէ անոնք դարձեալ պիտի չապրի՛ն: Տեսէ՛ք թէ ցեղը պիտի չապրի՛ դարձեալ երբ անոնցմէ երկուքը իրարու հանդիպին դարեջրատան մը մէջ, քսան տարի ետք, և խնդան, և խօսին իրենց լեզուով: Օն, տեսէ՛ք թէ կրնա՞ք բան մը ընել: Տեսէ՛ք թէ կրնա՞ք արդիւն զանոնք աշխարհի մեծ գաղափարները հեգնել: Զոյժ մը հայեր կը խօսակցին աշխարհի վրայ, օն, փորձեցէ՛ք քանդել զանոնք:

Գ Ի Ի Ղ Ա Ց Ի Ն

Սարգիս անուն մարդ մը կար, որ Ամերիկա եկած էր Հայաստանի Խուլթիկ գիւղէն, 1908ին, երբ դեռ երեսուն տարեկան չկար: Ան մարմնեղ գիւղացի մըն էր՝ Թանձրախիտ մազերով և մեծ ու սեւ պեխերով: Կը կշռէր մօտ երկու հարիւր փառանա, բայց գէր չէր, և արտակարգօրէն մեղամազմոտ արտայայտութիւն մը ունէր: Խուլթիկի մէջ ան շատ կարեւոր մէկը չէր — ոչ ոք շատ կարեւոր էր Խուլթիկի մէջ — բայց շատ լաւ ապրած և բազմաթիւ բարեկամներ ունեցած էր: Հայեր, քիւրտեր, թուրքեր, արաբներ, հրեաներ, յոյներ, պուլկարներ, և բազմաթիւ ուրիշ ցեղերէ և ազգերէ մարդիկ: Հայերէն, քիւրտերէն, թուրքերէն, և արաբերէն խօսած էր Փոքր Ասիոյ այդ մարդոց հետ, և Խուլթիկէն մեկնած ատեն բազմաթիւ բարեկամներ ձգած էր իր ետին:

Նիւ Նորք հասաւ 1908 Մայիսին:

Ասիկա շատ ապշեցուցիչ վայր մըն էր և ոչ ոք կար որուն հետ կարելի ըլլար խօսիլ: 1908ին Նիւ Նորքի մէջ շատ քիչ մարդիկ կային, որոնք կրնային զոնէ երեք բառ խօսիլ հայերէն, քիւրտերէն, թուրքերէն, կամ արաբերէն: Շատ մենաւոր էր:

Գնաց Մէսէչուսէցի Լին քաղաքը, և դործ գտաւ կօշիկի գործարանի մը մէջ և սկսաւ քիչ մը անգլիերէն սորվիլ:

Ասիկա շատ դժուար էր, մասնաւորաբար մեծ մարդու մը համար: Այնպիսի գործ մը չէր, որ կատարուէր սըրունքներով, ուսերով և իրանով: Պայրացուցի՛չ գործ էր, մօտներով և բազուկի կարգ մը մկաններով կատարուելիք: Եւ աչքով:

Կօշիկի գործարանին մէջ աշխատեցաւ մէկ տարի, եւ իր մենաւորութիւնը աճեցաւ և աճեցաւ: Լինի մէջ որոշ թիւով հայ ընտանիքներ կային, բայց ինք չէր սիրեր զանոնք: Անոնք խուլթիկցիներուն չէին նմաներ:

Գիշեր մը, գիշովցաւ, և հայ քահանայ մը զարն գտաւ

փողոցները թափառելու վրայ: Անոնք միասին գացին քահանային տունը:

— Տղաս, ըսաւ հայ քահանան, ի՞նչ է նեղութիւնդ:

— Առանձին եմ, հառաչեց գիւղացին:

— Աստուած է քու հայրը, ըսաւ քահանան:

— Այդ ամէնը շատ լաւ է, ըսաւ գիւղացին, բայց, Տէ՛ր հայր, առանձին եմ: Ոչ ոք կայ որուն կարենամ խօսիլ: Խուլթիկի մէջ ամէն մարդ կը հանջնայի: Քրիստոս նեաներն ու հեթանոսները հաւատարապէս: Ահ, Տէ՛ր հայր, ի՞նչ անուշ էր կեանքը Խուլթիկի մէջ:

— Պէտք է որ դուն ամուսնանաս, ըսաւ քահանան:

— Այդ այդպէս է, ըսաւ գիւղացին: Տէ՛ր հայր, դա՛ի՛ր ինծի գեղեցիկ կին մը, որ կարենայ կերակուր եփել և խօսիլ հայերէն և գոնէ մէկ ուրիշ լեզու, քիւրաքերէն, թուրքերէն, կամ արաքերէն, և ես կ'ամուսնանամ անոր հետ:

Քահանան տուն տարաւ գիւղացին և զայն անկողին մտցուց. և շաբաթ մը վերջ գիւղացին քահանայէն ստացաւ նամակ մը զոր կարդաց բազմաթիւ անգամներ: Նամակին մէջ քահանան կ'ըսէր թէ աղէկ աղջիկ մը դատած էր գիւղացիին համար, և կը խնդրէր գիւղացիէն՝ իրեն այցելել շատ շուտով: Գիւղացին յիսուս անգամ կարդաց նամակը. երկար նամակ մը չէր:

Յետոյ հագաւ իր լաւագոյն զգեստները և քահանային տունը դնաց:

— Տէր հայր, ըսաւ, կրնա՞յ կերակուր եփել: Ա՛յդ է որ գիտնալ կ'ուզեմ: Կրնա՞յ կերակուր եփել: Ստամոքսս խանգարուեցաւ այս մարդոց կերակուրներով: Աղջիկը կրնա՞յ կերակուր եփել: Կրնա՞յ երգել: Զեր տան մէ՞ջ է ան, Տէ՛ր հայր:

— Ոչ, զաւակս, ըսաւ քահանան: Ի՞մ տան մէջ չէ: Իր տունը պիտի երթանք:

Մէկ մղոն քալեցին մինչեւ այն տունը ուր կ'ապրէր աղջիկը:

Նուազագոյնը ըսելու համար, ան տւելի շուտ՝ տգեղ էր:

Գիւղացին կանգնած էր տան մէջ, արտաքեկ՝ իր կեանքի ա՛յնքան շատ դժբախտութիւններուն պատճառով — Խուլթիկի կորուստը, իր բազմաթիւ բարեկամներուն կորուստը, կօշիկի գործարանին անարդ գործը, իր ա-

ռանձնութիւնը, իր կարօտը ազուար կերակուրներու, իր կարիքը բարի և գեղեցիկ մէկու մը՝ որ երգէր իրեն համար, և յետոյ՝ այս կի՛նը, հայուհի մը վստահարար, ազնուազայն նկարագրով կին մը անկասկած, սքանչելի խոհարարուհի մը թերեւս, դերձանի և ասեղի վարպետ մը թերեւս, բայց և այնպէս — ո՛չ, չէր ուզեր զայն, չէր սիրեր զայն, ան զինք ասելի մենաւոր կը դարձնէր քան երբեք:

Գրպանէն գլանիկ մը հանեց և լուցկին վառելով գոչեց.

— Տէ՛ր հայր, ներէ՛ ինձի, պէտք է որ ծխեմ:

— Հո՛ւս, ըսաւ քահանան, հո՛ւս դիր գլխարկդ: Ներս երթանք և նստինք: Դեռ քեզի չըսի իր անունը: Կը կոչուի իշիզար իսքէնտէրեան:

Գիւղացին վար դրաւ գլխարկը և խոր ներշնչեց իր գլանիկը:

— Այդ այդպէս է, ըսաւ: Այդ է իր անունը, Տէ՛ր հայր: Կը հաւատամ ձեր խօսքին: Պատիւ մըն է, ըսաւ ան աղջկան:

— Պէտք է ծանօթանաս անոր հօր և մօր, ըսաւ քահանան: Սքանչելի մարդիկ են:

— Կը տեսնեմ այդ, Տէր հայր, ըսաւ գիւղացին: Ծշմարիտ է, անոնք սքանչելի մարդիկ են, ինչպէս այս սենեակն իսկ ցոյց կուտայ: Պահ մը իսկ պիտի չվարանէի ընդունելու որ անոնք առաջնակարգ մարդիկ են:

Խոր շնչեց, դարձեալ նայեցաւ աղջկան, և ըսաւ.

— Ամենեւն առաջնակարգ: Ներէ՛ ինձ, Տէ՛ր հայր:

Աղջկան հայրն ու մայրը եկան ծանօթանալու գիւղացիին և իր անունը հարցուցին:

✓— Սարգիս Խոյտտուրեան, ըսաւ ան: Խուլթիկցի: Հայրենիքի տաք կուրծքէն փրցուած: Տասնըհինգ տմիս է՝ Ամերիկա: Կորսուած՝ ամայութեան մէջ: Սարուկ: Թշուառ և մենաւոր: Ներէ՛ ինձ, Տէր հայր, ի՛նչքան անշնորհ է աշխարհ: ✓

Աղջիկը թրքական սուրճ եփեց. շատ գէշ համ ունէր: Ան երգեց. շատ գէշ կը հնչէր:

Գիւղացին նստած էր աթոռին վրայ, տրամօրէն երազելով հայրենիքի մասին:

Հանեց իր սոկեայ ժամացոյցը և ժամը նայեցաւ:

— Ներեցէ՛ք, հայրենակիցներ, ըսաւ, խիստ ուրախ եղայ: Պէտք է մեկնիմ: Աստուած պահէ ձեզ: Գիշեր բարի: Քահանան իրեն հետ մեկնեցաւ տունէն:

— Ուրե՛մ, ըսաւ քահանան: Ի՞նչպէս է:

— Տէր հայր, ըսաւ գիւղացին, չեմ կրնար պատմել թէ ո՛րքան խորապէս դժբախտ եմ: Պատուական կին է. լաւ սուրհ կ'եփէ. անոր ձայնը սոխակի ձայն է, եթէ կարելի է այսպէս ըսել: Բայց, Տէր հայր, անոր վրայ կայ բան մը, պզտիկ բանի մը հետքը, որ կը տխրեցնէ զիս: Ոչ: Պիտի չուզէի անոր հետ ըլլալ նոյն տան մէջ: Իսկ նոյն անկողնին մէջ, Տէր հայր, այդ բոլորովին անկարելի է:

— Պիտի վարժուիս զայն սիրելու, ըսաւ քահանան:

— Տէր հայր, ըսաւ գիւղացին, չեմ ուզեր վարժուիլ: Ներէ ինձ, շատ դժբախտ եմ:

— Ժամանակի խնդիր է միայն, ըսաւ քահանան: Մէկ, երկու շաբաթ. մէկ, երկու ամիս. մէկ, երկու տարի. զաւակ մը, յետոյ հատ մըն ալ, և յետոյ, ի՞նչ կայ որ: Ամուսնացած ես, զաւակներ ունիս, տարիները կ'անցնին:

— Ներէ ինձ, Տէր հայր, ըսաւ գիւղացին: Երախտապարտ եմ քեզի: Միայն թէ, այդ պզտիկ բանը: Ոչ: Ո՛չ մէկ շաբաթ: Ո՛չ երկու շաբաթ: Գիշեր բարի, Տէր հայր:

— Գիշեր բարի, զաւակս, ըսաւ քահանան:

Քալիֆօրնիայէն հայ մը եկաւ լին, և իրիկուն մը Սարգիս Խաչատուրեան ծանօթացաւ այդ մարդուն, սրճարանի մը մէջ, և անոր հետ լափի խմեց, և մարդը Սարգիսի խօսեցաւ Քալիֆօրնիոյ մասին:

— Ծի՛նդ Հայաստան է, ըսաւ մարդը: Արեւ, որթատունկեր, մարգագետիններ, ձիթենիներ, թզենիներ, առուներ, կովեր:

— Կովե՛ր, հայրենակի՛ց, գոչեց գիւղացին: Կովե՛ր ըսիր:

— Հարիւրաւոր, ըսաւ մարդը:

— Աստուած իմ, ըսաւ գիւղացին: Կովե՛ր: Իսկ գո՛րծ, ըսաւ ան, ի՞նչ տեսակ գործ կայ:

— Ագարակի գործ, ըսաւ մարդը:

— Աստուած իմ, ըսաւ գիւղացին: Արեւո՛ւն մէջ, ը-

սաւ ան խոկալով: Սիրելի հայրենակից, գոչեց ան, մերիններէն շատ կա՞յ Քալիֆօրնիոյ մէջ: Այ՛դ է հարցը:

— Շատ կայ, ըսաւ մարդը:

— Աստուած իմ, ըսաւ գիւղացին: Ուրեմն Քալիֆօրնիա պիտի երթամ:

Եւ գնաց:

Քալիֆօրնիա հասաւ Օգոստոսին, ճիշդ ժամանակին՝ խաղող քաղելու համար: Աւելի լաւ գործ մըն էր քան կոշիկի գործարանին աշխատանքը, բայց իր գէշ կողմերն ալ ունէր: Աշխատաւորները մեծ մասով մեքսիկացիներ և ճափոնցիներ էին: Տարօրինակ մարդիկ: Կ'ուզէր խօսիլ, բայց ոչ ոք կրնար զինք հասկնալ, ուստի ստիպուած էր աշխատիլ և չխօսիլ:

Աշխատանքն էր՝ խաղողի ողկոյզներ կտրել ցողունէն և դաննք զետեղել փայտէ ափսէներու վրայ, որոնք կը մնային արեւուն տակ, և խաղողները չորնալով կը դառնային չամիչ: Խաղողներուն մէկ կողմը չորնալէ վերջ, երկու աշխատաւորներ կը քալէին շարքի մը երկայնքը՝ վերցնելով իւրաքանչիւր ափսէ և անոր վրայ դանուող խաղողները դարձնելով ուրիշ ափսէի մը վրայ, որպէսզի արեւը միւս կողմն ալ չորցնէր:

Հանելի չէր այս գործը ընել մեքսիկացիի մը հետ, մարդու մը հետ՝ որուն հետ կարելի չէր խօսիլ:

Շատ ցաւազին էր ժամերով ափսէներ դարձնել մեքսիկացիի մը հետ:

Ան այս գործը ըրաւ ամբողջ ամառը, և ձմեռը հող հերկեց և որթատունկեր յտեց. և Կիրակի օրերը քաղաք կ'երթար, Մարիփոզա փողոցին վրայ հայկական սրճարան մը՝ ուր Դաֆի և սուրճ կը խմէր, սփամպիլ և քավիլի կը խաղար, և կը խօսէր իր հայրենակիցներուն հետ: Ամէնքն ալ նոր մարդիկ էին, որոնց հանդիպել էր Քալիֆօրնիոյ մէջ:

Կիրակի մը, մարդ մը եկաւ այդ սրճարանը երբ գիւղացին հոն էր, և այս մարդը Արշակ Տոմպալեանն էր, խուլթիկցի: Արշակ Տոմպալեան հայրենիքին մէջ կը հանչնար Սարգիս Խաչատուրեանը: Հայրենիքին մէջ, անոնք խօսեր էին իրարու: Շատ հանելի էր Սարգիսի՝ Ամերիկայի մէջ հանդիպիլ այս խուլթիկցիին:

Անոնք հանգիստաւոր կերպով ձեռք թօթուեցին, և գրեթէ լացին:

— Ախ, եղբայր Սարգիս, ըսաւ Արշակ Տոմպալեան, ի՞նչպէս ես:

— Լաւ եմ, եղբայր Արշակ, ըսաւ Սարգիս տրամօրէն: Իրապէս լաւ եմ, ի՞նչպէս ես գուշն:

— Ախ, շատ լաւ եմ, սիրելի եղբայրս, ըսաւ Արշակ: Իսկ ի՞նչպէս կը գտնես Ամերիկան, ո՞վ խուլթիկցի բարեկամս:

— Ախ, Ամերիկա, ըսաւ Սարգիս: Ի՞նչպէս գտնեմ դոյն: Ի՞նչ ըսեմ: Գնա, եկուր. և ծանօթ ու անծանօթ մարդոց հետ ամփսէներ դարձուր: Այս է ամէնը: Գնա, եկուր. գնա, եկուր. ծանօթ, անծանօթ. և ամփսէներ դարձուր: Ո՞վ են անոնք: Ի՞նչպէս գիտնանք, եղբայրս: Նախապէս երբեք չենք տեսած զանոնք: Ի՞նչ ազգի կը պատկանին: Ի՞նչ լեզու կը խօսին: Ո՞վ կրնայ ըսել:

Սարգիս Խաչատուրեան ամուսնացաւ Քալիֆորնիա հասնելէն տարի մը վերջ: Կինը նուազ ակնանաւոր ընտանիքէ էր քան Լինի ազգիկը, բայց աւելի կտր էր, աւելի թուխ, աւելի սիրուն: Այս կինը իրեն զաւակ մը տուաւ յաջորդ տարին: Սարգիս ծանր աշխատեցաւ և երեք հարիւր տոլար խնայեց և կանխավճար մը ըրաւ տասը լծվար այգիի համար: Այժմ ան ազարակապան մըն էր իր սեփական հաշւոյն: Տէրն էր ձիերու, կովի մը, ունէր տուն մը, լաւ կին մը, և զաւակ մը:

Ինչպէս որ քահանան ըսած էր, մէկը եղաւ երկու, երկուքը եղաւ երեք, երեքը եղաւ չորս. օրեր, ամիսներ, տարիներ, և զաւակներ: Ամէն ինչ իրապէս շատ լաւ էր: չէր կրնար ըսել թէ լաւ չէր, բայց ճիշդ ալ չէր գիտեր: Կը բարգաւաճէր: Քանի դրամ շահեցաւ, աւելի հող գնեց, հերկեց, անկեց, յօտեց, ոռոգեց, հնձեց: Տասը լծվար այգին մեծցաւ մինչեւ որ դարձաւ երեսուն, ապա քառասուն, ապա յիսուն:

Սէ նոր տուն մը շինեց, ելեկարականութեամբ. ձայնագիր մը գնեց. ինքնաշարժ մը գնեց. կինն ու զաւակները քաղաք կը տանէր պաշտպանակ ուտելու, ստալայով քուր խմելու. զանոնք շարժանկար կը տանէր: Տարիները կ'անցնէին: Իր անդրանիկ զաւակը աւարտեց միջնակարգ վարժարանը, և գիւղացին նստած էր գլորոցի սրահին մէջ և տեսաւ իր տղուն վկայական առնելը և իր աչքերը ար-

ցանձով լեցուեցան։ Ամէն ինչ սքանչելի էր։ Գիտէր թէ ամէն ինչ հիանալի էր։ Իր անգրանիկ զաւակը ամուսնացաւ Քալիֆօրնիա նահաճ հայ աղջկան մը հետ, և աղան սեփական այգի մը գնեց, և հարսնիքին իրական հայկական և թրքական և քիւրտական երաժշտութիւն և երգ և պար կար։ Սքանչելի, սքանչելի։ Իր երկրորդ զաւակը ոչ միայն աւարտեց միջնակարգ դպրոցը, այլ և Պերքլի գնաց ու համալսարան աւարտեց։ Հիանալի էր։

Ամէն ինչ հրաշալի էր։ Փոփոխութիւնը, զոր տեսեր էր կեանքի մէջ և աշխարհի մէջ, ճիշդ իր աչքերուն առջեւ։ Հեռանայն։ Ինքնաշարժ։ Թրաքթօր։ Գորգ մաքրող գործիք։ Գետին աւլող գործիք։ Լուացող գործիք։ Ելեկտրական սառնարան։ Չայնափիւս։ Իր զաւակներն ու աղջիկները անգլիերէն կը խօսէին, անգլիերէն կը գրէին, շատ բաներ կը սորվէին։ Մեծ դարաշրջան մըն էր, մեծ ժամանակաշրջան մը։

Եւ սակայն, տխրութիւն կար։ Սարգիս չէր գիտեր ինչո՞ւ։ Խուլթիկի մէջ ալ սքանչելի էր։ Մարդ գիտէր թէ որո՞ւ հետ կը խօսի։ Արաբ՝ արաբ։ Քիւրա՝ Քիւրա։ Թուրք՝ Թուրք։ Մարդ գիտէր։ Մարդ գիտէր դէմքը, աչքը, քիթը, նոյնիսկ հոտը։ Հայրենիք էր։ Մարդ կը խօսէր և գիտէր թէ որո՞ւ կը խօսէր։ Բայց Ամերիկայի մէջ՝ ի՞նչ կար։ Երբեք չէր կրնար մօռնալ ինչ որ կար Ամերիկայի մէջ։

Երբեմն տկանաւոր հայեր, մտաւորական մարդիկ, կ'այցելէին իրեն։ Երբեմն, սուրճ խմելով, անոնք կ'ըսէին՝

— Ե՛հ, հայրենակից, ի՞նչպէս կը գտնէք Ամերիկան։

Եւ միշտ ան արամօրէն կը նայէր մարդուն ղէմքին՝ զոր կը ճանչնար, աչքերուն՝ զորս կը ճանչնար, և կ'ըսէր՝

— Ի՞նչ գիտնամ։ Գնա, եկուր. և ծանօթ ու անծանօթ մարդոց հետ ակօններ դարձուր։

ՍԱՓՐԻՉԸ ՈՐՈՒՆ ՀՕՐԵՂԲՕՐ ԳԼՈՒԽԸ ՓՐՑՈՒԵՐ ԷՐ ԿՐԿԷՍԻ ՎԱԳՐԻ ՄԸ ԿՈՂՄԷ

Օրիորդ Կամմա կ'ըսէր թէ պէտք էր մազերս կտրել տայի, մայրս կ'ըսէր թէ պէտք էր մազերս կտրել տայի, Գրիգոր եղբայրս կ'ըսէր թէ պէտք էր մազերս կտրել տայի. ամբողջ աշխարհ կ'ուզէր որ մազերս կտրել տայի: Դիտեալս չափազանց խռչոր էր աշխարհի համար, եթէ ինչ և եթէ ութերորդ, թերեւս ութ ինչ և եթէ ութերորդ: Չափազանց առատ սեւ մազ, կ'ըսէր աշխարհ:

Ամէն ոք կ'ըսէր. ե՛րբ կտրել պիտի տաս մազերդ:

Մեր քաղաքին մէջ Հընթինկթըն անուն մեծ գործատէր մը կար որ սովոր էր «Իֆնինկ Հերըլա» մը գնել ինձ. մէ ամէն օր: Մարդ մըն էր որ երկու հարիւր քառասուն փառանս կը կշռէր, ունէր երկու Քաաիլլաք, վեց հարիւր լծվար այգի, և աւելի քան մէկ միլիոն տուար վէլի դըրամատան մէջ, ինչպէս նաեւ պզտիկ գլուխ մը բոլորովին ճաղատ, էի՛չք իր գազաթը՝ ուր ամէն մարդ կրնար տեսնել զայն: Ան սովոր էր դրսեցի երկաթուղային բանուորները վեց փողոց քալեցնել որպէսզի իմ գլուխս տեսնէին: Ահա՛ ձեզի Քալիֆորնիան, սովոր էր ան պոռալ փողոցին մէջ: Ահա՛ կլիմայ և առողջութիւն: Տէր Աստուած, սովոր էր ան գոռալ, ևհա՛ մազ՝ գլխու մը վրայ:

Օրիորդ Կամմա բաւական խիստ էր գլխուս մեծութեան մասին:

Որեւէ անուն չեմ արտասաններ, ըսաւ ան օր մը, բայց եթէ այս դասարանէն որոշ երիտասարդ մը այս օրերս չայցելէ սափրիչի մը և մազերը կտրել չտայ՝ Բարեկարգութեան Դպրոցը պիտի ղրկուի:

Ան որեւէ անուն չարտասանեց: Ամբողջ ըրածը այն էր՝ որ ինձ կը նայէր:

Ի՞նչ է ասոր ըսւն իմաստը, ըսաւ Գրիգոր եղբայրս: Յիշէ՛ Սամսոնը, ըսի: Յիշէ՛ Սամսոնի ցտառմը երբ խլեցին իր մազերը:

Այդ տարրեր էր, ըսաւ Գրիգոր եղբայրս: Դուն Սամսոն չես:

Իրա՛ւ, ըսի: Ինչէ՞ն գիտես թէ Սամսոն չեմ: Ի՞նչն է որ քեզի խորհիլ կուտայ թէ ես Սամսոն չեմ:

Ուրախ էի որ աշխարհ բարկացած էր ինձի դէմ, բայց օր մը՝ ճնշողուկ մը փորձեց բոյն շինել մաղերուս մէջ, ուստի քաղաք փութացի՝ հափրիչին: Մեր բակին մէջ, խոտին վրայ, ընկուղենիին տակ, կը քնանայի՝ երբ ճնշողուկ մը վար թռաւ ծառէն և սկսաւ ճամբայ բանալ մաղերուս մէջ: Ձմրան տաք օր մըն էր և աշխարհ կը քննանար: Եստ խաղաղ էր ամենուրեք աշխարհի վրայ: Ոչ ոք կը սուրար ինքնաշարժով, և միակ բանը զոր կրնայիք լսել՝ տաք ու զով, զուարթ ու մելամաղձոտ լուսթիւնն էր իրականութեան: Աշխարհը, Ա՛հ, Աստուած իմ, լա՛ւ էր ողջ ըլլալ տեղ մը: Հրաշալի էր՝ փոքր տուն մը ունենալ աշխարհի վրայ: Խոշոր նախադաւիթ մը՝ ամբոյն երկար յետմիջօրէններուն և իրիկուններուն համար: Սենեակներ՝ սեղաններով և աթոռներով և մանակալներով: Դաշնակ մը: Վառարան մը: Պատերուն վրայ՝ Վէթերտէյ Իզնինկ Փոսթսէն կարուստ պատկերներ: Տարօրինակ և հրաշալի էր տեղ մը դառնալի աշխարհի վրայ: Կենդանի, կարող՝ շարժելու ժամանակին և միջոցին մէջ, առտու, կէսօր, և գիշեր. շնչել և ուտել և խնդալ և խօսիլ և քնանալ և աճիլ: Տեսնել և լսել և շօշափել: Դալի աշխարհի վայրերուն մէջ, արեւուն տակ: Վայրին մէջ ըլլալ: Աշխարհը:

Ուրախ էի որ աշխարհ գոյութիւն ունէր, որով ես ալ գոյութիւն ունէի: Առանձին էի, ուստի ախուր էի ամէն բանի համար, բայց նաեւ՝ ուրախ էի: Նոյնն է, ամէն պարագայի տակ: Ամէն բանի համար ա՛յնքան ուրախ էի, որ ախուր էի: Ա՛յնքան ուրախ և ախուր էի ամէն բանի համար, որ կ'ուզէի երազել այդ մասին: Այն տեղերուն մասին՝ զորս երբեք չէի տեսած: Աշխարհի դիւթական քաղաքները. Նիւ Եօրք, Լոնտոն, Փարիզ, Պերլին, Վիեննա, Պոլիս, Հռոմ, Դահլիշ: Փողոցները, տունները, կենդանի մարդիկը: Դուռներն ու պատուհանները ամենուրեք: Եւ շողեկաւորը՝ գիշեր ատեն, և գիշեր ատեն՝ նաւերը ծովուն վրայ: Մուկ, մելամաղձոտ ծովը: Եւ փայլուն

պահերը բոլոր մեզած տարիներուն, ժամանակին ներքեւ
թաղուած քաղաքները, աւերուած ու վերջացած վայրերը.
տաննօք ողջերը՝ ընդմիշտ մեզած և ընդմիշտ կենդանի,
որովհետեւ երկրի ապրողները կ'ապրէին յաւիտենականօ-
րէն: Ահ, Յիսուս Քրիստոս, 1919ին երազեցի, օր մը. ե-
րազեցի թէ ապրողները կ'ապրէին յաւիտենականօրէն: Ե-
րազեցի վախճանը փոփոխութեան և փնայման և մահուան:
Երկինքին մէջ արեւի, և աշխարհի վրայ ջերմութեան, յա-
ւիտենական պահը երազեցի:

Այդ միջոցին ճնշողուկը վար թաւ ծառէն՝ իմ գըլ-
խուս, և փորձեց բոյն շինել մազերուս մէջ, եւ ես
արթնցայ:

Աշքերս բացի, բայց չչարժեցայ:

Լուր շուենցայ թէ թռչուն մը կար մազերուս մէջ՝
մինչև որ ճնշողուկը սկսաւ երգել: Կեանքիս մէջ նախա-
պէս երբեք չէի լսած թռչունի մը կանչը ա՛յդքան պայծա-
ռօրէն, և լսածս շատ ապշեցուցիչ և նոր էր, և միանգա-
մայն շատ բնական և հին: Թռչունը պարզապէս կ'երգէր,
բայց ինծի կը թուէր լսել՝ Արտասուէ՛, արտասուէ՛, ար-
տասուէ՛, ա՛հ, արտասուէ՛, ուրիշ ոչինչ կայ ընելիք, լո՛ւ
արտասուել: Եւ սակայն, թռչունը այս մեղամաղճոտ պատ-
գամը կ'արտաբերէր ամենէն զուարթ ոգիով: Աշխարհի
վրայ ձայն չկար, և ապա յանկարծ լսեր էի ճնշողուկին
երաժշտութիւնը և ճառը: Պահ մը, երբ դեռ կէս քուն էի,
եղածը բոլորովին բնական թուեցաւ: Թռչունը մազերուս
մէջ, որ ինծի կը խօսէր, և ուշադրաւ հակառակութիւնը պատ-
գամի իմաստին և ոգիին միջեւ: Մէկ կողմէն վիշտ, միւս
կողմէն զուարթութիւն:

Ապա անդրադարձայ թէ այդպիսի բան մը պատշաճ
չէր: Պզտիկ թռչունի մը համար պատշաճ չէր թափառիլ
ոեւէ մէկու մազերուն մէջ:

Ուստի վեր ցատքեցի և քաղաք փութացի, և ճընճ-
ղուկը՝ իրաւացիօրէն ահաբեկած՝ թաւ այնքան հեռու որ-
քան կրնար երթալ մէկ շունչով:

Աշխարհ իրաւունք ունէր: Օրիորդ կամմա իրաւունք
ունէր: Գրիգոր եղբայրս իրաւունք ունէր: Անհրաժեշտ էր
մազերս կտրել տալ, որպէսզի ճնշողուկներ չփորձէին բոյն
շինել մազերուս մէջ:

Մարիփոզա փողոցին վրայ Արամ անուն հայ սափրիչ մը կար, որ կոչուածով ագարակապան էր, կամ թերեւս երկաթագործ։ Կամ թերեւս փիլիսոփայ։ Ճիշդ չէի գիտեր։ Գիտէի միայն թէ պզտիկ խանութ մը ունէր Մարիփոզա փողոցին վրայ և իր ժամանակին մեծագոյն մասը կ'անցընէր «Ասպարէզ» և հայերէն այլ թերթեր կարդալով, գլանիկներ փաթթելով, զանոնք ծխելով, և մարդոց անցուղարձը գիտելով։ Երբեք չէի տեսած ոեւէ մէկուն մազը կտրելը կամ ոեւէ մէկը անիլելը, թէեւ կ'ենթադրեմ թէ մէկ կամ երկու հոգի իր խանութը կը մանէին սխալմամբ, ամենայն անմեղութեամբ։

Գացի Արամի խանութը, Մարիփոզա փողոցին վրայ, և արթնցուցի դայն։ Նստած էր պզտիկ սեղանին առջեւ՝ բացուած հայերէն գիրք մը իր դէմ, և կը քնանար։

Հայերէն ըսի. մազերս կը կտրե՞ս, քսանընիդ սէնթ ունի՞մ։

Ա՛հ, ըսաւ ան, ուրախ եմ քեզ տեսնելուս։ Ի՞նչ է անունդ։ Նստէ։ Նախ սուրճ պիտի եփեմ։ Ա՛հ, սքանչելի թաւամազ գլուխ մը ունիս։

Ամէն ոք կ'ուզէ որ մազերս կտրել տամ, ըսի։

Այդ է աշխարհի սովորութիւնը, ըսաւ ան։ Միշտ ձեզի ըսել՝ թէ ի՞նչ պէտք է ընէք։ Ի՞նչ չեաւ քիչ մը մազէն։ Ինչո՞ւ այդպէս կ'ընեն։ Դրամ չունէ, կ'ըսեն անոնք։ Ագարակ մը դնէ։ Ասիկա։ Ասիկա։ Ա՛հ, անոնք հակառակ են ձգելու որ մարդ մը խաղաղ կեանք ապրի։

Կրնա՞ս բան մը ընել, ըսի։ Կրնա՞ս մազերս ամբողջ կտրել, որպէսզի այդ մտաին ա՛յլ չխօսին երկար ժամանակ։

Սուրճ, ըսաւ, սափրիչը։ Նախ քիչ մը սուրճ խմենք։ Խանութին յետակողմը պզտիկ կաղի վառարան մը կար, ծորակ մը, դարան մը՝ պզտիկ գաւաթներով և պնակիկներով, գգալներով, թիթեղեայ տուփեր բանալիքով մը, և այլ բաներով։

Գաւաթ մը սուրճ բերաւ ան ինձի, և ես կը դարձանայի թէ ի՞նչպէս կ'ըլլար որ մինչ այդ երբեք յոյցելած չէի իրեն, ամբողջ քաղաքի թերեւս ամենանեղատաքըրական մարդուն։ Ուշադրաւ մարդ մը ըլլալը գիտցայ այն կերպէն՝ որով ան արթնցաւ երբ խանութ մտայ, այն կերպէն՝ որով ան կը խօսէր, և կը քալէր, և շարժուէնէր

կ'ընէր: Գիտցայ որ ան շատ ուշադրաւ մարդ մըն էր աշխարհի վրայ, սափրիչ մը՝ Մարիփողա փողոցին վրայ: Մօռյառան տարեկանն էր, իսկ ես տասըմէկ: Ան ինչմէ աւելի բարձրահասակ չէր եւ ոչ ալ աւելի ծանր, բայց անոր գէմքը գէմքն էր մարդու մը որ հասկցած է, որ գիտէ, որ իմաստուն է, եւ որ սակայն կը սիրէ եւ անազնիւ չէ:

Երբ աչքերը կը բանար, իր նայուածքը կարծես կ'ըսէր. Աշխարհը: Ամէն ինչ գիտեմ աշխարհի մասին: Չարիք եւ թշուառութիւն, ատելութիւն եւ վախ, անմաքրութիւն եւ փոտութիւն: Այսուհանդերձ, կը սիրեմ զայն:

Պզտիկ գաւաթը մօտեցուցի շրթներուս եւ համեմտեցի տաք սեւ հեղուկը: Աւելի համեղ էր քան որեւէ բան որ երբեւիցէ նախապէս համեմտած էի:

Նստէ, ըսաւ ան հայերէն: Նստէ, նստէ: Ոչ մէկ տեղ ունինք երթալիք: Ոչինչ ունինք ընելիք: Մազերդ մէկ ժամուան մէջ պիտի չաճին:

Նստայ եւ խնդացի հայերէն, եւ ան սկսաւ ինչ պատմել աշխարհի մասին:

Ան ինչ պատմեց իր հօրեղբոր՝ Միսաքի մասին, որ Մուշ ծնած էր:

Խմեցինք սուրճը, տպա ես նստայ թիկնաթուռին վերայ, եւ ան սկսաւ կարելի մազերս: Ան կատարեց ամենագէշ սափրումը զոր երբեւիցէ ունեցած ըլլայի, շատ աւելի գէշ քան այն սափրումները զորս ձրիօրէն ունեցեր էի սափրիչներու դպրոցին մէջ, երկաթուղիին միւս կողմը, բայց ան պատմեց իր խեղճ հօրեղբոր՝ Միսաքի մասին, եւ երկաթուղիին միւս կողմի աշկերտ սափրիչներէն ոչ մէկը կրնար այդպիսի պատմութիւն մը շինել: Անոնք ամէնքը միասին՝ չէին կրնար: Պիտի չգարմանայի եթէ աշխարհի բոլոր աշկերտ սափրիչները չկարենային շինել պատմութիւն մը կիսով չափ այնքան լաւ, որքան տխուր պատմութիւնը իր հօրեղբոր՝ Միսաքի եւ կրկեսի վաղրին: Իր խանութէն դուրս ելայ շատ գէշ սափրումով մը, բայց այդ մասին հոգ չէի ընել: Ամէն պարագայի տակ, ան սափրիչ չէր: Ան միայն կը յաւակնէր սափրիչ ըլլալ, որպէսզի իր կինը շատ չնեղէր զինք: Ատիկա կ'ընէր միայն գոհացնելու համար աշխարհը: Իր ամբողջ ընել ուղածն էր՝ կարգաւ եւ պարկեշտ մարդոց հետ խօսիլ: Հինգ գաւակ ունէր, երեք

մանչ եւ երկու աղջիկ, բայց անոնք ամէնքը կը նմանէին իր կնոջ, եւ ինք չէր ուզեր անոնց հետ խօսիլ: Անոնք կ'ուզէին միայն գիտնալ թէ ինք ո՞րքան դրամ կը վաճառէր:

Իմ խեղճ Միսաք հօրեղբայրս, ըսաւ ան ինծի, նստ՛ էր երկար ժամանակ առաջ Մուշի մէջ եւ շատ վայրի աւազայ մըն էր, թէեւ գող չէր: Ան վայրագ էր այն մարդոց հետ, որոնք իրենք զիրենք զօրաւոր կը կարծէին, եւ կըրնար գօտեմարտիլ ամբողջ քաղաքի մանչերէն սեւէ երկուքին հետ միանգամայն, եւ եթէ պէտք ըլլար՝ անոնց հայրերուն եւ մայրերուն հետ ալ միանգամայն: Անոնց մեծ հայրերուն եւ մեծ մայրերուն հետ ալ, ըսաւ ան:

Ուստի ամէն ոք կ'ըսէր իմ խեղճ հօրեղբոր Միսաքին: Միսաք, զօրաւոր ես, ինչո՞ւ գօտեմարտիկ չեմ ըլլար ու դրամ չահիր: Այսպէս, Միսաք գօտեմարտիկ դարձաւ: Ան տառնըռթ զօրաւոր մարդոց ոսկորները փշրեց՝ դեռ քստն տարեկան չեղած: Եւ իր դրամով ուրիշ բան չըրաւ, այլ միայն ուտել եւ խմել եւ մնացեալը մանուկներուն տալ: Դրամ չէր ուզեր ան:

Ահ, ըսաւ սափրիչը, այդ շատ առաջ էր: Հիմա ամէն ոք դրամ կ'ուզէ: Իրեն ըսին որ օր մը պիտի զղջար, եւ անշուշտ իրաւունք ունէին: Իրեն ըսին ուշադրութիւն ընել իր դրամին, որովհետեւ օր մը ա՛լ զօրաւոր պիտի չըլլար եւ կարող պիտի չըլլար գօտեմարտիկու, եւ դրամ պիտի չունենար: Եւ այդ օրը եկաւ: Իմ խեղճ հօրեղբայրը Միսաք քառասուն տարեկան էր եւ այլեւս զօրաւոր չէր, եւ դրամ չունէր: Խնդացին իր վրայ, եւ ան հեռացաւ երկրէն: Պօլիս գնաց: Ապա Վիեննա գնաց:

Վիեննա՞, ըսի: Միսաք հօրեղբայրդ Վիեննա՞ գնաց:

Այո, անշուշտ, ըսաւ սափրիչը: Իմ խեղճ հօրեղբայրը Միսաք ըստմաթիւ տեղեր գնաց: Վիեննայի մէջ, ըսաւ սափրիչը, խեղճ հօրեղբայրս չկրցաւ գործ գտնել, եւ գրեթէ մեռնելու տօտիճան անօթի մնաց: Բայց միթէ ան հացի նկանակ մը իսկ գողցա՞ւ: Ոչ, ոչինչ գողցաւ: Յետոյ Պերլին գնաց: Ահ, ահաւասիկ վա՛յր մը աշխարհի վրայ, Պերլին: Հոն ալ իմ խեղճ հօրեղբայրը Միսաք գրեթէ մեռնելու տօտիճան անօթի մնաց:

Ան կը կարէր իմ մազերը, աջ եւ ձախ: Կրնայի՞ տես-

նել սեւ մազերը տախտակամածին վրայ և զգալ որ գլուխս
երեւան գայով հեռզհեռէ կը զովանար։ Եւ հեռզհեռէ կը
պզտիկնար։ Ահ, Պերլին, ըսաւ ան։ Աշխարհի անգուլթ
քաղաք, փողոցներ ու փողոցներ, և տուններ ու տուններ, եւ
մարդիկ ու մարդիկ, բայց ոչ իսկ մէկ դուռ իմ խեղճ
հօրեղբայր Միսաքի համար, ոչ իսկ մէկ սենեակ, ոչ իսկ
մէկ սեղան, ոչ իսկ մէկ բարեկամ։

Ահ, Աստուած, ըսի ես, մարդու այս առանձնու-
թիւնը աշխարհի վրայ։ Ապրողներու այս ողբերգական ա-
ռանձնութիւնը։

Եւ, ըսաւ սափրիչը, նոյնը եղաւ Փարիզի մէջ, նոյնը՝
Լոնտոնի մէջ, նոյնը՝ Նիւ Յորքի մէջ, նոյնը՝ Հարաւային
Ամերիկայի մէջ, նոյնը եղաւ ամենուրեք, փողոցներ ու
փողոցներ, տուններ ու տուններ, դուռներ ու դուռներ, բայց
ոչ մէկ տեղ աշխարհի վրայ՝ իմ խեղճ հօրեղբայր Միսաքի
համար։

Ահ, Աստուած, աղօթեցի։ Պաշտպանէ զայն, Հայր
երկնաւոր, պաշտպանէ զայն։

Զինաստանի մէջ, ըսաւ սափրիչը, խեղճ Միսաք հօր-
եղբայրս հանդիպեցաւ արարի մը, որ հապիտ էր ֆրանսա-
կան կրկէսի մը մէջ։ Արար հապիտը և Միսաք հօրեղբայրս
Միասին խօսակցեցան թուրքերէն։ Հապիտը ըսաւ. եղբայր,
կը սիրե՞ս մարդիկն ու անասունները։ Եւ Միսաք հօրեղ-
բայրս ըսաւ. եղբայր, ես կը սիրեմ ամէն ինչ։ Աստուծոյ
սրբազան հաստատութեան մէջ։ Մարդիկ և անասուններ և
ձուկեր և թռչուններ և ապառաժ և կրակ և ջուր և տես-
նուող ու չտեսնուող ամէն ինչ։ Եւ արար հապիտը ըսաւ.
եղբայր, կրնա՞ս սիրել նոյնիսկ վագր մը, թաւուտի վայ-
րադ վագր մը։ Եւ Միսաք հօրեղբայրս ըսաւ. եղբայր, իմ
սէրը թաւուտի վայրադ զազանին հանդէպ անսահման է։
Ահ, Միսաք հօրեղբայրս ապերջանիկ մարդ մըն էր։

Ահ, Աստուած, ըսի ես։

Արար հապիտը շատ ուրախ էր իմանալով հօրեղբորս
սէրը՝ թաւուտի վայրենի դազաններուն հանդէպ, որովհե-
տեւ ինք ալ շատ քաջ մարդ մըն էր։ Եղբայր, ըսաւ ան
հօրեղբորս, պիտի կրնայի՞ր վագր մը սիրել այնքան՝ որ
գլուխդ դնէիր անոր լայնաբաց բերանին մէջ։

Պաշտպանէ զայն, Աստուած, աղօթեցի ես։

Եւ, ըսաւ սափրիչ Արամ, Միսաք հօրեղբայրս ըսաւ. հղբայր, պիտի կրնայի՛: Եւ արար հապիւր ըսաւ. կ'ուզե՞ս միանալ կրկէսին: Երէկ, վազրը անուշադրաբար իր բերանը գօցեց խեղճ Սիմոն Փէրիկորտի գլխուն չուրջ, եւ այլեւս կրկէսին մէջ ոչ ոք կայ որ ա՛յդքան մեծ սէր ունենայ անհուն Աստուծոյ ստեղծագործութիւններուն հանդէպ: Խեղճ Միսաք հօրեղբայրս յոգնած էր աշխարհէն, եւ ըսաւ. հղբայր, պիտի միանամ կրկէսին եւ գլուխս պիտի դնեմ Աստուծոյ սրբազան վազրին լայնաբաց բերնին մէջ՝ օրական երկվեցեակ մը անգամներ: Այդ անհրաժեշտ չէ, ըսաւ արար հապիւր: Օրական երկու անգամ կը բաւէ: Այսպէս, խեղճ Միսաք հօրեղբայրս միացաւ Ֆրանսական կրկէսին Չինաստանի մէջ և սկսաւ իր գլուխը դնել վազրին լայնաբաց բերնին մէջ:

Կրկէսը, ըսաւ սափրիչը, ճամբորդեց Չինաստանէն Հնդկաստան, Հնդկաստանէն Աֆղանիստան, Աֆղանիստանէն Պարսկաստան, և հոն՝ Պարսկաստանի մէջ՝ պատանհացաւ ատիկա: Վազրը և խեղճ Միսաք հօրեղբայրս շատ լաւ բարեկամներ դարձած էին: Թեհրանի մէջ, այդ հին փճացող քաղաքին մէջ, վազրը դարձեալ կառոյցաւ: Ետտ տաք օր մըն էր. և ամէն մարդ անհանգիստ էր: Վազրը շատ զայրացկոտ էր և ամբողջ օրը կը դեղերէր: Թեհրանի մէջ, Պարսկաստանի այդ ազնոյ փառք քաղաքին մէջ, խեղճ Միսաք հօրեղբայրս դրաւ իր գլուխը վազրին լայնաբաց բերնին մէջ, և իր գլուխը դուրս հանելու վրայ էր. վազրին բերնէն, երբ վազրը՝ աշխարհի վրայ ապրող բաներու չարութեամբ լեցուած՝ բերանը գօցեց ուձգին:

Թիկնաթուէն ելայ և հայելիին մէջ տեսայ տարօրինակ տնձ մը, ի՞մ անձս: Ահաբեկած էի և ամբողջ մազերս գացած էին: Սափրիչ Արամին վճարեցի քսանհինգ սէնթ և տուն գացի: Ամէն ոք խնդաց վրաս: Գրիգոր հղբայրս ըսաւ թէ դեռ ա՛յդքան յիմար սափրում չէր տեսած:

Լաւ էր, սակայն:

Ետբաթներ ամբողջ ուրիշ բանի մասին չէի կրնար խորհիլ, այլ միայն սափրիչին խեղճ հօրեղբոր՝ Միսաքի մասին, որուն գլուխը փրցուեր էր կրկէսի վազրին կողմէ, և կը սպասէի այն օրունան՝ երբ դարձեալ պէտք պիտի ունենայի մազերս կտրել տալու, որպէսզի կարենայի երթալ

Արամի խանութը և լսել իր պատմութիւնը՝ մարդու մասին աշխարհի վրայ, կորսուած և մենաւոր և միշտ վատնագի մէջ, տխուր պատմութիւնը իր խեղճ հօրեղբօր Միսաքին: Տխուր պատմութիւնը ամէն ապրող մարդու:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՉՈՐՍ ՊԶՏԻԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

Քանանան դարձաւ մարդուն, որ զինք դաշունահարած էր կռնակէն, ուշադրութեամբ ուսումնասիրեց անոր դէմքը, և մեռնելու վրայ՝ ըսաւ. «Ինչո՞ւ կը սպաննեա զիս. ես քեզի երեսք բարիք չեմ ըրած»:

Բ.

Մարդ մը միալար թաւջութակ մը ունէր, որուն վըրայ ազեղը կը քաշէր ժամեր շարունակ, մատը մէկ տեղ դրած, իր կինը եօթը ամիս դիմացաւ այդ տղամակին, համբերութեամբ սպասելով որ մարդը կամ ձանձրոյթէ մեռնի, կամ կտորէ նուագարանը: Մական այս բողձալի բաներէն ո՛չ մէկը պատահած ըլլալով, գիշեր մը կինը ըսաւ, շատ հանդարտ ձայնով, կրնաք վստահ ըլլալ. անկատար էմ որ երբ ուրիշներ նուագեն այդ սքանչելի գործիքը, չորս լարեր կ'ըլլան՝ որոնց վրայ կարելի է քաշել ազեղը, և նուագածունները իրենց մատները կը շարժակեն շարունակ: Մարդը պահ մը դադրեցաւ նուագելէ, փստտուն կերպով նայեցաւ իր կնոջ, գլուխը օրօրեց, և ըսաւ. «Դուն կին ես: Մազդ երկար է, խելքդ՝ կարճ: Անշուշտ ուրիշները չորս լար ունին և իրենց մատները կը շարժալեն շարունակ: Անոնք տե՛ղը կը փնտռեն: Ես դատած եմ տեղը»:

Գ.

Երբ կովը մարգագետինէն եկաւ՝ պոչը աշխուժօրէն օրօրելով, հաւը ըսաւ. «Հօ՛, հօ՛, մինչ դուն կը հասնիս՝ ես արդէն իսկ ճամբու դրի հիւրերը: Հօ՛, հօ՛»:

Դ.

Ապերջանիկ աղայ մը, իր հօր բարեկամին տունը այցելութեան ատեն, խաղալիկ սուր մը և խաղալիկ ատեր-նանակ մը նուէր ստացաւ՝ վանելու համար իր վիշաքը։ Տը-ղան վազվզեց ասն շուրջը, բազմատեսակ թշնամիներ ու շընչացներով և անշուքան աղմուկ հանելով՝ որ իր հօր ու հօր բարեկամին համար անկարելի էր խօսակցիլ իրարու հետ, իսկ իրենք շատ կը փափաքէին խօսակցիլ։ Հայրը աղայէն խնդրեց հանդարտ կենալ, եթէ կարելի էր։ Սև սակայն, բոլորովին կարելի չէր, այնպէս որ՝ հանդարտօրէն սկսելով՝ պզտիկ աղան աստիճանաբար վերակաշար բարձրանալն ջարդել թշնամին, և նորէն խնդրուեցաւ իր-մէ հանդարտ կենալ։ Նոյն արդիւնքը։ Պահ մը հանդարտ, պահ մը վերջ՝ աւելի աղմկարար քան երբեք։ Նորէն խնդ-րանք։ Նոյն արդիւնքը։ Ի վերջոյ, հայրը — որ իմացած էր թէ խստութիւնը երբեմն լաւ բան է ազոց հետ, չանդ-րադառնալով որ իր զաւակը սաղաքս չէր, այլ անձնաւոր-ութիւն մը, իրական անձ մը — աղայէն խլից խաղալիկ սուրը և խաղալիկ ատերնանակը և զանոնք հասողութենէ հետև դրաւ։ Ասիկա գրգռեց աղան և իրեն պարզեց թէ իր իրական թշնամին՝ իր հայրն էր, ինչ որ սարսափելի յայտնութիւն մըն էր և որոշապէ՛ս լալիք բան մը. ան լա-ցաւ մեծ զօրութեամբ և գեղեցիկ շնչահատութիւններով, եւայլն։ Ասիկա, անշուշտ, եւս աւելի գէշ էր քան աղուն պատերազմական աղմուկը։

— Օհ, վերադարձու՛ր իր խաղալիկները, թելադրեց աղուն հօր բարեկամը։

— Ոչ, ըսաւ հայրը։

— Խնդրեմ, վերադարձու՛ր, ըսաւ միւսը։ Ի՛նչպէս կուլայ խեղճ աղան։ Աստուած իմ, իսկապէս որտակոտոր եղած է։

— Ոչ, ըսաւ հայրը։ Պիտի չգիջիմ այս անգամ։ Սե-կայ քեզի հետ խօսելու։

— Օհ, տո՛ւր իր սուրը և իր հրացանը և թող կոր-ծանէ աշխարհը՝ եթէ կ'ուզէ, ըսաւ բարեկամը։

— Լաւ, աղէ՛կ, ուրեմն, ըսաւ հայրը։

Խաղալիկները հրամցուց աղուն, բայց այլևս աղան պէտք չունէր անոնց։ Ասիկա շատ զայրացուց իր հայրը։

— Ահա՛, ըստւ ան: Ահա՛ սուրգ: Ահա՛ հրացանդ: Կրակէ՛: Կորէ՛:

— Ոչ, ըստւ ազան:

Սկսաւ լալ առաջուընէ աւելի:

Բարեկամը որոշեց կարգադրել, եթէ կարելի ըլլար: Տղան կանգնած էր պատուհանին առջեւ, կռնակը դարձուցած, ողբերգականօրէն և ուժգին հեծկլտալով: Վեց տարի առաջ՝ բարեկամը Բարեկենդանի դացած էր և ջանացած էր շահիլ մարգարտակոթ ինքնազօրծ ատրճանակ մը, բայց փոխարէնը՝ շահած էր կաշաղակ-պուպրիկ մը: Ան կաւէ շինուած էր և երեւակայելի ամենածիծաղելի կերպարանքը ունէր, ո՛չ մարդկային և ո՛չ ալ ուրիշ որեւէ բան: Ան-հեթեթութիւն մը: Եւ սակայն, որեւէ պատճառով մը, որոշած էր պահել առարկան այն մտածումով, որ կրնար օր մը, որեւէ կերպով մը, օգտակար ըլլալ:

Ժամանակը, ըստ երեւոյթի, եկած էր:

Բարեկամը փութաց պահարանին քով, որուն մէջ կը պահէր այն ամէն խլեակները, որ տարիներու ընթացքին կը հաւաքուէին մարդու մը շուրջ, և դուրս հանեց կաշաղակը: Վազեց լացող աղուն, և ըստւ. «Խնդրեմ ա՛լ մի լար: Եթէ դողբեցնես լացդ, կրնաս ունենալ տախկան:

Հոս՝ բարեկամը իր ետեւէն երեւան հանեց կաշաղակը և զայն ներկայացուց աղուն: Տղան բացարձակ լուսթեամբ առաւ ծիծաղելի պուպրիկը, մինչ իր հայրն ու բարեկամը կ'ուսումնասիրէին զինք: Արցունքները չորցան իր այտերուն վրայ, վճռականօրէն նայեցաւ ան իր հօր ու հօր բարեկամին, և աշխարհի ամենազօրաւոր հայերէնով ըստւ պարզապէս. «Տուն պիտի տանիմ և կտարեմ տախկան:

Այս վերջին պատմութիւնը իմ օիրական հայկական պատմութիւնն է, ու զայն կը պատմեմ կրցածիս չափ յաճախակի, թէ՛ անգլիներէն և թէ՛ հայերէն, բայց ցարդ ոչ ոք խնդացած է անկէ: Ուստի, կը բացատրեմ պատմութիւնը. տախկա՛ ալ որեւէ արդիւնք չի տար: Ոչ ոք կը խորհի թէ զուարեակի է ան, ահա՛ եղածը:

Ես կը խորհիմ թէ շատ զուարեակի է:

ԳԵՂԵՑԻԿ ՍՊԻՏԱԿ ՁԻՈՒՆ ԱՄԱՌԸ

Օր մը, այն հին աղուոր ժամանակ՝ երբ ինը տարեկան էի և երբ աշխարհ լի էր երեւակայելի ամէն տեսակ հրաշալիքով, և երբ կեանքը տակաւին բերկրալի ու խորհրդաւոր երազ մըն էր, Մուրառ զարմիկս — որ զինք հանշոցող ամէն մարդէ՝ բացի ինձմէ՝ խենթուկ կը նկատուէր — մեր տունը եկաւ առաւառ մը ժամը չորսին և զիս արթնցուց սենեակիս պատուհանին բախելով։

— Արա՛մ, ըսաւ ան։

Անկողինէս ցատքեցի և պատուհանէն դուրս նայեցայ։ Ձէի կրնար տեսածիս հաւատալ։

Դեռ առաւառ չէր, բայց ամառ էր և արեւածագը շատ հեռու չըլլալով՝ բաւական լոյս կար գիտնալու համար թէ չէի երազեր։

Մուրառ զարմիկս նստած էր գեղեցիկ սպիտակ ձիու մը վրայ։

Դուռիս պատուհանէն դուրս հանեցի և աչքերս շփեցի։

— Այո՛, ըսաւ ան հայերէն։ Ձի՛ է։ Ձեռ երազեր։ Շո՛ւտ ըրէ եթէ կ'ուզես հեծնել։

Դիտէի թէ Մուրառ զարմիկս կեանքը կը վայելէր աւելի քան սխալմամբ աշխարհ ինկած ուրիշ ոեւէ մէկը, բայց այսքանը երեւակայածէս ալ աւելի էր։

Նախ որ՝ անդրանիկ յուշերս եղած էին ձիերու յուշեր և անդրանիկ բաղձանքներս՝ հեծնելու բաղձանքներ։

Ասիկա սքանչելի մասն էր։

Յետոյ որ՝ մենք ազգաւ էինք։

Ասիկա այն մասն էր, որ ինձ թոյլ չէր տար հաւատալ տեսածիս։

Մենք ազգաւ էինք։ Դրամ չունէինք։ Մեր ամբողջ տո՛մը թշուառ էր։ Կարողանեան ընտանիքին իւրաքանչիւր ճիւղաւորումը կ'ապրէր աշխարհի ամենէն զարմանալի և ծիծաղելի ազգատուութեան մէջ։ Ոչ ոք կրնար ըմբռնել թէ ո՛ւրիշ ձեռք կը բերէինք բաւական դրամ՝ մեր որովայնները կերակուրով լի պահելու համար։ Ընտանիքին

ձերերը իսկ չէին կրնար ըմբռնել: Մակայն, կարեւորա-
գոյն բան, համբաւաւոր էինք մեր պարկեշտութեամբ:
Մենք մեր պարկեշտութեամբ համբաւաւոր եղած էինք մօտ
տասնըմէկ դարէ ի վեր, նոյնիսկ երբ ամենահարուստ ըն-
տանիքն էինք մեր աշխարհ կարծածին: Նախ հպարտ էինք,
յետոյ պարկեշտ, և ատկէ դատ կը հաւատայինք բարիի ու
չարի: Մեզմէ ոչ մէկը պիտի դիշէր շահագործել աշխարհի
վրայ սեւէ մէկը, մէկդի ձգենք գողութիւն ընել:

Հետեւաբար, թէեւ կրնայի ռեսնել ձին, ա՛յնքան հրա-
շալի: Թէեւ կրնայի օնչել զայն, ա՛յնքան աղուոր: Թէեւ
կրնայի լսել անոր շնչառութիւնը, ա՛յնքան առինքնող:
այսուհանգերէ չէի կրնար ճաւաստլ թէ ձին որեւէ առն-
չութիւն ունէր Մուրատ զարմիկիս հետ կամ ինձի հետ
կամ ընտանիքիս միւս (քուսն կամ արթուն) անդամներէն ու-
եւէ մէկուն հետ, որովհետեւ գիտէի թէ Մուրատ զարմիկս
չէր կրնար գնած ըլլալ ձին, և եթէ չէր կրնար գնած
ըլլալ՝ ուրեմն գողցած ըլլալու էր, և կը մերժէի հաւատալ
թէ գողցած էր զայն:

Կարողանեան ընտանիքի անդամ մը չէր կրնար գող
ըլլալ:

Զարմիկիս նայեցայ նախ, յետոյ ձիուն: Իւրաքանչիւ-
րին մէջ կար երկիւղած հանդարտութիւն մը և զուարթու-
թիւն մը, որ մէկ կողմէն հրեօւեցողցին և միւս կողմէն
ահաբեկեցին զիս:

— Մուրատ, ըսի, ո՛ւրկէ գողցար այս ձին:

— Պատուհանէն դուրս ցատքէ, ըսաւ ան, եթէ կ'ու-
ղես հեծնել:

Ուրեմն ճշմարիտ էր: Գողցած էր ձին: Առարկութիւն
չկար այդ մասին: Եկած էր զիս հրաւիրելու որ հեծնեմ կամ
չհեծնեմ, ըստ կամքիս:

Է՛հ, ինձի թուեցաւ որ հեծնելու համար ձի գողնալը
չէր նմաներ ուրիշ բան (օրինակ՝ դրամ) գողնալու: Ըստ
իս, թերեւս ընաւ ալ գողութիւն չէր: Եթէ ձիերու վրայ
խենթենայիք այնպէս, ինչպէս Մուրատ զարմիկս եւ ես,
եղածը գողութիւն չէր: Գողութիւն պիտի չըլլար՝ մինչև որ
փորձէինք ձին ծախել, ինչ որ անշուշտ գիտէի թէ երբեք
պիտի չընէինք:

— Կեցիր հագուստ հագնիմ, ըսի:

— Լաւ, ըսաւ ան, բայց աճապարէ՛ :

Հաղուստներուս մէջ նեղուեցայ :

Պատուհանէն բակ ցառքեցի եւ ձիուն վրայ նեղուեցայ՝ Մուրաա զարմիկիս ետին :

Այն տարին, քաղաքին ծայրը կը բնակէինք, Ուօլնըթ պողոտային վրայ : Մեր տան ետին էին դաշտերը — այգիներ, պողատաններ, ոռոգման խրամներ, և գիւղական ճամբաներ : Երեք վայրկեան շանցած Օլիվ պողոտան էինք, և հոն ձին սկսաւ վարգել : Օդը նոր էր և շնչառութեան հաճելի : Զիռն վաղքը զգալ՝ սքանչելի էր : Մուրաա զարմիկս, որ մեր ընտանիքին ամենէն խենթուկ անդամներէն մին կը նկատուէր, սկսաւ երգել : Ըսել կ'ուզեմ՝ սկսաւ մոնչել :

Ամէն ընտանիք տեղ մը խենթուկ գիծ մը ունի, և և Մուրաա զարմիկս կը նկատուէր մեր տոհմի խենթուկ գիծին բնական շառաւիղը : Անկէ առաջ կար Խոսրով հորեղբայրս, հսկայական մարդ մը՝ որ թխահեր հզոր գլուխ և Սան Զօաքին հովիտի ամենամեծ պելսը ունէր, խառնուածքով անքան բուռն, անքան դիւրագրգիռ, անքան անհամբեր, որ ռեւէ մէկուն խօսքը կ'ընդմիջէր գոռալով. «Վնաս չունի, ուշադրութիւն մի՛ ընծայեր ատոր» :

Այսօր, ինչ ալ ըլլար խոսակցութեան նիւթը, Անդամ մը, իր սեփական զաւակը, Արագ, ութ շէնք վաղած էր մինչև սափրիչին խանութը — ուր իր հայրը պելսը յարգարեւ տալու վրայ էր — ըսելու համար թէ իրենց տունը կ'այրէր : Այս Խոսրովը շակուեր էր աթոռին վրայ և գոռացեր. «Վնաս չունի, ուշադրութիւն մի՛ ընծայեր ատոր» : Սափրիչը ըսեր էր. «Բայց ազան կ'ըսէ թէ ձեր տունը կ'այրի» : Այն ատեն Խոսրով գոռացեր էր. «Բա՛ւ է, փնաս չունի, կ'ըսեմ» :

Մուրաա զարմիկս կը նկատուէր այս մարդուն բնական շառաւիղը, թէև Մուրաաի հայրը Զհրապն էր, որ գործնական էր և ուրիշ ոչինչ : Այսպէս էր մեր տոհմին մէջ : Մարդ մը կրնար իր ազուն միայն հայրը ըլլալ, բայց այդ չէր նշանակեր թէ անոր ոգին ալ հայրն էր : Մեր տոհմին զանազան ոգիներուն բաշխումը քմածին և թափառիկ եղած էր սկիզբէն :

Զի հեծած էինք, և Մուրաա զարմիկս կ'երգէր : Ամէն

մարդ կը կարծէր թէ մենք տակաւին կը գտնուէինք այն հին գիւղաշխարհին մէջ, որուն — զոնէ ըստ մեր կարգ մը գրառքներուն — կը պատկանէինք: Ձգեցինք որ ձին ուղածին չափ տեղ վազէ:

Ի վերջոյ, Մուրառ զարմիկս ըսաւ.

— Իջի՛ր, կ'ուզեմ առանձին հեծնել:

— Պիտի ձգե՞ս որ ես ալ առանձին հեծնեմ, ըսի:

— Ատիկա ձիուն գիտնալիք բանն է, ըսաւ զարմիկս:

Իջի՛ր:

— Ձին պիտի ձգէ որ հեծնեմ, ըսի:

— Պիտի տեսնենք, ըսաւ ան: Մի՛ մոռնար որ ես գիտեմ ձիու հետ վարուել:

— Է՛հ, ըսի, ինչպէս դուն վարուելի գիտես՝ այնպէս ալ ես վարուելի գիտեմ ձիու հետ:

— Քու ապահովութեանդ սիրոյն՝ այդպէս յուսանք, ըսաւ ան: Իջի՛ր:

— Շատ լաւ, ըսի, բայց յիշէ՛ պէտք է զիս ձգես որ փորձեմ առանձին հեծնել:

Իջայ ձիէն, և Մուրառ զարմիկս կրունկներով հարուածեց ձին և պոռաց. «Վազիր»: Ձին կանգնեցաւ ետեւի սրունքներուն վրայ, վրնջեց, և սկսաւ արշաւ մը՝ որ գեղեցկագոյն բանն էր, զոր երբեւիցէ տեսած ըլլայի: Մուրառ զարմիկս ձին վազցուց չոր խոտի դաշտի մը մէջէն՝ մինչեւ ոռոգման խրամ մը, ձիով անցաւ խրամը, և հինգ վայրկեան վերջ վերադարձաւ քրտնաթոր:

Արեւը կը ծագէր:

— Հիմա իմ կարգս է հեծնելու, ըսի:

Մուրառ զարմիկս իջաւ ձիէն:

— Հեծի՛ր, ըսաւ:

Ձիուն կռնակը ցառքեցի և երեւակայելի ամենաստատիկ վախը ունեցայ պահ մը: Ձին չչարժեցաւ:

— Մկանները հարուածէ, ըսաւ Մուրառ զարմիկս: Ի՞նչ կը սպասես: Պէտք է ետ տանինք ձին նախ քան որ աշխարհի բոլոր մարդիկը ռաքի ելլեն:

Հարուածեցի ձիուն մկանները: Դարձեալ ան կանգնեցաւ ու վրնջեց: Յետոյ սկսաւ վազել: Ընելիքս չէի գիտեր: Փոխանակ դաշտին մէջէն վազելու մինչեւ ոռոգման խրամը, ձին վազեց ճամբան ի վար մինչև Տիգրան Հալէպ-

եանի այդին, ուր սկսաւ որթատունկերու վրայէն ցառ-
քել: Ձին եօթը որթատունկի վրայէն ցառքեց նախ քան
որ ինկայ: Ապա շարունակեց վազել:

Մուրառ զարմիկս ճամբայէն վազելով եկաւ:

— Բու մասիդ մտահոգ չեմ, պոռաց: Պէտք է որ ձին
դանենք: Գուն այս կողմէն գնա, իսկ ես այս կողմէն: Եթէ
անոր հանդիպիս՝ մեղմօրէն վարուէ: Ես մօտը պիտի ըլլամ:

Ես ճամբան ի վար շարունակեցի, իսկ Մուրառ զար-
միկս դաշտին մէջէն գնաց դէպի սառցման խրամը:

Կէս ժամ պէտք եղաւ մինչև որ ձին դանէ և ետ
բերէ:

— Շատ լաւ, ըսաւ, ցառքէ՛: Ամբողջ աշխարհ ար-
թընցած է հիմա:

— Ի՞նչ պիտի ընենք, ըսի:

— Է՛հ, ըսաւ ան, կա՛մ ետ պիտի տանինք դայն, կա՛մ
պիտի պահենք մինչև վաղը առաւօտ:

Մտահոգ չէր երեւեր, և ես գիտէի որ դայն պիտի
պահէր ու ետ չպանէր: Գոնէ առ այժմ:

— Ո՛ւր պիտի պահենք, ըսի:

— Տեղ մը գիտեմ, ըսաւ ան:

— Ո՞րքան տոնն առաջ գողցար այս ձին, ըսի:

Յանկարծ մօքիս մէջ ծագեցաւ այն գաղափարը, թէ
ձիով այս պոռոյրը՝ առաւօտ կանուխ՝ ան կ'ընէր տոննէ մը
ի վեր և այս առտու ինծի եկեր էր միայն անոր համար՝ որ
գիտէր թէ ո՛րքան կը բաղձայի ձի հեծնել:

— Ո՞վ ձի գողնալու մասին որեւէ խօսք ըրաւ, ըսաւ:

— Ինչ որ է, ըսի, ո՞րքան տոնն առաջ սկսար ձի
հեծնել ամէն առտու:

— Այս առտու առաջին անգամն է, ըսաւ:

— Ծշմարի՛տ կ'ըսես, ըսի:

— Անշուշտ ոչ, ըսաւ, բայց եթէ երեւան հանեն մեզ՝
այդ է որ պիտի ըսես: Ձեմ ուղեր որ երկուքս ալ ստախօս
ըլլանք: Ամբողջ գիտցածդ այն է՝ որ այս առտու սկսանք
ձի հեծնել:

— Շատ լաւ, ըսի:

Ան հանգարտօրէն քալեցուց ձին մինչև յարդանոցը ա-
մայացած այգիի մը, որ տոննօք Ֆէթվահեան անուն ա-
գաբակապանի մը պարծանքը եղած էր: Բիչ մը վարսակ
և չոր վարսնակ կային յարդանոցին մէջ:

Սկսանք քալել դէպի տուն :

— Դիւրին չէր ձին այս հեղութեան վարժեցնել, ըսաւ ան : Սկիզբը՝ կ'ուզէր կառաղօրէն վազել, բայց՝ ինչպէս ըսի քեզի՝ գիտեմ ձիու հետ վարուիլ : Կրնամ զայն վարժեցնել ընելու սրեւէ բան որ ես կ'ուզեմ որ ընէ : Զիեբը կը հասկնան դիս :

— Ի՞նչպէս կ'ընես, ըսի :

— Հասկացողութիւն ունիմ ձիուն հետ, ըսաւ ան :

— Այո, բայց ի՞նչ տեսակ հասկացողութիւն, ըսի :

— Պարզ և պարկեշտ հասկացողութիւն, ըսաւ ան :

— Է՛հ, ըսի, պիտի մաղթէի որ ես ալ այդպիսի հասկացողութեան մը գայի ձիու մը հետ :

— Դեռ պզտիկ աղայ ես, ըսաւ ան : Երբ տասներեք տարեկան ըլլաս, պիտի գիտնաս կերպը :

Տուն գացի և ախորժակով նախաճաշեցի :

Այդ կէսօրէն վերջ, Խոսրով հօրեղբայրս մեր տունը եկաւ՝ սուրճ խմելու և գլանիկ ծխելու : Նստած էր հիւրանոցը, ուժայ-ուժայ խմելով և ծխելով և հայրենիքը յիշելով : Յետոյ ուրիշ այցելու մը եկաւ, Ծոն Պիրո անուն ագարակապան մը, ասորի, որ առանձնութենէ խուսափելու համար հայերէն սորված էր : Մայրս սուրճ և ծխախոտ բերաւ մենաւոր այցելուին, և ան գլանիկ մը փաթթեց և ուժայ-ուժայ խմեց և ծխեց և յետոյ վերջապէս, տրամօրէն հառաչելով, ըսաւ : «Սպիտակ ձիս, որ անցեալ ամիս գողցուած էր, դեռ մէջտեղ չկայ : Զեմ կրնար հասկնալ : »

Խոսրով հօրեղբայրս շատ դրդուեցաւ և պոռաց : «Վնաս չունի : Ի՞նչ է ձիու մը կորուստը : Ամէնքս մեր հայրենի երկիրը չե՞նք կորսնցուցած : Ի՞նչ է այս լացը ձիու մը համար : »

— Ատիկա կրնաս ըսել դուն, որ քաղաքարնակ ես, ըսաւ Ծոն Պիրո, բայց Քնչ պիտի ըլլայ կառքս : Ի՞նչ օգուտ ունի կառք մը առանց ձիու :

— Ուշադրութիւն մի՛ ընծայեր ասոր, զոռաց Խոսրով հօրեղբայրս :

— Տաւը մղոն քալեցի՝ հոս գալու համար, ըսաւ Ծոն Պիրո :

— Սրունքներ ունիս, պոռաց Խոսրով հօրեղբայրս :

— Զախ սրունքս կը ցաւի, ըսաւ ագարակապանը :

— Ուշագորութիւն մի՛ ընծայեր ատոր, գոռաց Խոսրով հորեղբայրս։

— Այդ ձին վաթսուսն տուար արժան էր ինծի, ըստ ագարակապանը։

— Ես կը թքնեմ գրամի վրայ, ըստ Խոսրով հորեղբայրս։

Վեր բարձրացաւ ան և սեգ քալուածքով դուրս ելաւ տունէն, գուռը մեծաշառաչ գոցելով։

Մայրս բացատրութիւն տուաւ։

— Ազնիւ սիրտ ունի ան, ըսաւ։ Միայն թէ՛ հայրենիքի կարօտը ունի և խոշորակազմ է։

Ագարակապանը մեկնեցաւ, և ես վազեցի Մուրառ գարմիկիս տունը։

Դեղձիի մը տակ նստած էր Մուրառ և կը փորձէր բուսեալ վերաւոր թելը կարմրալանջի մը, որ չէր կրնար թըռչիլ։ Կը խօսէր Թաշուսին հետ։

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ։

— Ճոն Պիրօն, ագարակապանը, ըսի։ Մեր տունը այցելեց։ Ձին կը փնտռէ։ Ամիսէ մը ի վեր առած ես դայն։ Կ'ուզեմ որ խոստանար թէ ես պիտի չաանիս մինչեւ որ հեծնել սորվիմ։

— Մէկ տարի պէտք է որ դուն հեծնել սորվիս, ըսաւ Մուրառ գարմիկս։

— Կրնանք ձին տարի մը պահել, ըսի։

Մուրառ գարմիկս սոքի ցառքեց։

— Ի՞նչ, գոռաց Կարողանեան ընտանիքի մէկ անդամին գողութիւն կ'առաջարկես։ Ձին պէտք է վերադառնայ իր էշմարիտ տիրոջ։

— Ե՛րբ, ըսի։

— Ամենէն ուշ՝ վեց ամիսէն, ըսաւ ան։

Թաշուսը օգին մէջ նետեց։ Թաշուսը դժուարին փորձեր ըրաւ, երկու անգամ գրեթէ ինկաւ, բայց վերջապէս թաւաւ, բարձր և ուղիղ։

Երկու շաբաթ, առտունները կանուխ, Մուրառ գարմիկս ու ես ձին դուրս բերինք ամայացած այգիին յարդանոցէն, ուր կը պահէինք դայն, և հեծանք. և ամէն առտու, երբ իմ կարգս կ'ըլլար հեծնելու, ձին կը ցառքառէր որթատունկերու և պղտիկ ծառերու վրայէն և զիս վար կը

նետէր ու կը փախչէր։ Այսուհանդերձ, կը յուսայի ատեն-
նին սորվիլ հեծնել այնպէս՝ ինչպէս Մուրաա զարմիկս կը
հեծնէր։

Առաու մը, երբ Ֆէթվանեանի ամայացած այգին կ'եր-
թայինք, հանդիպեցանք ագարակապան Ճոն Պիրոյի, որ
քաղաք կ'երթար։

— Ինծի ձգէ խօսիլը, ըսաւ Մուրաա զարմիկս։ Ես
դիտեմ ագարակապաններու հետ վարուիլ։

— Բարի լոյս, Ճոն Պիրո, ըսաւ Մուրաա զարմիկս
ագարակապանին։

Ագարակապանը անձկութեամբ ուսումնասիրեց ձին։

— Բարի լոյս, իմ բարեկամներուն զաւակներ, ըսաւ
Ինչ է ձեր ձիուն անունը։

— Իմ Սիթս, ըսաւ Մուրաա զարմիկս հայերէն։

— Աղուս'ր անուն, ըսաւ Ճոն Պիրո, աղուս'ր ձիու
մը համար։ Կրնայի երգնուլ որ ասիկա այն ձին է, որ
բազմաթիւ շարաթներ առաջ գողցուեցաւ ինձմէ։ Կրնամ
բերնին մէջ նայիլ։

— Անշուշտ, ըսաւ Մուրաա։

Ագարակապանը նայեցաւ ձիուն բերնին մէջ։

— Ճիշդ նոյն ակունքերը, ըսաւ ան։ Երգում պիտի ընէի
թէ ասիկա իմ ձիս է՝ եթէ ձեր ծնողքները չճանչնայի։ Ձեր
ընտանիքին պարկեշտութեան համբաւը լաւ ծանօթ է ինծի։
Սև սակայն, ձին իմ ձիուս երկուորեակն է։ Կասկածամիտ
մարդ մը պիտի հաւատար իր աչքերուն, փոխանակ իր
սրտին հաւատալու։ Մնաք բարով, դեռատի բարեկամներս։

— Երթաք բարով, Ճոն Պիրո, ըսաւ Մուրաա զար-
միկս։

Յաջորդ առաու կանուխ, ձին տարինք Ճոն Պիրոյի
այգին և յարգանոցին մէջ դրինք։ Շուները կը հետեւէին
մեզի առանց ձայն հանելու։

— Շունները, փոփոսցի Մուրաա զարմիկս։ Կը կար-
ծէի թէ պիտի հաջէին։

— Պիտի հաջէին ուրիշին, ըսաւ ան։ Ես դիտեմ շու-
ներու հետ վարուիլ։

Մուրաա զարմիկս թեւերը գրաւ ձիուն շուրջ, իր
քիթը կոխեց ձիուն քթին, գգուեց զայն, և յետոյ հեռա-
ցանք։

Այդ կէտորէն վերջ, ձոն Պիրո մեր տունը եկաւ իր
կառքով և մօրս ցոյց տուաւ ձին, որ գողցուած էր եւ
վերադարձուած:

— Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ խորհիմ, ըսաւ ան: Ձին ամէն
տաննէ աւելի զօրաւոր է: Եւ աւելի բարեհամբոյր ալ:
Փա՛ռք Աստուծոյ:

Առարով հօրեղբայրս, որ հիւրանոցն էր, զայրացաւ
և պտուաց. «Հանգարա՛ւ, մա՛րդ, հանգարա՛ւ: Ձիդ վերա-
դարձուեր է: Ուշագորութիւն մի ընծայեր ատորս:

ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ՃԱՄԲՈՐԴԻ ՄԸ

Տարի մը, Մեղիք հօրեղբայրս ճամբորդեց Քալիֆոր-
նիայէն Նիւ Եորք: Եղեկեաւք բարձրանալէ առաջ, իր
կարօ հօրեղբայրը այցելեց իրեն և խօսեցաւ ճամբորդու-
թեան վտանգներուն մասին:

— Երբ շողեկաւք բարձրանաս, ըսաւ ծերունին, ու-
շագորութեամբ ընարէ տեղդ, նստէ, և շուրջդ մի գիտեր:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Եղեկեաւքը ճամբայ ելլելէն բաւական տանն վերջ,
ըսաւ ծերունին, համազգեստաւոր երկու մարդիկ պիտի
դան նրբանցքն ի վար և տոմսակդ պիտի պահանջեն քեզ-
մէ: Անգիտացի՛ր զանոնք: Անոնք խաբեբաներ պիտի ըլ-
լան:

— Ի՞նչպէս պիտի գիտնամ, հարցուց հօրեղբայրս:

— Պիտի գիտնաս, ըսաւ ծերունին: Այլեւս մանուկ
չես:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Քսան մզոն չճամբորդած, սիրալիր երիտասարդ մը
պիտի մօտենայ քեզի և գլանիկ մը պիտի հրամցնէ: Իրեն
քսէ որ չես ծխեր: Գլանիկը խարդախուած պիտի ըլլայ:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Ծաշարան գացած տանդ, շատ գեղեցիկ երիտա-
սարդ կին մը պիտի բախի քեզի և գրեթէ պիտի գրկէ
քեզ: Ստաթիկ ներողութիւն պիտի խնդրէ և հմայիչ պիտի

ըլլայ, և քու բնական մղումդ պիտի ըլլայ՝ բարեկամանալ անոր հետ: Վանկ՝ բնական մղումդ և ճամբադ շարունակէ: Կինը արկածախնդրուհի մը պիտի ըլլայ:

— Ի՞նչ մը, հարցուց հօրեղբայրս:

— Հանրակին մը, գոչեց ծերունին: Ծաշարան մտիւ ու հաշէ: Լաւագոյն կերակուրը ապօղբէ, և եթէ ճաշարանը խնոզուած է ու գեղեցիկ երիտասարդ կինը քու սեղանիդ վրայ դիմացդ կը նստի՝ մի՛ նայիր անոր աչքերուն մէջ: Եթէ խօսի, խուլ ձեւացիր:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Խուլ ձեւացիր, ըսաւ ծերունին: Ելքի միակ ճամբան է:

— Ուրկէ՞ ելքի, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Ամբողջ անօրէն փորձանքէն, ըսաւ ծերունին: Եւ ճամբորդած եմ: Գիտեմ թէ ինչի մասին կը խօսիմ:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

Դադար մը եղաւ: Ապա ծերունին շարունակեց.

— Ծաշարանէն տեղդ վերադառնալու ատեն, ծխարանէն պիտի անցնիս: Հոն պիտի տեսնես որ թղթախաղ կը խաղան: Խաղացողները միջին տարիքով երեք մարդիկ պիտի ըլլան, իրենց մասներուն վրայ սուղ երեսոյթով մասնակներով: Անոնք վայելչօրէն պիտի բարեւեն քեզ և աշունցմէ մէկը պիտի հրաւիրէ քեզ խաղին մասնակցելու: Անոնց ըսէ թէ անգլիներէն չես գիտեր:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Այո է ամէնը, ըսաւ ծերունին:

— Շատ շնորհակալ եմ, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Մհ, մէկ բան եւս, ըսաւ ծերունին: Երբ գիշերը անկողին մտնես, դրամդ դրողանէդ հանէ և կօշիկիդ մէջ դիր: Կօշիկդ բարձիդ տակ դիր և գլուխդ բարձին վրայ դիր ամբողջ գիշերը, եւ մի՛ քնանա:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

— Այո է ամէնը, ըսաւ ծերունին:

Ծերունին հեռացաւ, և յաջորդ օրը Մելիք հօրեղբայրս շօգեկառք բարձրացաւ և ճամբայ ելաւ Ամերիկայի ընդմէջէն դէպի Նիւ Յորք: Համազգեստաւոր երկու մարդիկը խաբերաներ չէին, խարդախուած գլանիկով երիտասարդը մէջտեղ չեւաւ, գեղեցիկ երիտասարդ կինը հօրեղբօրս գի-

մաց չնստաւ ճաշարանին մէջ, և ձխարանին մէջ թղթախաղ չկար:

Հօրեղբայրս դրամը դրաւ իր կօշիկին մէջ և կօշիկը դրաւ իր բարձին տակ և գլուխը դրաւ բարձին վրայ եւ ամբողջ գիշերը չքնացաւ առաջին գիշերը, բայց երկրորդ գիշերը դրամը թողուց իր բանկոնի դրոպանին մէջ և քննացաւ:

Երրորդ օրը, ինք գլանիկ մը հրամցուց ուրիշ երիտասարդի մը: Ծաշարանին մէջ, հօրեղբայրս շեղեցաւ իր ճամբէն՝ երիտասարդ կնոջ մը հետ սեղանի նստելու համար: Ծխարանին մէջ փոքեր մը սկսաւ ինք: և Նիւ Եօրք հասնելէ շատ առաջ՝ ճանչցաւ բոլոր ճամբորդները և ամէնքը ճանչցան զինք:

Անգամ մը, երբ շոգեկառքը Օհայոյէն կ'անցնէր, հօրեղբայրս և գլանիկը ընդունող երիտասարդը և Վասար դացող երկու երիտասարդ կիներ քառեակ մը կողմեցին և ճառագառ Պլուզըը երգեցին:

Ծամբորդութիւնը շատ հաճելի եղաւ:

Երբ Մելիք հօրեղբայրս վերադարձաւ Նիւ Եօրքէն, իր ձեր հօրեղբայրը կարօ դարձեալ այցելեց իրեն:

— Կը տեսնեմ թէ լաւ ես, ըսաւ ան: Հետեւեցա՞ր հրահանգներու:

— Այո, պարոն, ըսաւ հօրեղբայրս:

Երբունին հեռուն նայեցաւ միջոցին մէջ:

— Ուրախ եմ որ մեկը օգտուեցաւ իմ փորձառութեանէս, ըսաւ ան:

ԴՊՐՈՅԻ ԱՌԱՋԻՆ ՕՐԸ

Ծիմ անունով պղտիկ մանչ մըն էր ան, անդրանիկ եւ միակ դաւակը բժիշկ Լուի Տէյլիի (717, Մաթթէյի շէնքին մէջ), և իր առաջին օրն էր դպրոցի: Իր հայրը Ֆրանսացի էր, փոքր, գիւրուկ, քառասուննոց մարդ մը, օրուն պատանութիւնը լի էր եղած աղքատութեամբ և ապերջանկութեամբ և փառասիրութեամբ: Իր մայրը մեռած էր ան մեռաւ երբ Ծիմ ծնաւ: և միակ կինը զոր ինք ճանչ-

ցած էր մտերիմ կերպով՝ էմին էր, շուէտացի տանտիկինը։
 Էմին էր որ իրեն հագցուց իր կիրակնօրեայ, դգեստ-
 ները և զինք դպրոց տարաւ։ Ծիմ կը սիրէր Էմին, բայց
 չէր սիրեր զայն երբ զինք դպրոց կը տանէր։ Այդպէս ը-
 սաւ անոր։ Մինչեւ դպրոց համբուսն տմբողջ երկայնքին՝
 այդպէս ըսաւ անոր։

— Ձեմ սիրեր քեզ, ըսաւ ան, ա՛յ չեմ սիրեր քեզ։

— Ես կը սիրեմ քեզ, ըսաւ տանտիկինը։

— Ուրեմն ինչո՞ւ զիս դպրոց կը տանիս, ըսաւ ան։
 Առաջ ալ քալած էր Էմին հետ, անգամ մը՝ մինչեւ
 դատարանի պարտէզը՝ լսելու համար Կիրակի յետմիջօրէի
 նստազահանդէսը, բայց այս քալելը դէպի դպրոց՝ տարբեր
 էր։

— Ինչո՞ւ, ըսաւ։

— Ամէն ոք պէտք է դպրոց երթայ, ըսաւ տանտիկինը։

— Դուն դպրոց դացա՞ծ ես, ըսաւ ան։

— Ո՛չ, ըսաւ Էմին։

— Ուրեմն ինչո՞ւ ես պէտք է երթամ, ըսաւ ան։

— Պիտի սիրես երթալ, ըսաւ տանտիկինը։

Ծիմ կը քալէր լուս, Էմինն ձեռքէն բռնած։

— Ձեմ սիրեր քեզ, կ'ըսէր, ա՛յ չեմ սիրեր քեզ։

— Ես կը սիրեմ քեզ, ըսաւ Էմին։

— Ուրեմն ինչո՞ւ զիս դպրոց կը տանիս, ըսաւ ան
 նորէն։

Ինչո՞ւ։

Տանտիկինը գիտէր, թէ ինչքան սարսափահար կրնար
 ըլլալ պզտիկ մանչ մը՝ դպրոց երթալու ատեն։

— Պիտի սիրես ատիկա, ըսաւ, կը խորհիմ թէ երգեր
 պիտի երգես և խաղեր խաղաս։

— Ձե՛մ ուզեր, ըսաւ ան։

— Պիտի դամ և քեզ առնեմ ամէն կէսօրէ վերջ, ը-
 սաւ Էմին։

— Ձեմ սիրեր քեզ, ըսաւ ան նորէն։

Էմին շատ ախուր էր որ պզտիկ մանչը դպրոց կ'եր-
 թար, բայց գիտէր թէ ան պէ՛տք էր երթար։

Դպրոցի շէնքը շատ ազեղ կը թուէր իրեն եւ ման-
 չուն։ Էմին չէր սիրեր անոր առթած դագցումը, եւ երբ կը
 քարձրանար սանդուխներէն Ծիմին հետ՝ կը մազթէր որ

ազան պէտք չստանալու դպրոց երթալու: Սրահներն ու սենեակները ահաբեկեցին զինք և ձիմը. և այդ վայրին հոտն ալ: Եւ ձիմ չսիրեց ա. Գարպըրը՝ տեսուչը:

Էմի խորշեցաւ ա. Գարպըրէն:

— Ի՞նչ է քեզ հաւակն անուշը, ըսաւ ա. Գարպըր:

— Ասիկա բժ. Լուի Տէյվիթի դաւակն է, ըսաւ Էմի: Անուշը ձիմ է: Ես բժ. Տէյվիթի տանտիկինն եմ:

— Ը՛հ, ըսաւ ա. Գարպըր:

— Ը՛հ, ըսաւ Էմի, միայն ձիմ:

— Եստ աղէկ, ըսաւ ա. Գարպըր: Ուրիշ երկրորդ անուշ ունի:

— Ոչ, ըսաւ Էմի: Եստ աղտիկ է երկրորդ անուշ մը ստանալու համար: Միայն ձիմ Տէյվիթ:

— Եստ աղէկ, ըսաւ ա. Գարպըր: Պիտի փորձենք զինք առաջին կարգին մէջ: Եթէ չկարենայ հետեւի՝ պիտի փորձենք զինք մանկապարտէզին մէջ:

— Բժ. Տէյվիթ ըսաւ որ առաջին կարգ դնէք զինք, ըսաւ Էմի: Ո՛չ թէ մանկապարտէզ:

— Եստ աղէկ, ըսաւ ա. Գարպըր:

Տանտիկինը դիտէր թէ պզտիկ ազան, աթոռին վրայ նստած, որքան ահաբեկած էր, և կը փորձէր հասկցնել անոր թէ ի՞նչքան կը սիրէր զինք. և ի՞նչքան կը ցաւէր այս ամենուն համար: Կ'ուզէր ազուար բան մը ըսել ազան՝ այս ամենուն մասին, բայց ոչինչ կարող էր ըսել, և շատ հպարտ էր այն գեղեցիկ ձեւին համար՝ որով ազան իջաւ աթոռէն և կեցաւ ա. Գարպըրի քով, սպասելով որ անոր հետ երթայ դասարան մը:

Տուն երթալու տանն, տանտիկինը ա՛յնքան հպարտ էր անով, որ սկսաւ արտասուել:

Միս Պիննի, առաջին կարգի ուսուցչուհին, ծեր տիկին մըն էր, որ բաւարովին չորցած էր: Դասարանը լի էր պզտիկ մանչերով և աղջիկներով: Դպրոցը ունէր տարօրինակ և ախուր բոյր մը: Զիմ նստաւ գրասեղանի մը առջև և ունկնդրեց ուշադիր կերպով:

Լսեց կարգ մը անուշներ՝ Չարլզ, Ըրնէսթ, Էլվին, Նորմըն, Պէթի, Աննա, Զուլիէթ, Վիւլա, Փօլի: Ան ուշադիր մտիկ կ'ընէր ու լսեց Միս Պիննիի ըսելը.

— Աննա Ուինթըր, ի՞նչ կը ծամէք:

Եւ տեսաւ Աննա Ուինթըրի շառագունիւր։ Սիրեց
Աննա Ուինթըրը սկիզբէն իսկ։

— Զիւթ, ըսաւ Աննա։

— Զամբիւղին մէջ նեղէ, ըսաւ Միս Պիննի։

Զիմ տեսաւ որ պզտիկ աղջիկը քալեց դէպի դասա-
րանին յառաջամասը, ձիւթը հանեց բերնէն և նետեց զամ-
բիւղին մէջ։

Եւ Զիմ լսեց միս Պիննիի ըսելը։

— Ըրնէսթ Կասքին, դո՛ւն ինչ կը ծամես։

— Զիւթ, ըսաւ Ըրնէսթ։

Եւ սիրեց Ըրնէսթ Կասքինն ալ։

Անոնք իրարու հանդիպեցան խաղաբակին մէջ, և
Ըրնէսթ քանի մը կատակներ սորվեցուց իրեն։

Էմի որահն էր երբ դասերը վերջացան։ Տրտում և
բարկացող կը նայէր ամէնքին, մինչև որ տեսաւ պզտիկ
աղան։ Զարմացաւ որ չէր փոխուած ան, չէր վերաւոր-
ուած, կամ թերեւս բոլորովին անկենդան, սպաննուած։
Դպրոցը և անոր վերաբերեալ ամէն ինչը շատ կը վախցը-
նէին Էմին։ Բռնեց աղուն ձեռքէն, և չէնքէն դուրս ելաւ
անոր հետ, զայրացկոտ և հպարտ։

Զիմ ըսաւ։

— Ի՞նչ կուգայ քսանըիննէն վերջ։

— Երեսուն, ըսաւ Էմի։

— Աղտոտ երես ունիս դուն, ըսաւ ան։

Իր հայրը շատ հանգարտ էր ճաշասեղանին շուրջ։

— Ի՞նչ կուգայ քսանըիննէն վերջ, ըսաւ աղան։

— Երեսուն, ըսաւ հայրը։

— Աղտոտ երես ունիս դուն, ըսաւ ան։

Առտուն դրամ ուղեց հօրմէն։

— Ինչի՞ համար կ'ուղես դրամը, ըսաւ հայրը։

— Զիւթի՛, ըսաւ ան։

Հայրը տուաւ դրամը, և դպրոց երթալու ատեն աղան
կանգ առաւ տիկին Ռիլիի խանութը և կապոց մը Սփէր-
մինթ գնեց։

— Կոոր մը կ'ուղես՞, հարցուց Էմիին։

— Կ'ուղես ինծի կոոր մը տալ, ըսաւ տանտիկինը։
Զիմ մտածեց պահ մը, և յետոյ ըսաւ։

— Այո՛։

— Զիս կը սիրե՞ս, ըսաւ տանտէկինը:

— Կը սիրեմ քեզ, ըսաւ ձիւմ: Դուք զիս կը սիրե՞ս:

— Այո, ըսաւ տանտէկինը: Դպրոցը կը սիրե՞ս:

Ձիւմ չէր գիտեր ապահով կերպով, բայց գիտէր թէ կը սիրէր ձիւթի մասը: Եւ Աննա Ուինթըրը, եւ Լընէսթ Կասքինը:

— Զեմ գիտեր, ըսաւ:

— Կ'երգէ՞ք, հարցուց տանտէկինը:

— Ոչ, չենք երգեր, ըսաւ ան:

— Սաղեր կը խաղա՞ք, ըսաւ էմի:

— Ո՛չ դպրոցին մէջ, ըսաւ ան: Բակին մէջ կը խաղանք:

Շատ կը սիրէր ձիւթի մասը:

Միս Պիննի ըսաւ:

— Ձիւմ Տէյվի, ի՞նչ կը ծամէք:

Հա, հա, հա, մտածեց ան: — Զիւթ, ըսաւ:

Քալիսի գէպի դամբիւղը և վերադարձաւ իր տեղը, և Աննա Ուինթըր տեսաւ զինք, և Լընէսթ Կասքին եւս: Ատիկա դպրոցին լաւագոյն մասն էր:

Ատիկա սկսաւ մեծնալ:

— Լընէսթ Կասքին, պոռայց բակին մէջ, ի՞նչ կը ծամես:

— Հուժ փիղի միս, ըսաւ Լընէսթ Կասքին: Ձիւմ Տէյվի, դո՞ւն ինչ կը ծամես:

Ձիւմ փորձեց մտաբերել ծամուելիք շատ զուարճալի բան մը, բայց չկրցաւ:

— Զիւթ, ըսաւ. և Լընէսթ Կասքին խնդաց աւելի՛ բարձրաձայն քան ձիւմ խնդացած էր, երբ Լընէսթ Կասքին հուժ փիղի միս ըսեր էր:

Զուարճալի էր՝ ի՞նչ որ ալ ըլլար ըսուածը:

Դասարան վերադարձած անոնք՝ ձիւմ տեսաւ Աննա Ուինթըրը սրահին մէջ:

— Աննա Ուինթըր, ըսաւ, արդեօք ի՞նչ կը ծամէք:

Պզտիկ աղջիկը ցնցուեցաւ: Ուղից ըսել աղուոր բան մը, որ իրապէս ցոյց տար թէ ի՞նչ հաճոյք զգացած էր երբ ձիւմ ըսեր էր իր անունը և իրեն ուղղեր զուարճալի հարցումը, հեզնելով դպրոցը. բայց չկրցաւ մտաբերել ըսելիք աղուոր բան մը, որովհետեւ գրեթէ դասարան մտած էին և բաւականաչափ ասան չկար:

— Թութի-Ֆրութի, ըսաւ՝ վհատ փութկոտութեամբ
ձիմի աշնպէս թուեցաւ, որ երբեք տակաւին լսած
չէր այգպիտի փառահեղ բառ մը, և ամբողջ օրը ինքնիւրեն
կրկնեց այդ բառը։

— Թութի-Ֆրութի, ըսաւ էմիին՝ տուն վերադարձած
տանն։ Էմի Լա՛րսըն, ըսաւ, ի՞նչ կը ծամէք։

Ձիմ իր հօրը պատմեց ամէն ինչ ընթրիքի տանն։
Ըսաւ։

— Անգամ մը աղ կար։ աղին քով մուկ մը կար։ Ի՞նչ
է ան։

— Ձեմ գիտեր, ըսաւ հայրը։ Ի՞նչ է։

— Աղմուկ, ըսաւ աղան։

Տանտիկինը սքանչացած էր։

— Աղ-մուկ, ըսաւ ձիմ։ Թութի-Ֆրութի։

— Ա՛տ ինչ է, ըսաւ հայրը։

— Զիւթ, ըսաւ ան։ Աննա Ուինթըրի ծամած տեսակը։

— Ո՞վ է Աննա Ուինթըր, ըսաւ հայրը։

— Իմ դաստարանն է, ըսաւ ձիմ։

— Օ՛, ըսաւ հայրը։

Ընթրիքէն ետք, ձիմ նստաւ տախտակամածին վրայ՝
կարմիր ու կապոյտ ու դեղին հոլին հետ, որ կը բզկաբ
դարձած տանն։ Ամէն ինչ լաւ էր, խորհեցաւ։ Դեռ շատ
տխուր էր եղածը, բայց ձիւթի մասը շատ զուարճալի էր,
և Աննա Ուինթըրի մասը՝ շատ աղուոր։ Հում փիղի միս,
մտածեց ներքին մեծ հաճոյքով։

— Հում փիղի միս, ըսաւ բարձրաձայն՝ հօրը, որ կը
կարդար իրիկուան թերթը։

Հայրը ծալլեց թերթը և տախտակամածին վրայ նըս-
տաւ իր քով։ Տանտիկինը տեսաւ զանոնք միասին, և որ-
եւէ պատճառով մը՝ արցունքներ եկան իր աչքերուն։

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ՁԵՓԼԻՆԸ

Լիւք բռնած էր իմ ձեռքս և ես բռնած էի Մարկա-
րէթի ձեռքը: Իւրաքանչիւրս հինգ սէնթ ունէինք նուի-
րահաւաքութեան համար, և Լիւք ըսաւ ինծի.

— Մի մոռնար, Մա՛րք, ձգէ հինգ սէնթը. անցած
անգամուան պէս մի՛ պահեր ու պաղպաղակ գներ:

— Դո՛ւն ալ, ըսի ես:

∴

Անցած անգամ Լիւք կողովին մէջ չձգեց իր հինգ սէն-
թը ու ես տեսայ առիկա: Պաղպաղակ գների կէսօրէն ետք,
երբ օդը շատ տաք էր: Շուրջ երկու հաս տուաւ ինծի:
Լիւք տեսաւ պաղպաղակ ուտելու էմբրոնը դպրոցի ծառե-
րուն տակ:

Գողանի ոտական Հոքշոյին պէս շարժեցաւ ան:

— Ա՛հա՛, ըսաւ: Ուրկէ՞ տաիւր դրամը, Մա՛րք:

— Գիտե՛ս ուրկէ, ըսի:

— Ձեմ գիտեր, ըսաւ ան: Ո՛ւրկէ, ըսէ՛:

— Կիրականօրեայ դպրոցէն, ըսի: Կողովին մէջ չձգեցի:

— Առիկա մեղք մըն է, ըսաւ Լիւք:

— Գիտեմ, ըսի: Դո՛ւն ալ չձգեցիր:

— Ես ձգեցի, ըսաւ Լիւք:

— Ոչ, չձգեցիր, ըսի: Տեսայ որ կողովը քու առջե-
ւէդ անցաւ և դուն հինգ սէնթը չձգեցիր:

— Ես խնայելու վրայ եմ, ըսաւ Լիւք:

— Ինչի՞ համար կը խնայես, ըսի:

— Ձէփլինի մը համար, ըսաւ ան:

— Քանի՞ կ'արժէ մէկ ձէփլինը, ըսի:

— Հաս մը կայ Boy's Worldին մէջ, ըսաւ ան:

Մէկ տուար կ'արժէ: Շիքակոյէն կուգայ:

— Իրական՞ն ձէփլին, ըսի:

— Երկու հոգի կրնան վեր բարձրանալ անոր մէջ,
ըսաւ ան: Ես և Էրնէսթ Ուէսթ:

Պաղպաղակի վերջին կտորը կլլեցի:

— Հապա ե՞ս, ըսի:

— Դուք չես կրնար վեր բարձրանալ, ըսաւ Լիւք:
Դուք շատ պզտիկ ես: Մանկիկ ես: Էրնէսթ Ուէսթ իմ
տարիքս ունի:

— Ես մանկիկ չեմ, ըսի: Ութ տարեկան եմ, իսկ
դուք տասը տարեկան: Թող տուր որ հետդ բարձրանամ
ձեփլինին մէջ, Լիւք:

— Ոչ, ըսաւ Լիւք:

Ձլացի, բայց տխուր էի: Ապա Լիւք վշտացուց զիս:

— Դուք կը սիրես Ալիս Սմոլը, ըսաւ ան: Մանճւկ ես:
Իրաւ էր: Կը սիրէի Ալիս Սմոլը, բայց այն ձեւը, որ
որով Լիւք ըսաւ տախկա, վշտացուց զիս:

Տխուր էի ու ինքզինքս առանձին կը զգայի: Իրաւ
է, կը սիրէի Ալիս Սմոլը, բայց միթէ երբեք ըրե՞ր էի այն
բաները, զորս կ'ուզէի ընել: Երբեք քալե՞ր էի անոր հետ:
Երբեք բռնե՞ր էի անոր ձեռքը ու անոր ըսե՞ր թէ ո՛րքան
կը սիրէի զինք: Միթէ երբեք անոր ըսե՞ր էի իր անուանը
այն չեչուով, որով կ'ուզէի ընել, որպէս զի գիտնար թէ
ի՛նչ մեծ նշանակութիւն ունէր ինք ինձի համար: Ոչ,
չափազանց երկչոտ էի: Նոյնիսկ այնքան քաջ չէի որ եր-
կար նայէի անոր: Ան կ'ահարեկէր զիս, որովհետեւ ա՛յն-
քան գեղեցիկ էր. և երբ Լիւք այդպէս խօսեցաւ, ես վըշ-
տացայ:

— Բա՞նի դաւակ ես, Լիւք, ըսի: Աղտոտ խառնածին
մըն ես, ըսի:

Ձկրցայ յիշել միւս գէշ բառերը զորս լսեր էի մեծ
ազոց բերնէն, ուստի սկսայ լալ:

Շատ նեղուած էի որ իմ սեփական եզրօրս ուղղեր էի
այդ նախաախնձները: Իրիկուանը իրեն ըսի թէ կը զղջայի:

— Մի՛ փոքրեր խաբել զիս, ըսաւ Լիւք: Գաւազան-
ներն ու քարերը կրնան կոտորել ոսկորներս, բայց նախա-
ախնձներ երբեք չեն կրնար վիրաւորել զիս:

— Ես քեզի որեւէ գաւազան և քար չնետեցի, Լիւք,
ըսի:

— Ինձի ուղղեցիր այդ նախաախնձները, ըսաւ ան:

— Ձէի ուղեր նախաառել քեզ, Լիւք, ըսի: Իրապէս
չէի ուղեր: Ըսիր թէ ես Ալիս Սմոլը կը սիրեմ:

— Է՛հ, այո՛, կը սիրես, ըսաւ Լիւք: Դիտես թէ կը սիրես: Ամբողջ աշխարհ գիտէ թէ կը սիրես:

— Ձեմ սիրեր, ըսի: Ոեւէ մէկը չեմ սիրեր:

— Դուն կը սիրես Ալիս Սմոլը, ըսաւ Լիւք:

— Քանի զաւակ ես, ըսի:

Հայրս լսեց զիս:

Հիւրանոցը նստած՝ գիրք մը կը կարդար ան: Վեր ցառքեց և մեր, Լիւքի և իմ սենեակը եկաւ: Սկսայ լալ:

— Ի՞նչ էր առիկա, աղա՛յ, ըսաւ ան: Ի՞նչ կոչեցիր եղբայրդ:

— Գաւազան և քար, խօսք առաւ Լիւք:

— Առիկա հոգ չէ, ըսաւ հայրս: Ինչո՞ւ միշտ կը նեղես Մարքը:

— Ես չէի նեղեր զինք, ըսաւ Լիւք:

— Կը նեղէ՛ր զիս, գոչեցի: Ըսաւ թէ ես կը սիրեմ Ալիս Սմոլը:

— Ալիս Սմո՞լ, ըսաւ հայրս:

Լսած իսկ չէր Ալիս Սմոլի մասին: Ձեր գիտեր նոյն իսկ թէ ան կ'ապրէր:

— Ո՞վ է այդ Ալիս Սմոլը, ըսաւ հայրս:

— Դպրոցը իմ դասարանս է ան, ըսի ես: Իր հայրը մեր եկեղեցիի քարոզիչն է: Ալիս միսիոնարուհի պիտի ըլլայ երբ մեծնայ: Այդպէս ըսաւ մեզի՝ ամբողջ դասարանին առջեւ:

Հայրս ըսաւ.

— Ըսէ՛ Լիւքի թէ կը ցաւիս զինք նախատած ըլլալուդ համար:

— Կը ցաւիմ քեզ նախատած ըլլալուս համար, Լիւք, ըսի:

— Լիւք, ըսաւ հայրս, ըսէ՛ Մարքին թէ կը ցաւիս զինք նեղած ըլլալուդ համար՝ Ալիս Սմոլի վերաբերմամբ:

— Կը ցաւիմ քեզ նեղած ըլլալուս համար՝ Ալիս Սմոլի վերաբերմամբ, ըսաւ Լիւք:

Միայն թէ՛ ես գիտէի թէ ան չէր ցաւեր: Ես կը ցաւէի երբ իրեն ըսի թէ կը ցաւէի, բայց գիտէի թէ ան չէր ցաւեր երբ ըսաւ թէ կը ցաւէր: Այդպէս կ'ըսէր, պարզապէս որովհետեւ հայրս պատուիրեր էր իրեն:

Հայրս վերադարձաւ հիւրանոց, իր աթոռին: Նստելէ ճիշդ առաջ, ան ըսաւ.

— Կ'ուզեմ որ դուք, տղաք, խելացի բաներով զբաղեք և ոչ թէ դիրար ջղայնացնէք: Կը հասկնամք:

— Այո, պարոն, ըսաւ Լիւք:

Ուստի իւրաքանչիւրս Saturday Evening Postի թիւ մը առինք և սկսանք պատկերները դիտել: Լիւք չէր ուզեր խօսիլ հետս:

— Կրնամ ձեզի իննով վեր բարձրանալ, ըսի:

Թերթին էջերը կը դարձնէր ու չէր ուզեր խօսիլ:

— Միայն մէկ անգամ, ըսի:

Դիշերուան մէջտեղը արթնցայ և սկսայ խորհիլ ձեզի իննով վեր բարձրանալու մասին:

— Լիւք, ըսի:

Վերջապէս արթնցաւ ան:

— Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ:

— Լիւք, ըսի, թոյլ տուր որ քեզի հետ վեր բարձրանամ ձեզի իննով երբ ան դայ Շիքակոյէն:

— Ոչ, ըսաւ ան:

••

Ատիկա անցած շաբաթ էր:

Այժմ մենք կ'երթայինք կիրակնօրեայ դպրոց:

Լիւք ըսաւ:

— Մի՛ մոռնար, Մարք, Ձգէ՛ հինգ սէնթը:

— Դուն ալ, ըսի ես:

— Դուն ըրէ ինչ որ քեզի կ'ըսուի որ ընես, ըսաւ Լիւք:

— Ես ալ ձեզի ին մը կ'ուզեմ, ըսի:

— Ո՛վ ձեզի ինի խօսք ըրաւ, ըսաւ Լիւք:

— Եթէ դուն չձգես հինգ սէնթը, ըսի, ես ալ պիտի չձգեմ:

Կը թուէր թէ Մարկարէթ չէր լսեր իսկ մեզ: Ան պարզօրէն կը քալէր, մինչ ես և Լիւք կը վիճէինք ձեզի ինին շուրջ:

— Ես կէսը կը վճարեմ, Լիւք, ըսի, եթէ թոյլ տաս որ վեր բարձրանամ:

— Էրնէսթ Ուէսթն է որ կը վճարէ միւս կէսը, ըսաւ Լիւք: Ընկերովի ենք:

— Ութ շաբաթ եւս, ըսաւ Լիւք, և ձեփլինը պիտի գայ Շիքակոյէն:

— Շա՛տ լաւ, ըսի: Մի ձգե՛ր որ վեր բարձրանամ: Օր մը կը տեսնուինք հետդ: Պիտի զզջաս երբ տեսնե՞ս որ աշխարհի շրջանը կ'ընեմ իմ սեփական նաւովս:

— Օ՛ն, ուրեմն, ըսաւ Լիւք:

— Խնդրեմ, Լիւք, ըսի, թոյլ տուր որ վեր բարձրանամ ձեփլինով: Թոյլ պիտի տամ քեզի որ հետս աշխարհի շրջանը ընեմ իմ նաւովս:

Էրնէսթ Ուէսթ և իր քոյրը Տորոթի կեցած էին եկեղեցիին առջեւ երբ մենք հոն հասանք: Մարկարէթ և Էրնէսթի քոյրը միասին մտան եկեղեցիին բակը, և ես, Լիւք ու Էրնէսթ մնացինք մայթին վրայ:

— Փալքա էսքոս, ըսաւ Էրնէսթ Լիւքի:

— Իմմէլ, ըսաւ Լիւք:

— Ի՛նչ կը նշանակէ ատիկա, Լիւք, ըսի:

— Ձեմ կրնար ըսել քեզի, ըսաւ Լիւք: Ատիկա մեր գաղտնի լեզուն է:

— Ըսէ՛ իմաստը, Լիւք, ըսի: Ոեւէ մէկուն չեմ ըսեր:

— Ոչ, ըսաւ Էրնէսթ:

— Էֆին օնթուր, ըսաւ ան Լիւքին:

— Կարիք հոփին, ըսաւ Լիւք, և ապա անոնք պայթեցան խնդալէն:

— Կարիք հոփին, խնդաց Էրնէսթ:

— Ըսէ՛, Լիւք, ըսի: Կը խոստանամ որ ուրիշ ոեւէ մէկը պիտի չգիտնայ ատոր իմաստը:

— Ոչ, ըսաւ Լիւք: Դուն ալ քաւ սեփական գաղտնի լեզուդ հնարել: Ոչ ոք կ'արդիլէ քեզ:

— Ձեմ գիտեր ինչպէս հնարելու է, ըսի:

Սկեզեցի զանգակը հնչեց, ուստի ներս գացինք ու նստանք: Լիւք և Էրնէսթ միասին նստան: Լիւք ինչ ըսաւ որ իրենցմէ հեռու երթամ: Իրենց հետեւի շարքը նստայ, վերջին շարքը: Առաջին շարքին վրայ էր Ալիս Սմոլ: Իր հայրը, մեր քարոզիչը, իջաւ դուռիցէն, ապա անդուխտներէն բարձրացաւ իր անձնական աշխատասենեակը: Հոն է որ ան կը պատրաստէր իր քարոզները: Ան երկարահասակ մարդ մըն էր, որ ամէնուն կը ժպտէր քարոզէն առաջ և վերջ: Քարոզի ընթացքին երբեք չէր ժպտեր:

Քանի մը երգեր երգեցինք, յետոյ Էրնէսթ Ուէսթ առաջարկեց Խաչիմ վրայ երգը, միայն թէ ինք և Լիւք կ'երգէին այսպէս:

Մեհարաճին մեջ ծխեցի վերջին սիկարա,
 Եւ դրամներս ամբողջ կորան, լմնցան:

Կը նախանձէի Լիւքի և Էրնէսթ Ուէսթի: Անոնք գիտէին զուարճանալու կերպը: Նոյնիսկ Եկեղեցիի մէջ: Ատենը մէյ մը, Էրնէսթ կը նայէր Լիւքի ու կ'ըսէր. «Արժէ՛լ բոփըր», և Լիւք կը պատասխանէր. «Հէկիա օսու՛մ», ապա երկուքն ալ կը ջանային զսպել իրենց խնդուքը: Անոնք ամբողջ ուժով կը բռնէին իրենք զիրենք մինչեւ որ բարձրաձայն երգեցողութիւնը սկսէր, այն ատեն կ'արձակէին ամբողջ խնդուքը, որ իրենց գաղտնի լեզուին մէկ մասն էր: Ինքզինքս թշուառ կը զգայի այդ սքանչելի բանէն զուրս ձգուելուս համար:

«Արժէ՛լ բոփըր», ըսի՝ փորձելու համար թէ ո՛րքան զուարճալի էր ատիկա, բայց զուարճալի չէր: Սարսափելի էր չգիտնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէր Գարժէ՛լ բոփըր: Կըրնայի երեւակայել, թէ ատոր իմաստը աւելի զուարճալի էր քան ուրիշ որեւէ բան աշխարհի վրայ, բայց չէի գիտեր իմաստը: «Հէկիա օսու՛մ», ըսի. ատիկա արեւոյս միայն գիտ: Օր մը ես պիտի հնարէի աշխարհի ամենէն զուարճալի լեզուն և թոյլ պիտի չտայի որ Լիւք կամ Էրնէսթ Ուէսթ գիտնային բառերուն իմաստը: Իւրաքանչիւր բառ պիտի երջանկացնէր գիտ, և ուրիշ լեզու պիտի չխօսէի: Աշխարհի վրայ միայն ես և ուրիշ մէկ անձ պիտի գիտնայինք իմ գաղտնի լեզուն: Ալիս Մոռլ: Միայն Ալիս և ես: «Օպէր լինթըն», պիտի ըսէի Ալիսին, և ան պիտի գիտնար թէ ի՞նչքան գեղեցիկ էր ատոր իմաստը և պիտի նայէր ինծի ու ժպտէր, և ես պիտի բռնէի անոր ձեռքը ու թերեւս համբուրէի զինք: Եւ

Այն ատեն, Հարվի Ճիլիս, մեր տեսուչը, ամպիոնին վրայ ելաւ և մեզի պատմեց աւետարանական առաքելական գործին շուրջ, որուն ծախքերուն կ'օժանդակէինք մենք, և որ կը կատարուէր բազմաթիւ օտար ու հեթանոս երկիրներու մէջ, աշխարհի վրայ:

— Հիւսիսային Աֆրիկէի մէջ, սիրելի մանուկներ, ըսաւ ան աւուուցիկ ձայնով մը, Տիրոջ հովիւները հրաշքներ կատարելու վրայ են ամէն օր Յիսուսի անունով: Բնիկ վայրենիին կ'ուսուցուին սուրբ Աւետարանն ու բարեպաշտ կեանքը, և մեր Տիրոջ լոյսը կը թափանցէ ագիտութեան

ամենամուտք անդունդներուն մէջ: Պէտք է որ հրեւելնք ու աղօթենք:

— Ուստի՛ր կամփըր Հարվի ծիլիս, ըսաւ Լիւք Էր-նէսթի:

Լիւք հաղիւ կրնար զսպել խնդուքը:

Խնքդինքս միս-մինակ կը զգայի:

Եթէ միայն գիտնայի՛ անոնց գիտցածը: ՎՈւստի՛ր կամփըր Հարվի ծիլիս: Ատիկա կրնար նշանակել ա՛յնքան բաներ՝ մեր տեսուչի մասին: Ան խեղկատակ մըն էր ու կը խօսէր ուսուցիկ ձայնով: Ձեռ կարծեր թէ տեւէ մէկը, բացի թերեւս Ալիս Սմուլէ, կը հաւատար անոր ըսածին մէկ բառին:

— Մեր աղնուական հերոսները օգնութեան կը հասնին հիւանդներուն, ըսաւ ան: Անոնք կը զոհն իրենց կեանքերը՝ աշխարհը պատրաստելու համար Տիրոջ երկրորդ զաւստեան: Անոնք կը տարածեն Անոր ճշմարտութիւնը աշխարհի հեռաւոր անկիւններուն: Աղօթենք անոնց համար: Միս Վալէնթայն պիտի ուզէ՝ աղօթել:

Ուզե՛լ: Ան ամբողջ շարաթը սպասեր էր աղօթելու առիթի մը:

Միս Վալէնթայն ելաւ երգահոնի աթոռակէն և հանեց ակնոցները և սրբեց աչքերը: Մօտ քառասուն տարեկան խոժոռ կին մըն էր ան, որ երգահոն կը նուագէր մեր եկեղեցիին մէջ: Ան այնպէս կը նուագէր, իբրեւ թէ զայրացած ըլլար մէկուն դէմ և ուզէր վրէժ լուծել, ճգմելով ստեղները և ատենը մէյ մը ետին դառնալով՝ արագ ակնարկ մը նետելու համար հասարակութեան: Կարծես թէ ան կ'ատէր ամէնքը: Կեանքիս մէջ միայն երկու անգամ կեցած էի քարոզին, բայց երկու անգամուն ալ ան ըրեր էր այդ բաները. և ատենը մէյ մը շատ իմաստուն կերպով գլուխը կը խոնարհեցնէր և բոլոր մեր քարոզիչը բան մը ըսէր, իբրեւ թէ ամբողջ եկեղեցիին մէջ ինք միակ անձը ըլլար ըսուածին իմաստը հասկցող:

Այժմ ան սաքի ելաւ աղօթելու՝ խաւար Ափրիկէի եւ աշխարհի միւս հեթանոս վայրերու մեր հերոսական միախոնարհներուն համար:

— Էջտէլ սորկա, ըսաւ Էրնէսթ Լիւքի:

— Ծիշդ ըսիր, պատասխանեց Լիւք, նոյնիսկ ատկէ աւելի՛ն:

— Ամենագոր և գթառատ Հայր, կ'աղօթէր օրիորդը: Մենք մոլորեցանք ու հեռացանք Դու ճամբայէդ, ինչպէս կորսուած ոչխարներ:

Եւ ուրիշ շատ բաներ:

Կարծեր էի թէ մեր աղնուական գործիչներուն մասին պիտի խօսէր, բայց միակ բանը, որուն շուրջ կը խօսէր ան, այն էր թէ մոլորեր էինք ու սխալ բաներ ըրեր, փոխանակ շիտակ բաներու: Եւ շատ ալ երկար կ'աղօթէր:

Պահ մը կարծեցի թէ Հարվի ձիւիս պիտի դպէր անոր թեւին ու աչքերը բանալ տար ու ըսէր անոր. «Այսքանը բաւ է այս առաւուսն համար, միտ վալէնթայն»: Բայց տեսուէր չըրաւ ատիկա: Ես աչքերս բացեր էի այն վայրկեանէն երբ օրիորդը սկսեր էր աղօթել: Պէտք էր աչքերը փակ պահել, բայց ես միշտ կը բանայի աչքերս՝ տեսնելու համար թէ ինչ կ'անցնէր կը դառնար եկեղեցիին մէջ:

Ոչինչ կը պատահէր: Բոլոր գլուխները հակած էին, բացի Լիւքի և Էրնէսթի և իմ գլուխներէն, և Լիւք ու Էրնէսթ տակաւին զուարճալի բաներ կը փոփային իրարու, իրենց գաղտնի լեզուով: Կրնայի տեսնել, որ Ալիս Սմոլ գլուխը աւելի հակած էր քան միւսները, և ըսի. «Ո՞վ Աստուած, թոյլ տուր որ օր մը Ալիս Սմոլի խօսիմ մեր սեփական գաղտնի լեզուով, զոր աշխարհի մէջ ոչ ոք պիտի հասկնայ»:

— Ամէն:

Միտ վալէնթայն վերջապէս դադարեցաւ աղօթելէ, և ամենք գացինք եկեղեցիին այն անկիւնը, ուր եօթնէն տասներկու տարեկան մանչերը կը սորվէին Աստուածաշունչի պատմութիւնները և իրենց կիրականօրեայ նուէրը կը ձգէին կողովին մէջ:

Լիւք և Էրնէսթ դարձեալ միասին նստան և ինձ ըսին որ հեռանամ իրենցմէ: Ես ճիշդ իրենց ետին նստայ տեսնելու համար թէ Լիւք իր հինգ սէնթը պիտի ձգէ՞ր: Ամէն Կիրակի մեզի կուտային կիրականօրեայ դպրոցի թերթ մը՝ Boy's World անունով: Թերթին մէջ կը պատմուէր պզտիկ աղոց մասին, որոնք բարիք կ'ընէին ծեր մարդոց և կոյրերուն և հաշմանդամներուն. և թերթը խորհուրդներ կուտար թէ ինչպէս շինելու էր բաներ: Ես և Լիւք անգամ մը փորձեցինք ձեռնասայլ մը շինել, բայց անիւ չունէինք:

Այնուհետեւ որեւէ բան չինել չփորձեցինք: Վերջին էջին վրայ էին ծանուցումները, պատկերներով:

Մեր ուսուցիչն էր Հէնրի Փարքըր: Մարդ մըն էր, որ հաստ ակնոցներ կը կրէր ու բերնին շուրջը կարմիր բլաթներ ունէր: Հիւանդ կ'երեւէր, և ոչ ոք կը սիրէր դայն: Կարծեմ ոչ ոք կը սիրէր նոյնիսկ երթալ կիրակնօրեայ դպրոց: Մենք պարտաւոր էինք երթալ, որովհետեւ հայրս ըսեր էր թէ ասիկա վստահաբար նուազ ֆուտս պիտի ընէր, քան բարիք: «Հետագային, ըսեր էր ան, երբ աւելի մեծնաք, կրնաք դադարիլ երթալէ կամ շարունակել երթալ, ինչպէս որ ուզէք: Իսկ հիմա, ըսեր էր ան, կարդալու թիւնը կը պահանջէ երթալ»:

«Շատ ճիշդ է», ըսեր էր մայրս:

Ուստի կ'երթայինք: Ասոր վարժուցանք թերեւս անոր համար որ երբեք չէինք պահանջեր չերթալ: Ինչ որ ալ ըլլար, ընելիք ուրիշ շատ բան չկար Կիրակի առաւոյնները: Էրնէսթ Ուէսթ ալ ստիպուած էր երթալ, և կարծեմ ասոր համար է որ Լիւք երբեք չէր փորձեր խոյս տալ: Ան կրնար միշտ խօսիլ Էրնէսթ Ուէսթի հետ իրենց դադանի լեզուով ու խնդալ ամէն մարդու վրայ:

Պատմութիւնը՝ Յովսէփի և իր եղբայրներուն մասին էր, պայծառազոյն բանկոնակով Յովսէփի. ապա յանկարծ ամբողջ դասարանը սկսաւ խօսիլ շարժանկարի մասին:

— Ա՛հ-հա՛, ըսաւ Լիւք Էրնէսթ Ուէսթի:

— Հիմա, ըսաւ Հէնրի Փարքըր, կ'ուզեմ որ իւրաքանչիւրդ լաւ պատճառ մը տաք թէ ինչո՞ւ մարդ պէտք չէ շարժանկար երթայ:

Եօթը աշակերտ էինք դասարանին մէջ:

— Շարժանկարը, ըսաւ Փէթ Քարրիքօ, մեղի ցոյց կուտայ պարզ հոլանի կիներ: Ասոր համար է որ պէտք չէ երթանք:

— Լաւ, ըսաւ Հէնրի Փարքըր, այո, ասիկա լաւ պատճառ մըն է:

— Ան մեղի ցոյց կուտայ աւազակներ որ կը սպաննեն մարդիկ, ըսաւ Քոմմի Սիդըր, և ասիկա մեղք մըն է:

— Շատ լաւ, ըսաւ մեր ուսուցիչը:

— Այո, ըսաւ Էրնէսթ Ուէսթ, բայց աւազակները միշտ կը սպաննուին ռաթիկաններէն, այնպէս չէ՞: Աւա-

գտնենք միշտ կը պատժուին զերջաւորութեան, այնպէս չէ՞: Ատիկա պատճառ մը չէ:

— Պատճառ մըն է, ըսաւ Թոմմի Սիզըր: Մեղի կը սորվեցնէ գողնալ:

— Ես համարեալ պիտի ըլլայի պրն. Սիզըրի, ըսաւ Հէնրի Փարքըր: Այո, ըսաւ ան, շարժանկարը գէշ օրինակ կուտայ մեղի:

— Ի՛հ, շատ լաւ, ըսաւ Էրնէսթ Ուէսթ:

Ան իմաստուն կերպով Լիւքի նայեցաւ և բան մը պիտի ըսէր գաղանի լեզուով, բայց այս անգամ պէտք չունեցաւ ըսելու, որովհետեւ Լիւք արդէն բարձրաձայն խնդաց ու այն ատեն Էրնէսթ ալ խնդաց իրեն հետ: Կարծես Լիւք գիտէր թէ ինչ պիտի ըսէր Էրնէսթ, և ատիկա շատ զուարեալի բան մը ըլլալու էր, որովհետեւ սատակ խնդացին:

— Ի՛նչ է առ, ըսաւ մեր ուսուցիչը: Կիրականօրեայ գործոցին մէջ խնդա՞լ: Ինչի՞ վրայ կը խնդաք գուք երկուքդ:

— Պիտի մտանեմ գիրենք, մտածեցի: Պիտի ըսեմ որ գաղանի լեզու մը ունին:

Յետոյ որոշեցի չմտանել: Ատիկա պիտի աւրէր ամէն ինչ: Այնքան զուարեալի լեզու մըն էր: Ձէի ուղեր փճացընել լեզուն, նոյնիսկ եթէ չկարենայի մէկ բառ իսկ հասկընալ:

— Ոչինչ, ըսաւ Լիւք: Մարդ չի՞ կրնար խնդալ:

Ապա կարգը ձէյքըպ Հայլէնսին էր: Ձէյքըպ աշխարհի ամենէն անմիտ աղան էր: Ձէր կրնար խորհիլ: Ձէր կրնար որեւէ պատասխան յարմարցնել: Ձէր կրնար նոյնիսկ գուշակել:

— Հիմա, ըսաւ պրն. Փարքըր, դուն մեղի ըսէ թէ ինչու պէտք չէ շարժանկար երթանք:

— Ձեմ գիտեր թէ ինչու, ըսաւ ձէյքըպ:

— Մ'ն, ըսաւ պրն. Փարքըր, ապահովաբար գիտեալաւ պատճառ մը, որուն համար պէտք չէ երթանք:

Ձէյքըպ սկսաւ մտածել: Ըսել կ'ուզեմ, ան սկսաւ շուրջանակի դիտել սենեակը, ապա ստեղծը, ապա ձեղունը, մինչ մննք ամէնքս կը սպասէինք իր մտածումին արդիւնքին:

Երկար ատեն խորհեցաւ: Ապա ըսաւ.

— Կարծեմ չեմ գիտեր պատճառը, պրն. Փարքըր: Ինչո՞ւ, հարցուց ան:

— Ես կը հարցնեմ Բեզի, ըսաւ մեր ուսուցիչը. ես գիտե՛մ թէ ինչո՞ւ, բայց կ'ուզեմ որ դուն ինքզ գիտնաս պատճառը: Օ՛հ, մէկ պատճառ ըսէ, պրն. Հայլենս:

Ուստի ձէյքըպ նորէն սկսաւ խորհիլ, և ամէնքս մեղքացանք իր վրայ: Ոեւէ մէկը կրնար պզտիկ պատճառ մը յարմարցնել, սեւէ մէկը՝ բացի ձէյքըպի պէս անմիտ ազայէ մը: Ոչ ոք գիտէր թէ ինչ էր որ զինք այդքան անմիտ կը դարձնէր: Ան ամենէն տարեցն էր մեր դասարանին մէջ: Շարունակեց իր աթոռին վրայէն զննել շուրջը, ապա սկսաւ քիթը անկել և գլուխը քերել և պրն. Փարքըրի նայիլ այնպէս, ինչպէս շուս մը կը նայի մէկու մը՝ որուն հետ բարեկամանալ կ'ուզէ:

— Ուրե՞մն, ըսաւ մեր ուսուցիչը:

— Իրապէս, ըսաւ ձէյքըպ: Ձեմ գիտեր պատճառը: Շատ չեմ երթար շարժանկար:

— Դոնէ անգամ մը դացած ես շարժանկար, այնպէս չէ՞, ըսաւ մեր ուսուցիչը:

— Այո, պարոն, ըսաւ ան: Մէկէ աւելի անգամներ, բայց շուտ կը մոռնամ: Ձեմ յիշեր:

— Ապահովաբար, ըսաւ մեր ուսուցիչը, կը յիշես մէկ պզտիկ բան, զոր տեսար շարժանկարի մէջ և որ գէշ օրինակ մըն էր ու պատճառ մը՝ որպէսզի երբեք չերթանք:

Յանկարծ ձէյքըպի դէմքը լուսաւորուեցաւ խոշոր ժպիտով մը:

— Դիտե՛մ, ըսաւ:

— Այո՞, ըսաւ մեր ուսուցիչը:

— Շարժանկարը մեզի կը սորվեցնէ կարկանդակներ նետել մեր թշնամիներուն և հարուածել/կիները ու փախչիլ:

— Ա՞յդ է ամբողջ յիշածդ, ըսաւ պրն. Փարքըր:

— Այո, պարոն, ըսաւ ձէյքըպ:

— Ատիկա պատճառ մը չէ, ըսաւ Էրնէսթ Ուէսթ. Ի՞նչ գէշութիւն կայ կարկանդակ նետելուն մէջ:

— Ամբողջ վրագ կ'ազատտի, ըսաւ ձէյքըպ ու սկսաւ խնդալ: Կը յիշես, ըսաւ ան, թէ ինչպէս ատիկա կը կաթկըթի մարդու դէմքէն:

— Անշուշտ, յանցանք է կին մը հարուածել, ըսաւ պրն. Փարքըր: Սքանչելի՛, պրն. Հայլէնտ, ըսաւ ան: Գիտէի թէ լաւ պատճառ մը պիտի յիշէիք, եթէ բաւականաչափ ուշադրութեամբ մտածէիք:

Յետոյ Նէլսըն Հովհուսի կարգն էր:

— Մեծածախս է շարժանկարը, ըսաւ ան: Եստ սուղի կը նստի:

— «Պիժուան միայն հինգ սէնթ է, ըսի: Ատիկա պատճառ չէ:

— Մէկ նկանակ հաց կրնաս գնել հինգ սէնթով, ըսաւ Նէլսըն: Հինգ սէնթը ահագին դրամ է այս օրերուն:

— Եիտակ է, ըսաւ պրն. Փարքըր: Իրապէս շատ լաւ պատճառ մը: Եստ ալելի ագնիւ ձեւեր կան մեր դրամը ծախսելու: Եթէ մեր երիտասարդները դադրէին շարժանկար երթալէ և իրենց դրամը առաքելական դործին տային, խորհեցէք թէ ինչ վիթխարի յառաջդիմութիւն պիտի ընէինք միայն մէկ տարուան մէջ: Հապա՛, մէկ տարուան մէջ ամբողջ աշխարհը պիտի կարողանայինք քրիստոնեայ դարձնել՝ շարժանկարի նման փուռ զուարճութեանց համար տարեկան ծախսուած դրամով:

Պրն. Փարքըր գլուխով նշան ըրաւ Էրնէսթ Ուէսթի:

— Եարժանկարը մեղի կը սորվեցնէ չգոհանալ մեր ունեցածով, ըսաւ Էրնէսթ: Կը տեսնենք մեծ ինքնաշարժներով շրջագայող և մեծ տուներով մէջ ապրող մարդիկ, ու կը նախանձինք:

— Կը տեսնանք, ըսաւ պրն. Փարքըր:

— Կը սկսինք տեսնալ բոլոր այդ բաները, ըսաւ Էրնէսթ, և գիտենք թէ չենք կրնար ունենալ զանոնք, որովհետեւ զանոնք գնելու դրամը չունինք. ուստի կը տխրինք:

— Սքանչելի՛ պատճառ մը, ըսաւ պրն. Փարքըր:

Լիւքի կարգն էր և անկէ վերջ իմ կարգս պիտի ըլլար:

— Երաժշտութիւնը գէշ է, ըսաւ Լիւք:

— Ո՛չ «Լիպլըթթի»ի մէջ, ըսաւ Թոմմի Սիլվըր: Ոչ իսկ «Քինսեմայ»ի մէջ: Ատիկա պատճառ չէ:

— Երաժշտութիւնը գէշ է «Պիժուսի» մէջ, ըսաւ Լիւք: Մէկ երգը կրկին ու կրկին կը նուագեն դաշնակի վրայ, ըսաւ ան: Զանձրացուցիչ է: «Հովերու հարսնիքը»:

— Ճիշդ չէ, ըսաւ Թոմմի Սիզըր: Երբեմն ուրիշ երգ մը կը նուազեն: Անունը չեմ գիտեր: Երբեմն վեց կամ եօթը երգեր կը նուազեն:

— Ամէնքը իրարու կը նմանին, ըսաւ Լիւք: Գլխաւորաւ կուտայ:

— Հիմա բանի մը յանգեցանք, ըսաւ մեր ուսուցիչը: Գլխացաւ կուտայ մեզի: Կը վնասէ մեր առողջութեան: Եւ պէտք չէ ընենք որեւէ բան, որ վնասակար է առողջութեան: Առողջութիւնը մեր յամենաթանկագին ստացուածքն է: Պէտք է ընենք այն բաները, որ կը բարելաւեն մեր առողջութիւնը, ո՛չ թէ այն բաները, որ կը վնասեն անոր:

Ես ըսի թէ պէտք չէ շարժանկար երթանք, որովհետեւ երբ սրահէն դուրս կուգանք՝ չենք հաւնիր մեր քաղաքին:

— Ամէն ինչ գէշ կ'երեւայ մեր քաղաքին մէջ, ըսի: Կը բաղձանք ուրիշ տեղ երթալ:

Յետոյ ատենը եկաւ կողովը պաշտօնակու: Պրն. Փարքըր պզտիկ ճառ մը խօսեցաւ այն մասին, թէ ո՛րքան սաստիկ պէտք կար դրամի և թէ ո՛րքան աւելի լաւ էր աւալ, քան ստանալ:

Թոմի Սիզըր երկու փէննի ձգեց, փէթ Բարրիքս՝ երեք, Նէլսըն Հոկուսմ՝ մէկ, Ճէյքըպ Հայլենա՝ հինգ սէնթ, ապա կողովը հասաւ Էրնէսթ Ուէսթի: Ան Լիւքի տուաւ զայն, և Լիւք ինծի տուաւ, և ես զայն վերադարձուցի պրն. Փարքըրի: Մենք ոչինչ ձգեցինք: Պրն. Փարքըր քսակ մը հանեց դրպանէն, դրամները հնչեցուց, քառորդ տոլարնոց մը զատեց այնպէս մը որ ամէնքս ալ տեսնէինք, և զայն ձգեց միւս դրամներուն քով: Ան շատ աղնիւ երեւոյթ մը ունէր: Ամէն ոք կ'ատէր զայն իր երեւոյթին համար, նայնիսկ Ճէյքըպ Հայլենաի պէս անմիտ աղայ մը կ'ատէր զայն: Պրն. Փարքըրի երեւոյթը այնպէս էր, իբրեւ թէ ամբողջ աշխարհը կը փրկէր այդ քառորդ տոլարով:

Յետոյ իւրաքանչիւրիս Boy's Worldի օրինակ մը աւաւ, և դառապահը աւարտեցաւ:

Ամէն ոք ոտքի ցառքեց և դուրս վազեց դէպի մայթ:

— Էհ, ըսաւ Էրնէսթ Ուէսթ Լիւքի, ափիւքա մինչև որ դարձեալ տեսնենք զիրար:

— Ափիւքա, ըսաւ Լիւք:

Ապա պղտիկ քայրս Մարկարէթ դուրս եկաւ եկեղեցիէն և սկսանք քալել դէպի տուն:

Boy's Worldի վերջին էջին նայեցայ և տեսայ ձեփլինին ազգը: Պատկերը կը ներկայացնէր բարձր երկինքին մէջ երկու աղաք, որոնք կանգնած էին ձեփլինի կողովին մէջ: Երկուքն ալ տխուր կ'երեւային. մեք բարով կ'ըսէին:

Տուն գացինք և կերակնօրեայ ճաշը ըրինք: Հայրս և մայրս շատ զուարթ էին սեղանին վրայ, և կերանք մինչև որ ա'լ չկրցանք ուրիշ բան վար դրկել: Հայրս ըսաւ.

— Ի՞նչ էր դասը, Լիւք:

— Ծարժանկարին ձեռքները, ըսաւ Լիւք:

— Որո՞նք են այդ ձեռքները, ըսաւ հայրս:

— Պարող հոլանդի կիներ, ըսաւ Լիւք: Ոստիկաններ սպաննող գողեր: Մեծածախս: Մեզի կը սորվեցնէ կարկանդակներ նետել:

— Կը հասկնամ, ըսաւ հայրս: Ծառ ձեռքակար է:

Ծառէն վերջ, ընելիք բան մը չգտայ: Եթէ այնքան երկչոտ չըլլայի, Ալիս Սմոլի տունը կ'երթայի և իրեն կ'ըսէի թէ կը սիրէի զինք: Ալիս, պիտի ըսէի, կը սիրեմ քեզ: Բայց երկչոտ էի: Եթէ նաև ունենայի, աշխարհի շրջանը կ'ընէի: Ապա մտածեցի ձեփլինին մասին: Լիւք բակին մէջ էր, փայտի երկու կտորներ իրարու դամեկու վրայ:

— Ի՞նչ կ'ընես, ըսի:

— Ոչինչ, ըսաւ Լիւք: Կը դամեմ միայն:

— Լիւք, ըսի, ահաւասիկ հինգ սէնթս: Երբ ձեփլինը գայ, թոյլ տուր որ հետդ վեր բարձրանամ:

Փորձեցի հինգ սէնթը իրեն տալ, բայց չուզեց առնել:

— Ոչ, ըսաւ ան: Ձեփլինը ինձի և Էրնէսթ Ուէսթի համար է:

— Լա՛ւ ուրեմն, ըսի: Վրէժս պիտի լուծեմ:

— Օ՛ն, ըսաւ ան:

Օգը շատ տաք էր: Նստայ պաղ խոտին վրայ, մեր ժանտաթղենիին տակ, և դիտեցի թէ ինչպէս Լիւք երկու տախտակներ իրարու կը դամէր: Գամերը հարուածելու անոր ձեւէն պիտի կարծէիք թէ բան մը ընելու վրայ էր, և ես չէի կրնար հաւատալ թէ բան մը չէր ընել մինչև որ վերջացուց: Մտաւորապէս տաք տախտակ դամեց ի-

բարու, և այս էր եղածը: Անոնք պարզապէս իրարու զամուսնած էին: Որեւէ բան չէին կազմեր:

Հայրս լսեց մրճահարումը և դուրս եկաւ ծխամորճը ծխելով:

— Ի՞նչ կը կոչես ասիկա, ըսաւ ան:

— Ասիկա՞, ըսաւ Լիւք:

— Այո, ըսաւ հայրս: Ի՞նչ է:

— Ոչինչ, ըսաւ Լիւք:

— Սքանչելի՛, ըսաւ հայրս և ետին դարձաւ ու ներս գնաց նորէն:

— Սքանչելի՛, ըսաւ Լիւք:

— Ասիկա բան մըն ալ չէ, ըսի: Ինչո՞ւ բան մը չես շիներ:

Կը լսէի հօրս երգելը տան մէջ: Կարծեմ պնակները կը չորցնէր մօրս համար: Շատ բարձր կ'երգէր, և պահ մը վերջ մայրս ալ սկսաւ երգել իրեն հետ:

Ապա Լիւք դադրեցաւ զամեղէ և տախտակները կառաւտան վրայէն միւս կողմ նետեց:

Կառաւտան շուրջ վազեց և վերադարձաւ տախտակներով և դարձեալ նետեց զանոնք և գնաց ու դարձեալ բերաւ զանոնք:

— Ի՞նչ կը խաղաս, ըսի:

— Ոչինչ, ըսաւ Լիւք:

— Լի՛ւք, ըսի, միասին «Պիտու» երթանք:

— Ես և դո՞ւն, ըսաւ Լիւք:

— Անշուշտ, ըսի: Դուն քու հինգ սէնթի ունիս, իսկ ես՝ իմս: Երթանք Թարգանը տեսնե՛նք:

— Ես պէտք է խնայեմ ձեփլինին համար, ըսաւ Լիւք: Հիմա վաթսուսն սէնթ ունիմ: Ութ շարաթ վերջ ան հոս պիտի ըլլայ, և այն տանն՝ մնաց բարով:

— Մնաց բարո՞վ, ըսի:

— Այո, ըսաւ Լիւք, մնաց բարով:

— Ձեռն մեկնիր, այնպէս չէ՞, Լի՛ւք, ըսի:

— Հարկաւ կը մեկնիմ, ըսաւ ան: Հապա ինչո՞ւ կ'ուզէի զայն, կը կարծէիր:

— Այսինքն ա՛լ ընաւ պիտի չվերադառնա՞ս, Լիւք:

— Պիտի վերադառնամ անշուշտ, ըսաւ ան: Մէկ կամ երկու ամիս պիտի երթամ, բայց պիտի վերադառնամ:

- Ուր պիտի երթաս, Լիւք, ըսի:
- Քլոնտայք, ըսաւ ան: Հիւսիս:
- Այդ ցուրտ երկիրը, Լիւք:
- Անշուշտ, ըսաւ Լիւք: Ես և իմ ընկերս՝ Էրնէսթ Ուէսթ: Փալքա էսքոս, ըսաւ ան:
- Ի՞նչ կը նշանակէ առիկա, Լիւք, ըսի: Ըսէ, խնդրեմ: Ի՞նչ կը նշանակէ փալքա էսքոս:
- Միայն ես և իմ ընկերս գիտենք, ըսաւ Լիւք:
- Ոեւէ մէկուն պիտի չըսեմ, Լիւք: Իրապէս, պիտի չըսեմ:
- Պիտի երթաս և մէկուն ըսես, ըսաւ Լիւք:
- Թող մեռնիմ, ըսի:
- Ասեղներ թող ծակեն լեզուդ եթէ ըսես:
- Այո, ըսի, ասեղներ և տաք երկաթներ ալ, Լիւք:
- Պատուոյ խօսք:
- Այո, Լիւք: Ի՞նչ կը նշանակէ:
- Փալքա էսքոս, ըսաւ ան:
- Այո, Լիւք, փալքա էսքոս:
- Բարի լոյս, ըսաւ ան: Բարի լոյս կը նշանակէ:
- Չէի կրնար հաւատալ:
- Ա՞յդ է ամէնը, Լիւք:
- Այդ է փալքա էսքոսի ամբողջ նշանակութիւնը: Բայց՝ ամբողջ լեզու մը ունինք:
- Փալքա էսքոս, Լիւք, ըսի:
- Իմմէլ, ըսաւ ան:
- Ի՞նչ կը նշանակէ իմմէլ, Լիւք:
- Իմմէլ:
- Այո, Լիւք:
- Պիտի չըսե՞ս:
- Առաջուան պէս, ըսի: Տաք երկաթներ թող ծակեն լեզուս:
- Հէլլօ, ըսաւ Լիւք: Իմմէլ կը նշանակէ՝ հէլլօ:
- «Պիտուս երթանք, Լիւք, ըսի: Իւրաքանչիւրս հինգ սէնթ ունինք:
- Շատ լաւ, ըսաւ ան: Երաժշտութիւնը իրապէս գլխացաւ չի տար: Պարզապէս այդպէս ըսի:
- Մամային ըսէ. ըսի:
- Թերեւս պիտի չթողու որ երթանք, ըսաւ Լիւք:

— Թերեւս պիտի թողու: Թերեւս հայրիկը իրեն ըսէ որ թողու:

Լիւք և ես ներս գացինք: Հայրս պնակները կը չորցնէր և մայրս կը լուար գանձէր:

— Կրնա՞նք «Պիտու» երթալ, մամա, ըսաւ Լիւք:

— Ի՞նչ, ըսաւ հայրս: Կարծեմ դասը՝ շարժանկարի վնասներն էր:

— Այո, պարոն, ըսաւ Լիւք:

— Ուրե՞մն, ձեր խղճմանքը հանդա՞րտ է, ըսաւ հայրս:

— Օ՛հ, ի՞նչ է խղը, ըսաւ մայրս:

— Թարզան, ըսի ես: Կրնա՞նք երթալ, մամա: Մեր հինգ սէնթերը չձգեցինք: Լիւք խնայելու վրայ է ձեփլինի մը համար, բայց պիտի չձգէ որ իրեն հետ վեր բարձրանամ:

— Չձգեցի՞ք ձեր հինգ սէնթերը, ըսաւ հայրս: Աս ի՞նչ տեսակ կրօնք է: Պէտք է գիտնաք, որ այդ աւետարանական միսիոնարները պիտի ժողովեն իրենց ծրարները ու հեռանան Ափրիկէէն՝ եթէ դուք, աղաք, հինգ սէնթեր չհայթայթէք իրենց:

— Այդպէս կը կարծեմ, ըսաւ Լիւք, բայց ես և Էրնէսթ Ուէսթ կը խնայենք ձեփլինի մը համար: Պէ՛տք էր որ այդպէս շարժէինք:

— Ի՞նչ տեսակ ձեփլին, ըսաւ հայրս:

— Իրական ձեփլին մը, ըսաւ Լիւք: Ժամական ութսուն մղոն կ'երթայ և երկու հոգի կը կրէ, ղիս և Էրնէսթ Ուէսթը:

— Քանի՞ կ'արժէ, ըսաւ հայրս:

— Մէկ տուար, ըսաւ Լիւք: Եիքակոյէն կուգայ:

— Ձեզի բան մը ըսեմ, ըսաւ հայրս: Եթէ յառաջիկայ շաբաթ մաքրէք կառատունը և բակին խնամք տանիք, ձեզի մէկ տուար պիտի տամ Եաբաթ օր: Համաձա՞յն էք:

— Անշուշտ, ըսաւ Լիւք:

— Պայմանով որ, ըսաւ հայրս, Մարքին ալ թոյլ տան որ վեր բարձրանայ:

— Եթէ գործին մէջ օգնէ, ըսաւ Լիւք:

— Պիտի օգնէ, ըսաւ հայրս: Այնպէս չէ՞, Մարք:

— Լիւքէն աւելի պիտի աշխատիմ, ըսի:

Հայրս իւրաքանչիւրին տասը ունիւթ եւս տուաւ և ըսաւ որ շարժանկար երթանք: «Պիտուս գացինք և Թարգանք տեսանք, տասնըութերորդ մասը: Երկու մաս եւս կար, ապա պիտի վերջանար: Թոմմի Սիդըր հոն էր փէթ Գարիքոյի հետ: Երբ վազրը Թարգանին վրայ խոյացաւ, ահոնք աւելի աղմուկ ըրին, քան Մնացեալներս միասին:

Ես և Լիւք մաքրեցինք կառատունը և խնամք տարինք բակին՝ ամբողջ շաբթուան ընթացքին, և Շարաթ իրիկուն հայրս մէկ տալարնոց դրամատոմս մը տուաւ Լիւքի: Լիւք նստաւ և աղուոր նամակ մը գրեց Շիքակոյի մարդոց, որոնք ձեփլինը կը ծախէին: Մէկ տալարնոց դրամատոմսը պահարանի մը մէջ դրաւ և նամակը նամակատուփին մէջ ձգեց, փողոցին անկիւնը: Ես ալ իրեն հետ գացի մինչև նամակատուփ:

— Հիմա, ըսաւ ան, միակ ընելիքնիս՝ սպասել է:

Սպասեցինք տասը օր: Խօսեցանք ըստ օտար և հեռաւոր տեղերուն մասին, ուր պիտի երթայինք ձեփլինով:

Ապա եկաւ ան: Պատիկ տափակ ծրար մըն էր՝ նոյն այն պատկերը, զոր տեսէր էինք Boy's Worldին մէջ, դըրոշմուած էր տուփին վրայ: Մէկ փառնաւ չէր կշռեր, ոչ իսկ կէս փառնաւ: Լիւքի ձեռքերը կը դողային երբ բացաւ տուփը: Ես անհանգիստ էի, որովհետեւ գիտէի թէ սխալ քան մը կար: Տուփին մէջ թուղթի կտոր մը կար, վրան գրուած էր մը: Ան կ'ըսէր.

Սիրելի տղաք, անաւասիկ ձեր ձեփլինը, հրահանգներով՝ քե ինչպէս պէտք է գործածել զայն: Եթէ ամէն հրահանգ ու օտարութեամբ գործադրուի, այս խաղալիկը վեր պիտի բարձրանայ եւ օդին մէջ մնայ քանի որ երկվայրկեան:

Եւ այսպիսի ուրիշ քաներ:

Լիւք ուշադրութեամբ գործադրեց իւրաքանչիւր հրահանգ և փչեց մետաքսաթուղթէ պարկին մէջ՝ մինչև որ գրեթէ լեցուեցաւ և գրեթէ ձեփլինի մը ձեւը առաւ: Յետոյ, թուղթը պատռեցաւ և ամբողջ ձեւը քանդուեցաւ, ձգախէժէ գունդի մը նման:

Այս էր ամբողջ եղածը: Այս էր մեր ձեփլինը: Լիւք չէր կրնար ըմբռնել: Ան ըսաւ.

— Պատկերը ցոյց կուտայ կողովին մէջ կանգնած երկու տղաք: Կը կարծէի թէ ձեփլինը բեռնատար կառուիւն մըն էր պիտի դար:

Ապա սկսաւ իր գաղանի լեզուով խօսիլ։

— Ի՞նչ կ'ըսես, Նիւք, ըսի։

— Նաւ որ չես կրնար հասկնալ, ըսաւ ան։

Փշրեց ինչ որ կը մնար ձէփլինէն և կտոր-կտոր ըրաւ մետաքսաթուղթը, ապա շտեմարան դնաց և բաւական տախտակ ու գամ ու մուրճ մը բերաւ և սկսաւ տախտակ-ները իրարու գամել։

Խ Ն Դ Ո Ւ Ք

— Կ'ուզէք որ խնդա՞մ։

Այնքան մենաւոր ու տկար զգաց ան ինքզինք պարապ դատարանին մէջ, մինչ բոլոր աղաքը տուն կ'երթային, Տէն Սիա, Ճէյմս Միդիփֆօ, Տիք Քորքորըն, ամէ՛նքը կը քալէին Սառլթըրն Փէսիֆիք երկաթուղադէին երկայնքը, խնդալով ու խաղալով. իսկ օրիորդ Վիսիկի այս յիմար գաղափարը զինք կը հիւանդացնէր։

— Այո՛։

Օրիորդին խեղճ շուրթները, դողը, աչքերը, ա՛յնպիսի յուզիչ թախիճ մը։

— Բայց չեմ ուզեր խնդալ։

Տարօրինակ էր ամէն ինչ։ Ամբողջ աշխարհը, պառահող բաները, անոնց պատահելու կերպը։

— Խնդա՛։

Յարաճուն լարումը, ելեկտրական. օրիորդին պրկու-մը, անոր մարմնին ու թեւերուն ջղային շարժումները, անոր սփռած պաղութիւնը, և անհանգստութիւնը աղուն արիւնին մէջ։

— Բայց ինչո՞ւ։

Ինչո՞ւ։ Ամէն ինչ կ'ընտառած, ամէն ինչ անհրապոյր, ու ագեղ, միտքը կարծես սոսքայթի մը մէջ բռնուած, անիմաստօրէն։

— Իբրեւ պատի՛ժ։ Խնդացիր դատարանին մէջ. հիւս-

իրբեւ պատիժ պէտք է խնդաս մէկ ժամ, միս-մինակ, առանձին, Անապարէ՛, արդէն իսկ չորս վայրկեան վառնեցիր։

Ջգուհի էր։ Ամենեւին զուարեալի չէր գպրոցը վար դրուել, խնդալու հրաման ստանալ։ Իմաստ չկար այդ գաղափարին մէջ։ Ինչի՞ վրայ պիտի խնդար։ Մարդ չի կրնար այնպէս խնդալ։ Պէտք էր որ բան մը ըլլար, զուարեալի կամ սնափառ բան մը, ծիծաղաշարժ բան մը։ Ա՛յնքան տարօրինակ էր այս ամէնը, օրիորդին ձեւերուն, իրեն նայելու սուր կերպին պատճառով. սարսափելի՛ էր։ Ի՞նչ կ'ուզէր իրմէ։ Եւ գպրոցին հոտը, տախտակամածին իւղը, կաւիճին փոշին, այդ գաղափարին հոտը, և միւսները մեկ-նա՛ծ. առանձնութիւն, տխրութիւն։

— Կը ցաւիմ խնդացած ըլլալուս։

Մաղիկը որ կը հակէր, ամչցած։ Կը ցաւէր ան, չէ՛ր ստեր. կը ցաւէր, ո՛չ թէ իրեն, այլ օրիորդին համար։ Երիտասարդ աղջիկ մըն էր ան, փոխանորդ ուսուցչուհի մը, և անոր մէջ կար այդ տխրութիւնը, այնքան հեռաւոր և ա՛յնքան դժուարահասկնալի. այդ բանը անոր հետ կուգար ամէն առտու, և ինք խնդացած էր տոտր վրայ. ծիծաղաշարժ էր օրիորդին ըսած մէկ բանը, ըսելու ձեւը, իւրաքանչիւրին նայելու անոր կերպը, անոր շարժելու ձեւը։ Ինք խնդալ չէր ուզած բնաւ, բայց յանկարծ խընդացեր էր և օրիորդը իրեն նայելու էր և ինք նայելու էր անոր դէմքին, և պահ մը տեւած էր այդ հաղորդակցութիւնը, ապա զայրոյթ, տառապանք անոր աչքերուն մէջ։ Վարդապետ վերջ պիտի կենաս։ Ինք չէր ուզած խնդալ, պարզապէս այդպէս պատահելու էր, և կը ցաւէր, կ'ամչնար, պէտք էր որ օրիորդը գիտնար առիկա, քանի որ ինք կ'ըսէր։

— Ժամանակ կը վառնես։ Սկսէ՛ խնդալ։

Օրիորդը կռնակ դարձուցած էր և բառեր կ'աւերէր դրատախտակէն — Ափրիկէ, Քանիթէ, Բուրգերը, Սփինգսը, Նեղոսը. և 1865, 1914 թուականները։ Բայց պրկո՛ւմը, նոյնիսկ կռնակը դարձուցած. պրկումը դեռ դատարանին մէջ, չեշտուած. պարապութեան պատճառով, չափազանցուած, ճշգրիտ դարձած. իր միտքը և անոր միտքը, իրենց վիշուր, քովէ քով, պայծարի մէջ, ինչո՛ւ։ Ինք

կ'ուղէր բարեկամ ըլլալ. այն առտուն, երբ ան դատարան մտած էր, ինք ուղած էր բարեկամ ըլլալ. ինք անմիջապէս զգացեր էր անոր տարօրինակութիւնը, հեռաւորութիւնը. ուրեմն ինչո՞ւ խնդացեր էր: Ինչո՞ւ ամէն ինչ կը պատահէր սխալ կերպով: Ինչո՞ւ ինք պիտի ըլլար զայն վերաւորող անձը, մինչ իրապէս ինք ուղած էր անոր բարեկամը ըլլալ սկիզբէն իսկ:

— Ձեռ ուղեր խնդալ:

Իր ձայնին մէջ՝ մարտահրաւէր, և միանգամայն՝ հեծկելտանք. ամօթալի հեծկլտանք: Ի՞նչ իրաւունքով կ'ուղէին զինք ստիպել որ իր մէջ քանդէր անմեղ բան մը: Ձէ՛ր ուղած անգութ ըլլալ, ինչո՞ւ օրիորդը անկարող էր ըմբռնել: Սկսաւ տաելութիւն զգալ անոր յիմարութեան, անոր բթամտութեան, անոր կամակորութեան դէմ: Պիտի չխնդամ, մտածեց, թո՛ղ միաթէր Բէզուէլը կանչէ եւ զիս մարակել տայ, դարձեալ պիտի չխնդամ: Սխալներ էի կ'ուղէի լալ. ուրիշ բան մը, վերջապէս. ո՛չ թէ խնդալ, Կըրնամ դիմանալ մարակին. Տէր Աստուած, կը ցաւցնէ, բայց ո՛չ այսքան. մարակը զգացած եմ կռնակիս վրայ, գիտեմ տարբերութիւնը:

Է՛հ, թո՛ղ մարակեն զինք, ի՞նչ փոյթ: Ատիկա կ'այրէր, և սուր ցաւը օրեր վերջ ալ կրնար զգալ երբ այդ մասին խօրհէր, բայց թող գործի անցնէին և գլուխը ձուել տային, պիտի չխնդա՛ր:

Տեսաւ որ օրիորդը նստած էր գրասեղանին առջեւ ու իրեն կը նայէր, անհանգիստ կ'երեւէր ու կը սարսռար. և դուրսը դարձեալ իր ընդին բարձրացաւ, սրտապատառ դուրսը՝ անոր հանդէպ. ինչո՞ւ ինք ա՛յդքան վիշտ կը պատճառէր խեղճ փախանորդ ուսուցչուհիի մը զոր իրապէս կը սիրէր, ձեր ու ազեղ ուսուցչուհի մը չէր ան, այլ գեղեցիկ պզտիկ աղջիկ մը որ սարսափած էր սկիզբէն իսկ:

— Խնդրեմ խնդա՛:

Սւ ի՞նչ նուաստացում, չէ՛ր հրամայեր իրեն, այժմ կ'աղաչէր, կ'աղաչէր որ խնդար, մինչ ինք խնդալ չէր ուղեր: Մարդ ի՞նչ պէտք է ընէ, Աստուած իմ. մարդ ի՞նչ պէտք է ընէ որ շիտակ ըլլայ, կամովին, ոչ թէ պատահականօրէն, ինչպէս սխալ բաները: Իսկ ի՞նչ ըսել կ'ուղէր օրիորդը: Ի՞նչ հաճոյք կրնար առնել իր խնդուքը լսելով:

ինչ յիմար աշխարհ, մարդոց տարօրինակ զգացումները, գաղափարաբանութիւնը. իւրաքանչիւր անձ ինքնիրմէջ պահուած, բան մը կ'ուզէ և միշտ ուրիշ բան կ'ուենեայ, կ'ուզէ բան մը տալ և միշտ ուրիշ բան կուտայ, Լաւ ուրեմն, պիտի խնդա՛ր։ Այժմ պիտի խնդար, ո՛չ թէ ինքնիրեն համար, այլ անո՛ր։ Նոյնիսկ եթէ ատիկա հիւանդացընէր զինք, պիտի խնդա՛ր։ Կ'ուզէր գիտնալ ճշմարտութիւնը։ Ան զինք չէր ստիպեր խնդալ, այլ կը խնդրէր, կ'աղայէր որ խնդար։ Ձեր գիտեր պատճառը, բայց կ'ուզէր գիտնալ։ Խորհեցաւ. «Թերեւս կարենամ մտաբերել զուարճալի պատմութիւն մը», և սկսաւ վերյիշել փորձել իր լսած բոլոր զուարճալի պատմութիւնները, բայց, շատ տարօրինակ բան, չէր կրնար յիշել հա՛տ մը իսկ։ Եւ միւս զուարճալի բաները — Աննի Կրէնի քալուածքը — ա՛հ, այլեւս զուարճալի չէի՛ն. և Հէնրի Մայոյի Հիսուսութան հեգնելը, տողերը սխալ տրտառանելը. ա՛տ ալ զուարճալի չէր։ Սովորաբար տակէ տ'յնքան կը խնդար, որ իր գէմքը կը կարմրէր ու շուշը կը բռնուէր, բայց հիմա ատիկա մեռած ու աննպատակ բան մըն էր։ Մովու մեծ ջուրերուն վրայէն, ծովու մեծ ջուրերուն վրայէն, եկան հզօրները, բայց ա՛հ, զուարճալի չէ՛ր. չէր կրնար խնդալ ասոր վրայ, Աստուած իմ, է՛հ, պարզապէս պիտի խնդար, հին խնդուք մը, դերասան պիտի ըլլար, հա՛, հա՛, հա՛։ Տէր Աստուած, դժուա՛ր էր. աշխարհի ամենագիւրին բանն էր իրեն համար, բայց հիմա պզտիկ ծիծաղ մը իսկ չէր կարող ընել։

Որեւէ ձեւով մը սկսաւ խնդալ, ամչնալով ու դարչելով։ Կը վախնար նայիլ օրիորդին աչքերուն մէջ, ուստի ժամացոյցին նայեցաւ և փորձեց շարունակել խնդուքը, և սարսափելի բան էր աղայէ մը խնդրել որ խնդայ մէկ ժամ ո՛չ մէկ բանի վրայ, աղաչել որ խնդայ առանց պատճառ մը տալու անոր։ Բայց պիտի խնդա՛ր, թերեւս ո՛չ մէկ ժամ, բայց պիտի փորձէր, ամէն պարագայի տակ՝ բան մը պիտի ընէր։ Ամենէն տարօրինակ բանը իր ձայնն էր, իր խնդուքին կեղծութիւնը, և պահ մը վերջ ատիկա իրապէս զուարճալի դարձաւ, ծիծաղաշարժ բան մը, և զինք երջանկացուց, որովհետեւ պատճառ կ'ըլլար որ իրապէս խնդար. և այժմ ինք կը խնդար իրապէս, ամբողջ շուն-

չովը, ամբողջ արեւնովը, խնդալով իր խնդաքի կեղծութեան վրայ, և ամօթը կ'անհետէր, որովհետեւ այս խնդաքը կեղծիք չէր, այլ ճշմարտութիւն. և պարապ դասարանը լի էր իր խնդաքով և ամէն ինչ կարգին կը թւէր, ամէն ինչ սքանչելի էր, և երկու վայրկեան անցած էր:

Ու սկսաւ մտածել իրապէս ծիծաղելի բաներու մասին ամենուրեք, մտաբերեց ամբողջ քաղաքը, փողոցներէն քալող մարդիկը որ կը փորձէին տպաւորիչ երեւոյթ մը առնել, բայց ինք գիտէր, անոնք չէին կրնար խաբել զինք, գիտէր թէ ո՛րքան տպաւորիչ էին անոնք. և անոնց խօսուածքը, մեծ գործերու մասին, և այդ ամէնը՝ սնափառ ու կեղծ, և ատիկա զինք կը խնդացնէր. ու մտաբերեց երիցական եկեղեցիին քարոզիչը, աղօթելու անօր կեղծաւոր ձեւը. «Մի Աստուած, քու կամքդ թող ըլլայ», և ոչ ոք կը հաւատար աղօթքներուն. և կտրեւոր մարդիկ՝ մեծ ինքնաշարժներով, Բաախլլաքներ և Փաքարաներ, որոնք ճամբաներու վրայ կը սուրային՝ իբրեւ թէ իրապէս անապարանքի մէջ ըլլային. և հանրային նստադախտւածքին հանդէսները. այս բոլոր կեղծաւոր բաները իրապէս կը խնդացնէին զինք. և մեծ աղաքը որ կը վազէին մեծ աղջիկներուն ետեւէն՝ տաքին պատճառով, և հանրակառքերը՝ որոնք փողոցներէն կ'անցնէին միայն երկու ճամբորդով, զուարճալի էր, այդ խոշոր կառքերը որ ծեր կին մը ու պեխաւոր մարդ մը կը փխադրէին: Եւ խնդաց մինչև որ շունչը հառաւ ու դէմքը կարմրեցաւ, և ահա՛ ամօթը չըքացած էր ու ինք կը խնդար և միս Վիսիկի կը նայէր, և ապա, պա՛նկ, խե՛րն անիծած, արցունքներ օրիորդին աչքերուն մէջ: Աստուծոյ սիրոյն, ինք միս Վիսիկի վրայ չէ որ կը խնդար: Ինք կը խնդար այդ բոլոր խենթերուն վրայ, այն բոլոր խենթութիւններուն վրայ զորս անոնք կ'ընէին ամէն օր, այդ կեղծիքին վրայ: Զղուելի բան էր աս. միշտ կ'ուզէր ճիշդ բան մը ընել, և միշտ հակառակը կը պատահէր: Կ'ուզէր հասկնալ պատճառը, օրիորդին վիճակը, նե՛րսը, թաքուն մասը, և օրիորդին համար խնդացեր էր, ո՛չ թէ իր հաճոյքին համար. և ահա՛ ան կը սարսըռար, թաց աչքերով և արտասուելայորդ, դէմքը՝ հոգեւարք. իսկ ինք տակաւին կը խնդար, որովհետեւ իր սիր-

առ լի էր զայրոյթով և անձկութեամբ և հիասթափութեամբ, և ինք կը խնդար աշխարհի բոլոր յուզիչ բաներուն վրայ, որոնց վրայ մարդիկ կուլան — լքուած շուներ փողոցներուն մէջ, խոնջած ձիեր՝ որ կը մտրակուին ու կ'իյնան, երկչոտ մարդիկ՝ որոնք ներքնապէս կը փշուրին գէր և անգութ, ներքնապէս գէր, սնափառ մարդոց կողմէ. և պզտիկ թռչունները, մայթին վրայ մեռած, և թիւրիմացութիւնները ամենուրեք, յարատեւ պայծարը, անգթութիւնը, բաներ՝ որոնք մարդը կը դարձնեն չարասիրտ: Եւ զայրոյթը կը փոխակերպէր իր խնդուքը և աչքերը կ'արցունքառէին: Երկուքը՝ պարտապաշտարանին մէջ, մերկ՝ իրենց մեկութեան և չփոթութեան մէջ, քոյր և եղբայր, երկուքն ալ կը աննշային նոյն մաքրութեան եւ պարկեշտութեան՝ կեանքի մէջ, երկուքն ալ կը աննշային մասնակից ըլլալ իրարու ճշմարտութեան, և սակայն, կերպով մը, երկուքն ալ իրարու ստար, իրարմէ հեռու և առանձին:

Լսեց որ օրիորդը հեծկլաւուք մը խեղդեց, և այն առան ամէն ինչ վերիվայր շրջեցաւ. և աղան կուլար, իրապէս կուլար, մանուկի մը նման, կարծես իրապէս քան մը պատահած ըլլար. և իր գէմքը պահեց թեւերուն մէջ, իր կուրծքը կը հեւար, և կը բաղձար չապրիլ: Եթէ այս էր ճշմարտութիւնը, կ'ուզէր մեռած ըլլալ:

Ձգիտցաւ թէ ո՛րքան առեն լացաւ, և յանկարծ անդրադարձաւ թէ այլեւս չէր լար կամ խնդար, և թէ՛ սենեակը շատ հանդարտ էր: Ի՞նչ ամօթալի բան: Կը վախնար չլուխը վերցնել և ուսուցչուհիին նայիլ: Ձգուելի բան էր: — Պէ՛ն:

Ձայնը խաղաղ, հանդարտ, հանդիսաւոր. ի՞նչպէս պիտի կրնար այլեւս նայիլ անոր գէմքին: — Պէ՛ն:

Գլուխը վերցուց: Օրիորդին աչքերը չոր էին և անոր գէմքը աւելի պայծառ ու աւելի գեղեցիկ կը թուէր քան երբեք:

— Խնդրեմ չորցուր աչքերդ: Թաշկինակ ունի՞ս:

— Այո՛:

Աչքերը սրբեց, և քիթը խնջեց: Ի՞նչ աղէտ: Ո՛րքան սեւ էր ամէն ինչ:

— Դանի՞ տարեկան ես, Պէն:

— Տասը:

— Ի՞նչ ընել մտադիր ես: Ըսել կ'ուզեմ...

— Ձեմ գիտեր:

— Ի՞նչ կ'ընէ հայրդ:

— Դերձակ է:

— Կը սիրե՞ս այս դպրոցը:

— Այո, կարծեմ:

— Եղբայրներ, քոյրեր ունի՞ս:

— Երեք եղբայր, երկու քոյր:

— Կը մտածե՞ս համարդելու, ուրիշ քաղաքներ տեսնելու մասին:

Տարօրինակ էր, իրեն հետ կը խօսէին իրրեւ թէ ինք մեծցած մէկը ըլլար, իր գաղափարներուն կը թափանցէին:

— Այո՛:

— Ո՛ւր:

— Ձեմ գիտեր: Նիւ Եորք, կը խորհիմ: Հայրենի երկիր, թերեւ:

— Հայրենի երկիր:

— Միլանո, հորս քաղաքը:

— Օ՛հ:

Կ'ուզէր օրիորդին հարցնել ի՞ր մասին, մ'երկէ կուգար, ո՛ւր կ'երթար. պիտի ուզէր մեծ մէկու մը պէս շարժիլ, բայց կը վախնար: Օրիորդը հանդերձարան դնաց եւ վերարկուն, գլխարկը և պայուսակը բերաւ, և ոկսաւ հագնիլ վերարկուն:

— Վաղը հոս պիտի չըլլամ: Միւ Եորդ աղէկցած է: Ես կը մեկնիմ:

Տղան շատ ախուր էր, բայց ըզելիք բան չէր գտներ: Օրիորդը սեղմաց վերարկունին գտին և գլխարկը գլուխը դրաւ, ժպտելով: Աստուած իմ, ի՞նչ աշխարհ, նախ ստիպեր էր զինք խնդալ, ապա լացուցներ էր զինք, իսկ հիմա ասիկա՛: Կը զգար թէ առանձին էր ան: Ո՛ւր կ'երթար: Ա՛յ երբեք պիտի չտեսնէ՞ր զայն:

— Այժմ կրնաս մեկնիլ, Պէն:

Պէն անոր կը նայէր ու չէր ուզեր մեկնիլ, կ'ուզէր նստիլ և անոր նայիլ: Դանդաղօրէն սաքի ելաւ և հանդերձարան դնաց գլխարկը առնելու: Դրան մտեցաւ, հիւսանդադին մենաւոր զգալով ինքզինք, և դարձաւ օրիորդին նայելու վերջին անգամ:

— Մնաք բարով, միս Վիսիկ :

— Երթաւ բարով, Պէն :

Այժմ կը վազէր գոյրոցի խաղաքակին մէջէն, և երիտասարդ փոխանորդ-ուսուցչուհին կեցած էր պատշգամբ, աչքերով հետեւելով իրեն : Պէն չէր գիտեր թէ ինչ խորհէր, բայց գիտէր թէ շատ տխուր էր և թէ կը վախնար ետին դառնալ և նայիլ թէ ան զինք կը գիտէ՞ր : Մտածեց. — Եթէ տնապարեմ, թերեւս հասնիմ Տէն Սիտի և Տիք Քորքորընի և միւս աղոց, և թերեւս ատենին հասնիմ ու տեսնեմ ապրանքատար կառախուսմբին մեկնիլը : Է՛հ, ոչ ոք պիտի գիտնար, ամէն պարագայի տակ : Ոչ ոք երբեք պիտի գիտնար թէ ինչ պատահած էր և թէ ինչպէս ինք խնդացած էր ու լացած :

Ամբողջ համբան վազեց մինչեւ Սաութըրն Փէսիֆիք երկաթուղագիծը, և բոլոր աղաքը գացած էին, և կառախուսբը գացած էր, և նստաւ էօքսլիֆթիւսի ծառերուն տակ : Աշխարհը յուսահատական էր :

Յետոյ գարնեալ սկսաւ արտասուել :

ՀԻՆԳ ՀԱՍՈՒՆ ՏԱՆՁԵՐ

Եթէ ծերուկ Փոլըրտը տակաւին ողջ է, կը յուսամ որ կարգայ տօնկա, որովհետեւ կ'ուզեմ որ գիտնայ թէ ես գող չեմ և երբեք չեմ եղած : Փոխանակ սուտ մը յերիւրելու (ինչ որ կրնայի ընել), ճշմարտութիւնը ըսի և խարազանութեցայ : Խորազանուսմբ փոյթս չէ, որովհետեւ նախակրթարանի մէջ շատ կը խորազանուէի : Ատիկա դաստիարակութեան մաս կը կազմէր : Երբեմն արժանի կ'ըլլայի, երբեմն ոչ : Պրն. Փոլըրտի խորազանուսմին արժանի չէի, և կը յուսամ որ ան կարգայ տօնկա, որովհետեւ իրեն պիտի ըսեմ թէ ինչո՞ւ : Այդ օրը չէի կրնար ըսել իրեն, որովհետեւ չէի գիտեր թէ ինչպէս ըսցատրէի գիտցածս : Եւ ուրախ եմ որ չեմ մոռցած, որովհետեւ խիստ կարեւոր է :

Գարնանային տանձերու մասին էր :

Ծառերը կ'անէին ցիցաւոր ցանկապատով պաշտպանուած բակի մը մէջ, բայց ճիւղերէն ոմանք ցանկապատէն անդին կ'անցնէին : Վեց տարեկան էի, բայց տրամաբանող : Յանկապատ մը, տրամաբանեցի, կրնայ պաշտպանել միայն իր պարփակածը :

Հետեւաբար, ըսի, ցանկապատէն ասդիի ճիւղերուն վրայ աճող տանձերը իմա են, եթէ կարենամ անոնց հասնիլ :

Ձկրցայ : Տանձի սէրը, սակայն, քաջալերեց ճիգս : Կրնայի տեսնել տանձերը, և դիտէի թէ կ'ուզէի զանոնք : Միայն ուտելու համար չէի ուզեր զանոնք, ասիկա բարբարոսութիւն պիտի ըլլար : Զանոնք կ'ուզէի մանաւանդ ուզելու համար : Տանձեր կ'ուզէի, և այդ պահուն ասոնք էին ամենէն մերձաւորներն ու ամենէն ցանկալիները : Աւելին ըլլալով, կ'ուզէի ուզել և ունենալ, և միջոցը հնարեցի :

Դպրոցը, զրօսանքի ընթացքին պատահեցաւ այդ, և ծառերը դպրոցէն երկու շէնք հեռու էին : Ծարաւն ունէի աճող պտուղի քաղցր հեղուկներուն, և նուազ շօշափելի բաներու : Ասիկա գողութիւն չէ, ըսի :

Արկածախնդրութիւն էր ասիկա : Նաե՛ արուեստ : Նաե՛ կրօնք, այս կերպ գողութիւնը պաշտամունքի ձեւ մը ըլլալով : Եւ հետազօտութիւն էր ասիկա :

Եւրայեցի աղուն՝ Այգաաքսի ըսի որ դէպի ծառերը կ'երթայի, և ան ըսաւ որ ըրածս գողութիւն էր : Ասիկա ոչինչ կը նշանակէր, կամ կը նշանակէր թէ կը վախնար ինձ հետ գալ : Այդ պահուն հոգ չըրի թէ ինչ կը նշանակէր, և հեռացայ դպրոցի շրջափակէն, փողոցն ի վար վազելով : Կը խորհիմ թէ կարելի էր : Ձևի գիտեր թէ դադարը քանի վայրկեան կը տեւէր, բայց գիտէի թէ երբեք երկար չէր տեւեր : Վստահաբար, ո՛չ բաւականաչափ երկար : Իմ կարծիքս այն էր որ դադարը պէտք էր տեւէր առ յաւէտ :

Վեց տարեկան հասակին դէպի տանձեր վազելը կը պարունակէ դառականօրէն գեղեցիկ բազմաթիւ բաներ — երաժշտութիւն, բանաստեղծութիւն, և թերեւս պատերազմ : Ծառերուն հասայ շնչահաս, բայց առոյգ և ժրպտուն : Տանձերը գիրուկ էին և պատրաստ ուտուելու, և

ստեղծէն փրցուելու: Պատրաստ էին: Արեւը ջերմին էր: Պահը պահ մըն էր բազմաթիւ պայծառ բաներու — օդ, մարմին, եւ միաք:

Տերեւներուն միջեւ տեսայ տանները, դիրուկ եւ դեղին եւ կարմիր, առատ: Կեանքի նիւթը՝ արեւէն. եւ կ'ուզէի: Ասիկա բան մըն էր, որուն մասին չէին կրնար խօսիլ երկրորդ զառարանին մէջ, որովհետեւ բառեր չէին գտած ատոր համար: Կը խօսէին միայն դիւրին բաներուն մասին, բայց տանները հիմնական էին, եւ դիւրին չէր անոնց մասին խօսիլ՝ եթէ տաններէ տարբեր բան մը նկատէիք զանոնք: Եթէ պատահէր որ խօսէին տաններու մասին, միայն իբրեւ տաններ կը նկատէին զանոնք, երկվեցեակը ա՛յսքան, ոչ թէ իբրեւ հրաշափառօրէն ապրող նիւթի ձեւեր, տարօրինակ, յուզիչ, եւ հրաշալի: Տաններու մասին կը մտածէին ծառերէն անջատարար, եւ անջատարար երկրէն ու արեւէն, ինչ որ յիմարութիւն էր:

Անոնք իմա էին եթէ կարենայի հասնիլ անոնց, բայց չէի կրնար: Միայն զանոնք տեսնելն ալ բաւական ազուարէր էր, բայց շարաթիւրէ ի վեր կը նայէի անոնց: Ծառերը տեսեր էի երբ տերեւազուրկ էին: Տեսեր էի տերեւներուն գալուստը, բողբոջներուն գալուստը: Տեսեր էի բողբոջներուն անհետանալը՝ ահա տաններու կարծր ու կանաչ կերպարաններուն ճնշումին առջեւ:

Հիմա տանները հասուն էին ու պատրաստ, եւ ես պատրաստ էի: Տեսեր էի, եւ տանները իմա էին Աստուծոյ:

Բայց ուտելու համար չէր որ կ'ուզէի: Այլ՝ շօշափելու, զգալու, եւ գիտնալու համար — ճանձր: Կեանքը համակ, որ կրնար քայքայուիլ: Գիտնալու եւ անմահացնելու համար:

Գող մը կրնայ միանգամայն արուեստագէտ եւ փիլիսոփայ ըլլալ, եւ հաւանաբար պէտք է որ երկուքն ալ ըլլայ: Չեմ գիտեր թէ փիլիսոփայութիւնը հնարեցի արդարացնելու համար գողութիւնը, թէ՛ ուրացայ գողութեան դոյութիւնը որպէսզի փիլիսոփայութիւնը հնարեմ: Գիտեմ թէ անկեղծ էի հասուն տանները ուղեւորու մասին, եւ գիտեմ թէ վճռած էի զանոնք ձեռք բերել եւ անմեղ մնալ:

Հետագային, երբ զիս գող հռչակեցին, տկարացայ եւ

գրեթէ հաւատացի թէ դող մըն էի. բայց այդ ճիշդ չէր: Կը խնդայի, տանձի ոստերուն ներքեւ կեցած, բայց քանդող և վառնող մէկու մը խնդուքը չէր իմա: Ստեղծագործ և պահպանող մէկու մը խնդուքն էի: Արուեստագէտը մէկն է որ կը նայի ու կը տեսնէ, և տեսողութիւն ունեցող ամէն անձ ոչ-կոյր չէ: Ես կը տեսնէի տանձերը, Նախ դանտնք տեսայ աչքերովս, և հետզհետէ դանտնք տեսայ մարմնիս իւրաքանչիւր մասով, և ամբողջ սիրտովս: Հետեւաբար, իմա էին անոնք:

Նաեւ անոր համար, որ անոնք կը դառնալէին ցանկապատէն ասդին անցնող ճիւղերուն վրայ:

Մտադաշ տարիքին մէկ ողբերգական դժբախտութիւնն այն է, որ չի կրնար խօսիլ՝ երբ ամենէն աւելի ըսելիք ունի. և հասուն տարիքին մէկ տխրութիւնը այն է, որ շատախօս է՝ երբ մոռցած է ս'ւրկէ սկսիլ և ի'նչ լեզու գործածել: Մ'հ, այո, սխալ դատաւարակուած ենք, շատ ճիշդ: Դոնէ գիտենք թէ մոռցած ենք:

Ձէի կրնար հասնիլ անոնց, ուստի փորձեցի ցառքել, ինչ որ սքանչելի էր և է: Նախ ցառքեցի՝ ճիւղ մը բռնելու և ինծի մօտեցնելու գաղափարով, բայց երկու կամ երեք անգամ ցառքելէ վերջ՝ շարունակեցի ցառքել որովհետեւ սքանչելի էր ցառքել:

Տանձերը տանձերէ աւելի բան մը նկատելու պէս էր: Երկրէն քիչ մը բաժնուելի, դէպի վեր, ներքնապէս և արտաքնապէս, և յետոյ յանկարծ վերադառնալ անոր, ձայնով մը: Ըլլալ միւս և միտէ աւելի բան մը: Լի անով: Եւ ցառքեցի բազմաթիւ անգամներ:

Կը ցառքէի երբ լսեցի դպրոցի դանդալին հնչիւնը, և կը յիշեմ թէ ատիկա նախ արտաքնացող զիս, որովհետեւ գիտէի թէ ուշ էի: Պահ մը վերջ, սակայն, չմտահոգուեցայ ուշ ըլլալուս, իբրեւ արդարացում ունենալով թէ՛ հասուն տանձերը, և թէ՛ ցառքելու գիւտս:

Գիտէի թէ իմաստուն փոխանակութիւն մըն էր: Մոռցած եմ թէ ի'նչ կ'ոչուցանէին այդ օրը երկրորդ դասարանին մէջ, բայց կը հաւատամ որ հազիւ աւելի կ'արեւոր էր քան հասուն տանձեր ուղելու և ունենալու և դէպի տանձի ոստերը ցառքելու գիւտս:

Սակայն, խաքով բոլորովին անբացատրելի: Ձէի

գաղութներ խորհելէ թէ զիս պիտի հարցաքննէին, և ես բառեր պիտի չուանայի բացատրելու։ Միայն գիտէի թէ գիտէի։

Զորքած ճիւղ մը գործածելով վար առի հինգ տանձ։ Բազմաթիւ ուրիշներ կային ձեռք բերելիք, բայց միայն հինգ հաս զատեցի, անոնք՝ որ ամենէն աւելի պատրաստ էին։ Մէկը կերայ։ Զորքը դաստարան տարի, տասը վայրկեան ուշ հասնելով։

Բնականոն մարդ մը նուազ միամիտ չէ վեց տարեկանին, քան վաթսուներեք, բայց քիչ մարդիկ բնականոն են։ Շատեր երեւութապէս քաղաքակրթուած են։ Զորս տանձ տարի դաստարան, զանոնք ցոյց տալով իբրեւ պատճառը ուշացումիս։ Ձեռք յիշեր թէ ինչ ըսի, եթէ բան մը ըսի, բայց հասուն տանները ցոյց տուի։

Ասիկա վայրկենական անհասկացողութիւն մը պատճառեց, և գիտցայ որ զիս գողի տեղ կը դնէին, ինչ որ թէ՛ շփոթեցուցիչ էր և թէ՛ նեղացուցիչ։ Ոչինչ ունէի ըսելիք, որովհետեւ տանները ունէի։ Անոնք միանգամայն փաստ էին և արդարացում, և շուտօրէն էի, որովհետեւ օրիորդ Լարքինի համար տանները փաստ էին միայն։ Յուսացեր էի թէ աւելի ողջմտութիւն պիտի ունենար, քանի որ ուսուցիչ էր և երկար ապրած։

Խիստ եղաւ ան և բազմաթիւ բաներ ըսաւ։ Հասկցայ միայն թէ բարկացած էր և համամիտ այն գաղափարին՝ թէ պէտք էր որ պատժուէի։ Մանրամասնութիւնները ազատած են, բայց կը յիշեմ նստիլս դպրոցին գրասենեակին մէջ, ինքզինքս քիչ մը գող զգալով, սպասելով մեր անօրէնին պրն. Փուլըրսի։

Տանները իր գրասենեակին վրայ էին, այժմ վստահաբար փախտ միայն։ Տխրատեսիլ էին անոնք, և ես ահաբեկած էի։

Ընելիք ուրիշ բան չկար, ուստի տանձ մը կերայ։ Բաղցր էր, աւելի քաղցր քան այն մէկը զոր կերեր էի ծառին մօտ։ Միջուկը մնաց ձեռքիս մէջ, հոն խօլօրէն օրօրուելով։ Չկրցայ միջուկին համար արուեստաւի գործածութիւն մը հնարել ևւ ահաբեկ սկսայ մտածել — տանձի միջուկ, որո՞ւ համար, ա՛յ ախմար, Եւայլն։ Միջուկը

նետուելու պէտք էր ծառայէր, բայց շուրջս պատեր եւ պատուհաններ կային:

Միջուկն ալ կերայ, ձեռքս մնացին միայն քանի մը կուտեր: Գրպանս դրի զանոնք, մտածելով սեփական տան- ձենիներ տնկել:

Մէկ տանձը հետեւեցաւ միւսին, որովհետեւ ահարե- կած էի և կը խորշէի ինքզինքս գող զգալէ: Անգեղեցկա- գիտական փորձարկութիւն մըն էր, որովհետեւ ուրախու- թիւն չէի զգար:

Պրն. Փոլըրոս եկաւ վերջապէս: Անոր գալուստը կար- ծես գալուստն էր կործանումին, և երբ ան հազաց՝ կար- ծեցի թէ ամբողջ աշխարհ ցնցուեցաւ: Հազաց բաղմամբիւ անգամներ, խտորէն ինծի նայեցաւ բաղմամբիւ անգամներ, և ապա ըսաւ. «Իմացայ թէ տանձեր գողցած ես: Մէր են»:

Խորհեցայ թէ տանձ մը ուտել կ'ուզէր, հետեւաբար ես ինձմէ շատ ամչեցայ, որովհետեւ ոչ մէկ հատ ունէի իրեն տալիք, բայց կարծեմ ան հակառակը հասկեցաւ և հաւատաց թէ ես կ'ամչնայի՝ բռնուած գող մը ըլլալու համար:

Յետոյ գիացայ թէ պիտի պատժուէի, որովհետեւ կըր- նայի տեսնել թէ ան օգուտ կը քաղէր իմ ամօթէս:

Հաճելի ալ չէր լսել անոր ըսելը թէ գողցեր էի, ո- ռովհետեւ չէի գողցեր: Ես տանձերը տեսեր էի դեռ տանձ չեղած: Տեսեր էի ծառին մերկ օտերը: Տեսեր էի տերեւ- ներն ու բողբոջները, և շարունակներ էի տանձերը տեսնել մինչեւ անոնց պատրաստ ըլլալը: Հասունները ինծի կը պատկանէին:

Ըսի. «Կերայ զանոնք»:

Մե'ղք որ չկրցայ իրեն ըսել թէ տանձերը չէի գող- ցած, որովհետեւ ե'ս ստեղծեր էի զանոնք. բայց գիտէի ըսել միայն այն՝ ինչ որ միւսները կ'ակնկալէին որ ըսէի.

«Կերա՞ր տանձերը», ըսաւ ան: Ինձ թուեցաւ թէ զայրացած էր:

Բայց և այնպէս, ըսի. «Այո, պարոն»:

«Բանի՞ հատ», ըսաւ ան:

«Զօրս», ըսի:

«Զօրս տանձ գողցաւ», ըսաւ, «եւ յետոյ կերա՞ր»:

«Ոչ, պարոն», ըսի: «Հինգ հատ: Մէկը ծառին մօտ կերայ»:

Ամէն ինչ կնճռոտեցաւ, և գիտցայ որ կարող պիտի չըլլայի առկէ դուրս ելլել: Ձէի կրնար մտաբերել սեփական ըսելիք մը, և ընել կրցածս միայն այն էր՝ որ հարցումներուն կը պատասխանէի այնպէս մը, որ պիտի արդարանար զիս պատմելը. եւ ան պատմեց զիս:

Լաւ մը խորազանեց զիս կաշիէ փոկով մը. եւ ես սառտիկ լացի: Այնքան չէր ցաւցներ, որքան լացս կարծել կուտար. բայց պէտք էր որ արտասուէի, որովհետեւ շատ տարօրինակ կը թուէր ինձի՝ որ ոչ ոք կարող էր ըմբռնել նոյնիսկ հեռաւոր կերպով, թէ ինչո՞ւ առեր էի հինգ տանձերը եւ ինչո՞ւ չորսը դատարան տարեր էի մինչ կրնայի զանոնք ալ ուտել եւ սուտ մը յերիւրել: Թէ օտարականի մը ճամբայ ցոյց տուեր էի, կամ ատոր պէս բան մը:

Գիտեմ թէ օրիորդ Լարքին մեռած է, բայց եթէ ծերուկ Փոլըրաբը տակաւին ողջ է՝ կը յուսամ որ կարգայ տակա, որովհետեւ իրեն համար կը գրեմ, եւ կ'ըսեմ հիմա թէ չգողցայ տանձերը, ես տեղեցիկ զանոնք, եւ չորսը դատարան տարի որովհետեւ գեղեցիկ էին եւ կ'ուզէի որ ուրիշներ ալ տեսնէին զանոնք այնպէս ինչպէս ես կը տեսնէի: Ոչ մէկ քէն, պըն. Փոլըրա, բայց խորհեցայ թէ պարտաւոր էի ձեզի պատմել այդ օրուան իրական վիճակս:

ԱՅԽԱՐԻ ԾՈՒՐԶ

ԶՕՐԱՎԱՐ ԿՐԱՆԹԻ ՆԵՏ

1877ի Մայիսին, հօրս ծնունդէն երեք տարի վերջ, զօրավար Իւլիսըս Ս. Կրանթ, Միացեալ Նահանգներու հանգուցեալ նախագահը, նաւ նստաւ Յիւրաթէիֆիայէն դէպի Լիվըրփուլ, իր ճամբորդութեան նպատակը ըլլալով քանի մը ամիս հանգիստ եւ զրոտանք՝ տանըվեց տնրուան եռանդուն աշխատանքէ վերջ, իր հայրենիքի զինուորական ու քաղաքային ծառայութեան մէջ:

Բառասունընդհու տարի վերջ, 1919ի Օգոստոսին, Գրիգոր եղբայրս յետմիջօրէ մը առնն եկաւ երկու մեծա-

ծաւալ ու ծանր գիրքերով, որոնք խօսքով ու պատկերով
կը նկարագրէին այդ մեծ յամերկացիին ճամբորդութիւն-
ները: Իւրաքանչիւր գիրք չորսէն հինգ փառնա կը կշռէր
և ունիի քան վեց հարիւր էջ ու մօտ չորս հարիւր նկար
կը պարունակէր: Հայրս մեռած էր ութ տարիէ ի վեր:
Գրիգոր եղբայրս տասնըչորս տարեկան էր: Ես տասնըմէկ
տարեկան էի: Հայրս աշխարհ մտած էր Հայաստանի մէկ
լեռնային քաղաքին մէջ, հիմա կործանած քաղաք մը: Գը-
րիգոր եղբայրս ծնած էր Տրապիզոնի մէջ, Սեւ ծովու ե-
զերքին: Ան ծնած էր դէպի Ամերիկա ճամբուն վրայ, ընդ-
մէջ էշով ու ձիով ճամբորդութեան՝ հին աշխարհի հողին
վրայ, և ծովու վրայ ճամբորդութեան՝ հին աշխարհէն
դէպի նոր աշխարհ: Մանուկ հասակին՝ ան երբեք երկար
չէր կեցած մէկ վայրի մէջ: Լեռնային քաղաքէն Տրապի-
զոն, Տրապիզոնէն Մարսէյ, Մարսէյէն Հավր, Հավրէն
Նիւ Եորք, և Նիւ Եորքէն Քալիֆօրնիա: Ան բաւական
լացեր էր, բնականաբար:

Հայրս ճամբորդեց 1874էն և լեռնային քաղաքէն մին-
չեւ Քալիֆօրնիա և 1908, և ես ծնայ: Ան ճամբորդեց Հա-
յաստանի լեզուէն մինչեւ Անգլիոյ լեզուն, հին ցամաքա-
մասի մը լեռներէն մինչեւ նորի մը դաշտագետինները:
Ճամբորդութիւնը իրեն համար վերջացաւ մահով: Չեմ
կարծեր թէ ան երբեւիցէ գտաւ իր երազներու պայծառ
երկիրը: Քալիֆօրնիայի հողը լաւ էր, ջուրը լաւ էր, օդը
լաւ էր, բայց հայրս աղքատ մարդ մըն էր: Աղքատութիւնը
նոյնն է որեւէ երկրի, որեւէ լեզուի մէջ:

Իրականին մէջ, սակայն, հօրս ճամբորդութիւնը չը-
վերջացաւ երբ ինք մեռաւ. պայծառ երկրի իր երազը
դարձաւ Գրիգոր եղբորս երազը և իմ երազս: Անհանգա-
րութիւնը շարունակեց ապրիլ, և Գրիգոր եղբայրս առն
եկաւ երկու խոշոր գիրքերով. «Աշխարհի շուրջ զօրավար
Կրանթի հետ»:

Զօրավար Կրանթի ճամբորդութիւններուն առաջին
հատորը կը սկսէր մարդուն մէկ էջնոց քանդակով, տակը՝
իր ստորագրութիւնը, Իւ. Ս. Կրանթ:

Գրիգոր եղբայրս ինձի ցոյց տուաւ պատկերը:

— Ասիկա Կրանթն է, ըսաւ ան: Այն մարդը, որ
աշխարհի շրջանը ըրաւ:

Ուէ մէկուն քանդակը ընդհանրապէս տպաւորիչ կ'ըլլայ, բայց Կրանթի քանդակը տպաւորիչ չէր: Կրնաք նայիլ Լինքընի մէկ պատկերին ու բան մը գիտնալ իր մասին, թէ ինչ տեսակ մարդ էր ան, բայց այդպէս չէր Կրանթի պարագան:

— Ան պատերազմն ալ շահեցաւ, ըսաւ Գրիգոր եղբայրս: Լի անձնատուր եղաւ իրեն:

Դարձեալ նայեցայ քանդակին և եղբակացուցի, որ յանցանքը Կրանթին չէր: Քանդակողին յանցանքն էր: Կրանթ մեծ մարդու մը երեւոյթը չունէր: Ան աւելի կը նմանէր կարգ մը մարդերու, որոնք փոքր կը խաղային Մարիֆոզա փողոցի «Մպիտակ նշնիկ»-ին մէջ, և կարգ մը ուրիշ մարդերու, որոնք լեռներէն վար կուգային ամէն գարնան — որսորդն'ըր — իրենց թեւերուն տակ անասունի մորթեր առած եւ իրենց բերանները ծամելիք ծխախոտով լի:

Եղբակացուցի թէ քանդակողը շատ լաւ չէր գիտեր իր արհեստը: Մարդուն մեծութիւնը չկար քանդակին մէջ: Ես ինքս պարտաւոր էի քանդակին մէջ երեւակայել մեծութիւնը: Ատիկա դժուար չէր, որովհետեւ աչքերը բաց էին, և ես կրնայի իր գլխու նկարով մարդուն մեծութիւնը երեւակայել իր աչքերուն ընդմէջէն: Ձի հեծած, օրինակի համար, պատերազմի մէջ. Կրանթ իր մարդոց կ'ըսէ թէ ինչ պէտք է ընել, ճակատամարտէ մը վերջ. վար կը նայի մեռեալներուն: Լիի անձնատուութիւնը. անոր ձեռքը կը թօթուէ, կը նայի անոր աչքերուն մէջ: Եւ ես կրնայի երեւակայել անոր շրթներուն շարժումը՝ ճառի մը ժամանակ, թէեւ գիտէի թէ մարդը մեռած էր 1885էն ի վեր, և ես կրնայի նոյնիսկ լսել իր ձայնը, հանդարտօրէն խօսող, կամ պոռագող, կամ խնդացող:

Բազմաթիւ տարիներ, Գրիգոր եղբայրս ու ես աշխարհի շուրջ ճամբորդեցինք զօրավար Կրանթի հետ, երկու խոշոր գիրքերուն էջերը դարձնելով, կրկին ու կրկին նայելով նաւերու եւ տեղերու եւ մարդոց պատկերներուն:

Գրքին մէջ էր աշխարհի սկզբնաւորութիւնը: Գրիգոր եղբայրս ու ես կը նայէինք այն տեղերուն՝ ուր այցելած էր մեռած մարդը շատ առաջ, այն մեռած մարդոց՝ զորս

տեսած էր ու որոնց հետ խօսած, այն անմահ փողոցներուն՝ որոնց երկայնքը ան քալած էր պահ մը, այն անմահ շէնքերուն՝ ուր մտած էր ան — Ուլինասըր, Ուէսթմինսթըր, Պըքինկէմի պալատը, Ս. Պողոս եկեղեցին, խորհրդարանը Իր օրով, մարդեր կ'ապրէին ու օր մը մեռան, բայց տեղերը մնացին։ Ամբողջ ազգեր մարդոց՝ ապրեցան ու մեռան, բայց տեղերը մնացին։ Ասիկա աշխարհի մոգականութիւնն էր։

Դիրքին մէջ, Փարիզի համայնապատկերը մեծ բարձունքէ մը գծուած էր, վերէն նայելով շէնքերուն, փողոցներուն, կամուրջներուն և գետերուն։ Ան ձեռք բարձրը կը հանէր քաղաքին վերեւ և ձեռք կարող կը դարձնէր մէկ ակնարկով ըմբռնելու անոր ընդարձակութիւնն ու բողմադիմի փառքը։ Տիեզերքն էր աւազի հատիկին մէջ։ Մեծ աշխարհի մեծ քաղաքը, Չտեսնուած և սակայն վաղածանօթ քաղաքը։

Դրիզոր եղբայրս և ես Փարիզի այդ պատկերը դիտեցինք այն օրը, ուր ինք տուն եկաւ երկու խոշոր գիրքերով։

Ան էջ մը դարձուց և հոն յանկարծ տեսանք այդ հըրաշալի աշխարհը, մեծ բարձունքէ մը դէպի վար նայելով անոր։ Դրիզոր եղբայրս կարգաց բառը պատկերին տակ։

— Փարիզ, ըսաւ ան։

Դարձաւ ու ինծի նայեցաւ։

— Այո, ասիկա Փարիզն է, ըսի ես։

Դիտեցայ թէ Փարիզն էր նախ քան բառը կարդալու պատկերին տակ։

— Օր մը հոն պիտի երթամ, ըսի։

Սովոր էի թափառիլ Սանթա Ֆէի քարափներուն շուրջ և դիտել դառարկապարտները, որոնք մեկնող ապրանքատար ինքնաշարժերու և կառախուժներու վրայ կը ցատքէին առանց ոչ ոքի մնաք բարով ըսելու։

Կէսօրէ վերջ մը, Դրիզոր եղբորս գիրքերը տուն բերելէն ամիսներ առաջ, ես ալ ցատքեցի քալող ապրանքատար կառախուժի մը վրայ։ Սիէրա Նէվատայի լեռներէն հաւկիթի մեծութեամբ ժայռերով լեցուած կառք մըն էր։ Նստայ կառախուժին ժայռերու խոշորագոյն դէզին վրայ և դիտեցի աշխարհին անցնիլը։ Ասիկա շատ գեղեցիկ էր եւ

շատ մեղադրուած Եւ կը մեկնէի: Ճամբայ ելած էի դէպի աշխարհի հսկայական և խորհրդաւոր քաղաքներէն մէկը, և ահաբեկած էի: Կ'ուզէի երթալ, բայց ահաբեկած էի: Մէկ անգամ, երկվայրկեանի մը կոտորակին տեւողութեամբ միայն, դադրեցայ ահաբեկած ըլլալէ: Կով մը կեցած էր թաւ խոտի մէջ, երկաթուղագծին շատ մօտ, կառախուսմբին կը նայէր, և երբ ես տեսայ կովը ու քիչ մը զգացի իր անմիտ զմայլանքը, իր տոկունութիւնն ու ոյժը, ես ինքս՝ երկվայրկեանի մը կոտորակին մէջ՝ զօրացայ և վախ չզգացի: Պահ մը վերջ, սակայն, ստորափահար եղայ: Շոգեկառքը չափազանց արագ կ'երթար, որպէսզի կարենայի ցատքել: Ամբողջ կեանքի մը վիշաք զգացի մէկ բոպէի մէջ: Տունը կորսուած էր. տան սենեակները և անկողինները և սեղանները և աթոռները: Ա'լ երբեք պիտի չտեսնէի Գրիգոր եղբայրս կամ մայրս կամ քոյրերս կամ հաղարաւոր դէմքերը զորս կը ճանչնայի: Լացի, որովհետեւ կը հաւատայի թէ շոգեկառքը կանգ պիտի չառնէր մինչեւ որ հասնէր աշխարհի մեծ քաղաքներէն մէկը, տունէս հեռու, և զիս դնէր օտարականներու աշխարհի մը մէջ:

Շոգեկառքը, սակայն, կեցաւ Մալակա Վար իջայ և սկսայ քալել դէպի տուն: Երկար ճամբայ էր, եօթը մղոն: Պահ մը վերջ սկսայ վազել: Երբ մուտք կոխեց, զգացի աշխարհէն վախ մը և հողէն վախ մը, զոր կը զգայ ամէն ազայ՝ որ մինակ է ու տունէն հեռու: Վախցայ թէ կըրնայի երբեք տուն չհասնիլ: Վազեցի մինչեւ որ ա'լ չկըրցայ վազել: Յատկօրէն կը յիշեմ իրիկուան մեղադրուած ձայները. ձղրիգներու, գորտերու, թռչուններու աղմուկները, և պազուզ հողին հօտը, և մութնցող բոլոր բաներուն օտարութիւնը:

Ծառերը, որոնք ցերեկուան լոյսով գեղեցիկ էին ու կազդուրիչ, գիշերուան աղջամուղջին մէջ ագեղ ու ահադդեցիկ էին: Պատճառը՝ գիշերուան ստուերն էր, ա'յնքան տարբեր՝ ցերեկուան բարի ստուերէն որ ձեզի աւելի խորապէս կը զգացնէ նիւթ ու ձեւ ունեցող բոլոր բաներու աղուտ իրականութիւնը: Մութ ստուերն էր, անգորբութիւնը, և աշխարհի պարագութիւնը: Բայց ամենէն աւելի, յանկարծական խորթութիւնը ընտանի բաներուն: Կորսուածութիւնը: Հեւքը: Անճշդութիւնը: Ծառը այլեւս

ծառ մը չէր: Ան սարսափալուչ խորհրդանշին էր սրտաւեմ-
լիկ ու մտայոյզ ողբերգութեան մը:

Անուելի խորիւթիւն մը զգացի աշխարհին հանգէպ:
Կը վախնայի թէ կրնայի երբեք չհասնիլ տուն: Մարդերէն
չէի վախնար, որովհետեւ մեր քաղաքի գինեառաներուն
մէջ, ուր թերթ կը ծախէի, ամենագէշ մարդիկը ազնիւ և
նոյնիսկ ինծի պաշտպան եղած էին, կարծես անոնք ալ
զգացած էին ու տակաւին կը յիշէին այդ մեծագոյն վը-
տանգը: Կը վախնայի այդ բանին, Մութ ուժէն: Չար և
ամենազօր: Կը վախնայի թէ իմ սեփական ներքին ամբող-
ջականութիւնս խորհրդաւոր ու անսրբադրելի կերպով պի-
տի տարբադարուէր: Ղիս քանդելով նոյնքան արագօրէն,
որքան հովի շունչ մը կը շարժէ ծառի մը ոտը: Եւ կը
վախնայի թէ իմ մէջս մտնէ անսուրբ ներկայութիւն մը,
որ վայրկենաբար պիտի ոչնչացնէր իմ բազակցութիւնս,
շնչելով իմ մէջ դարերու ընթացքին դիզուած մահկանա-
ցութիւնը: Ամէն աղայ, որ գիշեր ատեն մինակ ու տունէն
հեռու գտնուած է, զգացած է այս բանը:

Բայց և այնպէս հասայ տուն: Ոչ ոքի կրնայի ը-
սել պատահածը, որովհետեւ ես ինքս ճշգօրէն չէի գի-
տեր:

Ուրախ ալ էի վերագառնալուս համար: Աշխարհի մեծ
քաղաքները ինձմէ շատ հեռու գացին: Ստացան հեռաւո-
րութիւն մը, զոր միայն երազի մէջ կարելի է չափել:

Դիտելով մոգական պատկերը Փարիզի, ա՛յնքան հե-
ռու՝ աշխարհի երազին մէջ, յիշեցի այդ մոլորութի գիշե-
րը: Այսու հանդերձ, Դրիգոր եղբորս ըսի թէ օր մը պիտի
երթայի աշխարհի այդ քաղաքները: Օր մը ես ինքս պիտի
քալէի աշխարհի անչափելիօրէն հեռաւոր երազ-փողոցնե-
րուն մէջ:

Դրիգոր եղբայրս տուն եկաւ երկու խոշոր գիրքերով՝
զօրավար Կրանթի մասին, որ աշխարհի շրջանը ըրած էր
1877ին: 1919ի Օգոստոսին, զօրավար Կրանթի ճամբոր-
դութիւններէն քառասուններկու տարի վերջ, Դրիգոր եղ-
բայրս եւ ես սկսանք մեր ճամբորդութիւնները աշխարհի
շուրջ և ժամանակին մէջ գէպի ետ: Ծանչցանք այն աշ-
խարհը, որ կար՝ երբ հայրս պզտիկ աղայ մըն էր հայրենի
երկրին մէջ, նախ քան մեր աշխարհին սկզբնաւորութիւ-

նը՝ Քալիֆորնիոյ մէջ։ Երկու դիրքերը և աշխարհի վայրերուն հարիւրաւոր պատկերները մէկ մասը դարձան մեր տան, մէկ մասը մեր կեանքին, և ձմրան ու գարնան ու ամրան ու աշնան՝ Գրիգոր եղբայրս ու ես կը համարողէինք աշխարհի շուրջ՝ զօրավար Կրանթի հետ, մեր հիւրանոցի սեղանին առջեւ նստած։

ՎԱՅՐԱԺԱՐԺ 38 ՕՃԻՊՈՒԷՅԸ

Օր մը, մարդ մը քաղաք եկաւ էշ հեծած, և սկըսաւ դեզերիլ հանրային գրադարանին մէջ, ուր այդ օրերուն ես սովոր էի անցնել ժամանակիս մեծագոյն մասը։ Երկարահասակ երիտասարդ հնդիկ մըն էր ան, Օճիպուէյ ցեղէն։ Ըսաւ թէ իր անունը Վայրաշարժ 38 էր։ Քաղաքին մէջ ամէն ոք կարծեց թէ յիմարանոցէ մը փախած էր ան։

Քաղաք հասնելէն վեց օր ետք, իր անասունը կոխուեցաւ Թիւլար փողոցի հանրակառքին կողմէ և լրջօրէն վիրաւորուեցաւ։ Յաջորդ օրը, Մարիփոզա և Յուլիթըն փողոցներուն անկիւնը, անասունը մեռաւ, շատ հաւանաբար՝ ներքին վէրքերու պատճառով։ Անասունը փլաւ սալայառակին վրայ, ինչպէս հնդիկին որունքին, հեծեց, եւ մեռաւ։ Երբ հնդիկը քաշեց իր սրունքը, ելաւ ու կաղաց մինչեւ անկիւնի դեղարանը, և հեռու վայր մը հեռաձայնեց։ Հեռաձայնեց Օքլահոմայի իր եղբոր։ Հեռաձայնը իրեն արժեց բաւական դրամ, զոր՝ ըստ պաշտօնեային հրահանգին՝ ձգեց պարզունակին քով, իբրեւ թէ սովոր ըլլար ամէն օր այդպէս հեռաձայնել։

Այդ պահուն դեղարանը կը դառնուէի, և փշրուած ընկոյզներով պաղպաղակ մը կ'ուտէի։

Երբ ան դուրս եկաւ հեռաձայնի խցիկէն, տեսաւ որ ես նստած էի ստալի ծորակին մօտ և այդ համադամը կ'ուտէի։

Հէլլօ, Ուիլլի, ըսաւ ան։

Դիտէր թէ անուան Ուիլլի չէր: Միայն թէ կը սիրէր
զիս այդպէս կանչել:

Կաղաց ժինչեւ խանութին առաջամասը, ուր կը գըտ-
նուէր ձիւթը, և երեք կապոց «Հիւթեղ Պտուղ» գնեց:
Եետոյ կաղալով վերադարձաւ մօտս և ըսաւ. Ի՞նչ կ'ու-
տես, Ուիլլի. աղուոր կ'երեւայ:

Ասկա ընկոյզով պաղպաղակ է, ըսի:

Հնդիկը բարձրացաւ իմ քովի աթոռակին վրայ:

Նոյնը տուէք ինձի, ըսաւ սոտայի ծորակին աղջկան:

Մեղք եղաւ ձեր անասունին, ըսի:

Այս աշխարհին մէջ տեղ չկայ անասունի մը համար,
ըսաւ. Ի՞նչ տեսակ ինքնաշարժ գնելու եմ:

Ինքնաշարժ մը պիտի գնէք, ըսի:

Այդ մասին կը մտածեմ բազմաթիւ վայրկեաններէ ի
վեր, ըսաւ ան:

Ձէի կարծեր թէ դրամ ունէիք, ըսի: Կը կարծէի թէ
աղքատ էիք:

Մարդիկ այդ ապաւորութիւնը կ'ուենենան, ըսաւ: Ու-
րիշ ապաւորութիւն մըն ալ, զոր անոնք կ'ուենենան, այն
է թէ ես խենթ եմ:

Ես այն ապաւորութիւնը չուենեցայ թէ խենթ էիք,
ըսի, բայց այն ապաւորութիւնն ալ չուենեցայ թէ հարուստ
էիք:

Էհ, հարուստ եմ, ըսաւ հնդիկը:

Պիտի ցանկայի հարուստ ըլլալ, ըսի:

Ինչո՞ւ, ըսաւ ան:

Էհ, ըսի, երեք տարիէ ի վեր կը բաղձամ ձկնորսու-
թեան երթալ Մէնտոթա: Պէտք ունիմ քիչ մը կաղմածի և
ինքնաշարժի մը որ զիս հոն տանի:

Կրնա՞ս ինքնաշարժ քչել, ըսաւ հնդիկը:

Կրնամ որեւէ բան քչել, ըսի:

Երբեւիցէ ինքնաշարժ քչա՞ծ ես, ըսաւ:

Ոչ տակաւին, ըսի: Յարդ ինքնաշարժ մը չեմ ունե-
ցած որ քչեմ, և ընտանիքիս հաւատքին գէմ է գողնալ:

Ըսել կ'ուզես թէ կը հաւատա՞ս որ պիտի կրնայիք
ինքնաշարժի մը մէջ մտնել և անմիջապէս քչել, ըսաւ ան:

Ճիշդ է, ըսի:

Կը յիշե՞ս ինչ որ քեզի կ'ըսէի հանրային գրադարանին սանդուխին վրայ անցած իրիկուն, ըսաւ ան:

Ըսել կ'ուզէ՞ք մեքենայի դարձն մասին, ըսի:

Այո, ըսաւ:

Կը յիշեմ, ըսի:

Շատ լաւ, ըսաւ: Հնդիկները ծնած են հեծնելու, թիավարելու, որսալու, ձկնորսութեան, և լողալու բնագոյով: Ամերիկացիները ծնած են մեքենաներով խաղալու բնագոյով:

Ես ամերիկացի չեմ, ըսի:

Գիտեմ, ըսաւ հնդիկը: Հայ ես: Կը յիշեմ: Հարցուցի քեզի և ինծի ըսիր ատիկա: Ամերիկա ծնած հայ մըն ես: Տասնըջորս տարեկան ես և արդէն իսկ դիտես թէ պիտի կարողանաս ինքնաշարժ քշել՝ մէջը մտնելուդ պէս: Տիպար ամերիկացի մըն ես, թէև դէմքիդ դոյնը, իմինիս պէս, թուի է:

Ինքնաշարժ քշելը վարպետութիւն չէ, ըսի: Ոչ մէկ գաղանիք: Աւելի դիւրին է քան էշ հեծնելը:

Շատ լաւ, ըսաւ հնդիկը: Քու խօսքդ թող ըլլայ նիւթ երթամ և ինքնաշարժ մը գնեմ, պիտի ուզե՞ս քշել ինծի համար:

Անշուշտ, ըսի:

Ի՞նչ թոշակ պիտի ուզէիր, ըսաւ:

Ըսել կ'ուզէ՞ք թէ թոշակ պիտի տաք ինծի՝ ինքնաշարժ քշելու համար, ըսի:

Անշուշտ, ըսաւ Օճիպուէյը:

Էհ, ըսի, շատ ազնիւ էք, բայց որեւէ դրամ չեմ ուզեր ինքնաշարժ քշելու համար:

Կարգ մը համըրդութիւններ կրնան երկար ըլլալ, ըսաւ ան:

Ո՛րքան երկար՝ ա՛յնքան լաւ, ըսի:

Ձե՞ս ուզեր հանգստանալ, ըսաւ:

Այո հին պզտիկ քաղաքին մէջ ծնած եմ, ըսի:

Ձե՞ս սիրեր դայն, ըսաւ ան:

Լեռներ ու գետեր ու լեռնալիճեր կը սիրեմ ես, ըսի: Բնաւ լեռ գացած ես, ըսաւ:

Ոչ տակաւին, ըսի, բայց օր մը պիտի հասնիմ հոն:

Կ'ըմբռնեմ, ըսաւ ան: Ի՞նչ տեսակ ինքնաշարժ կը կարծես որ պէտք է գնեմ:

Պզտիկ Ծորա մը ի՞նչպէս է, ըսի:

Ատիկա լաւագոյն ինքնաշարժն է, ըսաւ:

Լաւագոյնը կ'ուզէք, ըսի:

Պէտք չէ՞ որ լաւագոյնը ունենամ, ըսաւ:

Ձեմ գիտեր, ըսի: Լաւագոյնը բաւական սուղ է:

Ո՞րն է լաւագոյնը:

Է՛հ, ըսի, կարգ մը մարդիկ կը խորհին թէ Բատիլ-լաքն է լաւագոյնը: Ուրիշներ Փաքարաբ կը սիրեն: Երկուքն ալ լաւ են: Ձեմ գիտեր ո՞րն է լաւագոյնը: Փաքարաբը գեղեցիկ է երբ տեսնէք պողոտան ի վար գնացքը, բայց Բատիլլաքին պարագան ալ նոյնն է: Շատ գիտած եմ այդ աղուոր ինքնաշարժներուն գնացքը պողոտան ի վար:

Բանի՞ կ'արժէ Փաքարաբ մը, ըսաւ:

Շուրջ երեք հազար տուար, ըսի: Թերեւս քիչ մը աւելի:

Կրնա՞նք հիմա իսկ հաս մը ունենալ, ըսաւ:

Ի՞նչ աթոռակէն: Խենթ կ'երեւէր, բայց գիտէի թէ խենթ չէր:

Մտիկ ըրէք, պարոն Վայրաշարժ, ըսի, իրապէ՞ս կ'ուզէք Փաքարաբ մը գնել հիմա իսկ:

Գիտես որ անասունն մեռաւ քանի մը վայրկեան առաջ, ըսաւ ան:

Տեսայ տտիկա, ըսի: Հաւանաբար մէկ վայրկեանէն միւսը ձերբակալին ձեզ՝ ձեր անասունը փողոցին մէջ ձգելու համար:

Պիտի չձերբակալին դիտ, ըսաւ ան:

Պիտի ձերբակալին եթէ օրէնք մը կայ՝ մեռած էշ մը փողոցը ձգելուն դէմ, ըսի:

Ոչ, պիտի չձերբակալին, ըսաւ:

Ինչո՞ւ պիտի չձերբակալին, ըսի:

Է՛հ, ըսաւ ան, պիտի չձերբակալին երբ իրենց ցոյց տամ կարգ մը թուղթեր զորս միշտ հետս կը պաշտօնեմ: Այս երկրի մարդիկը շատ յարգանք ունին դրամի հանդէպ, և ես շատ դրամ ունիմ:

Կարծեմ խենթ է ի վերջոյ, խորհեցայ:

Ուրկէ առիք տմբողջ այդ դրամը, ըսի:

Հող մը ունիմ Օքլահոմայի մէջ, ըսաւ: Մտա յիտուն հազար լծվար:

Արտէքաւս՝ Ե, ըսի:

Ոչ, ըսաւ: Բացի քսան լծվարէ՝ մնացեալը անար-
մէք է: Այդ քսան լծվարին վրայ քարիւղի հորեր ունիմ:
Եղբայրս և ես:

Ի՞նչպէս դուք, որ Օճիպուէյներ էք, Օքլահոմա ի-
ջաք, ըսի: Միշտ կարծած եմ որ Օճիպուէյները հիւսիս
կ'ապրին, Մեծ Լիճերուն շուրջ:

Ճիշդ է, ըսաւ հնդիկը: Մեծ Լիճերուն շուրջ կ'ապ-
րէինք, բայց հայրս ռաւովիրոյ մըն էր: Երբ ամէն մարդ
արեւմուտք փոխադրուեցաւ, ինք ալ նոյնը ըրաւ:

Օհ, ըսի: Լաւ, կը խորհիմ թէ ձեզ ուրեմն պիտի չը-
նեղեն մեռած էշուն համար:

Ոչ մէկ բանի համար պիտի նեղեն զիս, ըսաւ: Պիտի
չնեղեն, որովհետեւ դրամ ունիմ: Պիտի նեղեն, որովհետեւ
զիս խենթ կը կարծեն: Այս քաղաքին մէջ, քեզմէ զառ ոչ
ոք գիտէ թէ դրամ ունիմ: Գիտե՞ս թէ ո՛ւրկէ կրնանք
հիմա իսկ ձեռք ձգել այդ ինքնաշարժներէն հառ մը:

Փաքարաի գործակալութիւնը Պրոտուէյի վրայ է,
հանրային գրադարանէն երկու շէնք անդին, ըսի:

Շատ լաւ, ըսաւ ան: Եթէ վստահ ես թէ պիտի չնեղ-
ուիս ինձ համար քշելով, երթանք և հառ մը առնենք:
Պայծառ գոյնով բան մը, ըսաւ: Կարմիր, եթէ կարմիր ու-
նին: Դէպի ո՛ւր պիտի ուղէիր քշել նախ:

Պիտի ուղէի՞ք ձկնորսութեան երթալ Մէնտոթա,
ըսի:

Համաձայն եմ, ըսաւ: Պիտի դիտեմ ձուկ որսալի:
Ո՛ւրկէ կրնանք քիչ մը կապած առնել քեզի համար:

Փողոցին անկիւնը՝ Հոմանէն, ըսի:

Փողոցին անկիւնը, Հոմանին գացինք. և հնդիկը
քսանըեօթը տուար արժողութեամբ ձկնորսութեան կաղ-
մած գնեց ինձի համար: Յետոյ Փաքարաի գործակալու-
թիւնը գացինք, Պրոտուէյի վրայ: Կարմիր Փաքարա շու-
նէին, բայց կանաչ գեղեցիկ հառ մը կար: Բաց կանաչ էր,
նոր խոտի գոյն: Ասիկա կը պատահէր 1922ին: Ինքնաշար-
ժը զբոսապտոյաի գեղեցիկ տիպարէն էր:

Կը կարծե՞ս թէ այս մեծ, խոշոր ինքնաշարժը կրնաս քշել, ըսաւ հնդիկը:

Դիտեմ թէ կրնամ քշել, ըսի:

Ոտտիկանութիւնը մեղ գտաւ Փաքարտի գործակալութեան մէջ և ուղեց ձերբակալել հնդիկը՝ մեռած էլը փողոցին մէջ ձգելուն համար: Օճիպուէյը անոնց ցոյց տուաւ այն թուղթերը, որոնց մասին խօսած էր ինծի, և ոտտիկանութիւնը ներողութիւն խնդրեց ու հեռացաւ: Ըսին թէ անասունը վերցուցեր էին և կը ցաւէին իրեն ձանձրոյթ պատճառած ըլլալնուն համար:

Ոչ մէկ ձանձրոյթ, ըսաւ ան:

Դարձաւ Փաքարտ գործակալութեան տնօրէնին՝ Ճիմ Լիւիսի, որ սովոր էր քաղաքապետութեան իրրեւ թեկնածու ներկայանալ ամէն անգամ որ ընտրութիւնները մօտենային:

Այս ինքնաշարժը պիտի առնեմ, ըսաւ:

Անմիջապէս պիտի պատրաստեմ թուղթերը, ըսաւ Ճիմ:

Ի՞նչ թուղթեր, ըսաւ հնդիկը: Հիմա պիտի վճարեմ: Ըսել կ'ուզէ՞ք թէ կանխիկ պիտի վճարէք երեք հազար երկու հարիւր տասնըօթը տոլար և վաթսուներեք սէնթ, ըսաւ Ճիմ:

Այո, ըսաւ հնդիկը: Մեկնելու պատրաստ է, չէ՞:

Անշուշտ, ըսաւ Ճիմ: Տղոց պիտի ըսեմ որ լաթով մը ամէն փոշի մաքրեն: Մեքենան ալ հակակշռել պիտի տամ, և վառելիանիւթի ամբարը լեցնել: Տասը վայրկեանէն աւելի պիտի չառնէ: Եթէ գրասենեակ գաք, անմիջապէս պիտի փակեմ գործառնութիւնը:

Ճիմ և հնդիկը մտան Ճիմի գրասենեակը:

Մօտաւորապէս երեք վայրկեան վերջ՝ Ճիմ ինծի եկաւ, մինչեւ արմատները ցնցուած մարդ մը:

Արամ, ըսաւ ան, ո՞վ է այս մարդը: Կարծեցի թէ փախուկ էր: Ճոնիին ըսի որ գրամատուն հեռաձայնէ, և պատասխանեցին թէ իր հաշիւը Օքլահոմայէն հոս փոխադրուելու վրայ է: Ըսին թէ իր հաշիւը մէկ միլիոն տոլարէն աւելի է: Կարծեցի թէ փախուկ էր: Կը ճանչնամ զինք:

Ինծի ըսաւ թէ իր անունը՝ Վայրաշարժ 38 է, ըսի: Ատիկա մարդու անուն չէ:

Ատիկա իր հնգկական անուանին Թարգմանութիւնն է, ըսաւ ձիմ: Իր ամբողջ անուանը կայ պայմանագրին վրայ: Կը ճանչնամ զինք:

Ամէն որ խօսած եմ իրեն հետ՝ յորմէհետէ քաղաք եկաւ այդ էշով որ այս առասու մեռաւ, ըսի, բայց երբեք չխորհեցայ թէ դրամ ունէր:

Կ'ըսէ թէ պիտի քչես իրեն համար, ըսաւ ձիմ: Տըղաս, վստահ ես թէ յարմար ես քչելու այսպիսի մեծ, խոշոր ինքնաշարժ մը:

Վայրկեան մը սպասեցէ՛ք, պրն. Լիւիս, ըսի: Մի փորձէք զիս զրկել կեանքիս այս առիթէն: Այս խոշոր Փաքարաբ կրնամ քչել նոյնքան լաւ, որքան այս քաղաքէն ուրիշ տեւէ մէկը:

Ձեմ փորձեր քեզ որեւէ բանէ զրկել, ըսաւ ձիմ: Միայն՝ չեմ ուզեր որ հոսկէ ելլես ու վեց կամ եօթը անմեղ մարդիկ կոխես ու թերեւս ինքնաշարժը փչրես: Մէջը մըտի որ քանի մը տեղեկութիւններ տամ: Որեւէ բան գիտե՞ս արագութիւն փոխելու մասին:

Դեռ ոչինչ գիտեմ որեւէ բանի մասին, ըսի, բայց շուտով կը գտնեմ:

Շատ լաւ, ըսաւ ձիմ: Թող որ քեզի օգնեմ:

Ինքնաշարժին մէջ մտայ և ուղղանիւնին առջեւ նըստայ: Ձիմ քովս նստաւ:

Այս պահէն սկսեալ, աղա՛ս, ըսաւ ան, կ'ուզեմ որ զիս նկատես բարեկամ մը, որ իր կռնակի շապիկն իսկ պիտի տայ քեզի: Կ'ուզեմ շնորհակալ ըլլալ քեզի՝ այս սքանչելի հնգիկ պարօնը բերելուդ համար:

Ինծի ըսաւ որ շուկային լաւագոյն ինքնաշարժը կ'ուզէր, ըսի: Դիտէք թէ միշտ խենթ եղած եմ Փաքարա մը քչելու: Հիմա, ի՞նչպէս պէտք է ընեմ:

Լաւ, ըսաւ ձիմ, տեսնենք:

Աստուած իմ, աղա՛ս, ըսաւ ան, ոտքերդ ոտնակներուն չեն հասնիր:

Հոգ չէ, ըսի: Միայն բացատրեցէք արագութեան փոփոխութիւնը:

Ձիմ ամէն ինչ բացատրեց, մինչ աղաքը կը որբէին ինքնաշարժին փոշին ու կը քննէին մեքենան ու կը լեցընէին վառելանիւթի ամբարը: Երբ հնգիկը դուրս եկաւ ու

ինքնաշարժ նստաւ, յետակողմը՝ ուր պնդեցի թէ ինք
պէտք էր նստէր, արդէն բանեցուցած էի մեքենան։

Կ'ըսէ թէ քչել գիտէ, ըսաւ հնդիկը ձիմ Լիւիսի Բը-
նադդարար, ըսաւ։ Կը հաւատամ իրեն։

Արամի մասին մի՛ մտահոգուիք, ըսաւ ձիմ։ Շատ լաւ
կրնայ քչել։ Ծամբա՛յ բացէք, պոռաց։ Պէտք եղած ամբողջ
տեղը տուէք։

Դանդաղօրէն դարձուցի խոշոր ինքնաշարժը, արագու-
թիւնը փոխեցի, և դործակալութենէն դուրս սլացայ ժամա-
կան մօտ յիսուան մղոն արագութեամբ, մինչ ձիմ ինքնա-
շարժին ետեւէն կը վազէր ու կը պոռար։ Կամա՛ց, աղաս,
մի՛ արագացնէր մինչեւ պողոտան հասնիս. արագութեան
սահմանը ժամական քսանըհինգ մղոն է քաղաքին մէջ։

Հնդիկը բնաւ չէր յուզուած, հակառակ որ բաւական
ասդին-անդին կը նետէի զինք։

Սակայն դիտմամբ չէի ընել։ Պատճառը պարզապէս
այն էր, որ շատ ընտանի չէի ինքնաշարժի դործելակեր-
պին։

Առաջնակարգ կառավար մըն ես, Ուիլլի, ըսաւ։ Ը-
սածիս պէս է։ Ամերիկացի ես, և ծնած ես բնադդով մը՝
այսպիսի մեքենական կառօյցներու համար։

Մէկ ժամէն Մէնտոթա պիտի ըլլանք, ըսի։ Հիանալի
ձկնորսութիւն պիտի տեսնէք հոն։

Ո՛րքան հեռու է Մէնտոթան, ըսաւ հնդիկը։

Շուրջ իննսուան մղոն, ըսի։

Իննսուան մղոնը շատ է՝ մէկ ժամէն կարենալ երթալու
համար, ըսաւ հնդիկը։ Երկու ժամէն դնաւ Հետաքրքրա-
կան բնանկարներ կ'ացնինք, դորս պիտի ուզէի քիչ մը
աւելի մօտէն դիտել։

Շատ լաւ, ըսի, բայց վստահարար անձկագին կ'ուզեմ
հոն հասնիլ ու ձուկ որսալ։

Էհ, շատ լաւ, ուրեմն, ըսաւ հնդիկը։ Այս անգամ
փափաքածիդ չափ արագ քչէ, բայց ուրիշ անգամ մը կ'ա-
կընկալեմ որ քիչ մը աւելի դանդաղ քչես որպէսզի կարե-
նամ քիչ մը բնանկար տեսնել։ Ամէն ինչ փախցնելու վը-
րայ եմ։ Աղդերը կարդալու իսկ առիթ չունիմ։

Հիմա իսկ դանդաղ կը քչեմ եթէ ուզէք, ըսի։

Ոչ, պնդեց ան: Քշէ՛: Քշէ կարելի եղածին չափ ա-
րագ:

Էհ, Մենտոթա հասանք մէկ ժամ և տասնըեօթը վայր-
կեանէն: Աւելի պակասէն հասած կ'ըլլայինք եթէ երկար
մաս մը չըլլար ցեխոտ ճամբու:

Ինքնաշարժը քշեցի ուղղակի գետեզերք: Հնդիկը
հարցուց թէ գիտէ՞ր ծածկոյթը բանալ, որպէսզի բացօ-
թեայ նստէր ու ձկնորսութիւնս գիտէր: Ձէի գիտեր ծած-
կոյթը բանալ, բայց բացի: Քսան վայրկեան աշխատեցայ
ստոր համար:

Ձկնորսութիւն ըրի մօտ երեք ժամ, գետին մէջ ին-
կայ երկու անգամ, և վերջապէս պզտիկ հատ մը որսացի:
Ձկնորսութեան մասին ոչինչ գիտես, ըսաւ հնդիկը:
Ի՞նչ սխալ կ'ընեմ, ըսի:

Ամէն ինչ, ըսաւ: Նախապէս բնաւ ձկնորսութիւն ը-
րած ես:

Ոչ, ըսի:

Այդպէս չէի կարծեր, ըսաւ ան:

Ի՞նչ սխալ կ'ընեմ, ըսի:

Էհ, ըսաւ ան, մասնաւոր ոչինչ, միայն թէ ձկնորսու-
թիւն կ'ընես գրեթէ նոյն արագութեամբ, որով ինքնա-
շարժ կը քշես:

Սխալ է ասիկա, ըսի:

Բոլորովին սխալ չէ, ըսաւ ան, միայն թէ ասիկա
արգելք պիտի ըլլայ որ որեւէ բան որսաս, և պիտի շա-
րունակես գետին մէջ իյնալ:

Ձինկայ, ըսի: Ձիս վար քաշեցին: Այս խոտն ալ
սաստիկ սահուն է: Շուրջս ոչինչ կայ որ կռաչիմ:

Պզտիկ հատ մը եւս բռնեցի, յետոյ հարցուցի թէ պի-
տի ուզէ՞ր տուն վերադառնալ: Ըսաւ թէ պիտի ուզէր եթէ
ես ալ ուզէի, ուստի մէկ կողմ դրի ձկնորսութեան կազմա-
ծըն ու երկու ձուկերը, և ինքնաշարժ մօնելով սկսայ
քշել ետ դէպի քաղաք:

Այդ խոշոր փաքարաբլ քշեցի այս Օճիպուէյ հնդիկին՝
վայրաշարժ ՅՅին համար ա՛յնքան ատեն, որքան ան մնաց
քաղաքին մէջ, այսինքն ամբողջ ամառը: Ամբողջ այդ ժա-
մանակը՝ պանդոկ բնակեցաւ: Փորձեցի քշել սորվեցնել
իրեն, բայց ըսաւ թէ ասիկա հարցէն դուրս էր: Այդ փա-

քարաբլ քշեցի ամբողջ Սան Եօաքին հովիտին մէջ այդ ամառ, հնդիկը՝ յեանամասին մէջ, ութ կամ ինը կապոց ձիւթ ծամելու վրայ։ Ըսաւ որ քշեմ դէպի որեւէ տեղ, ուր կը բաղձայի երթալ, ուստի կ'երթայինք կա՛մ տեղ մը՝ ուր կրնայի ձկնորսութիւն ընել, կա՛մ տեղ մը՝ ուր կըրնայի որսորդութիւն ընել։ Ան կը յաւակնէր թէ ես ոչինչ գիտէի ձկնորսութեան կամ որսորդութեան մասին, բայց ուրախ էր իմ փորձելու տեսնելով։ Իմ ծանօթութեանս ամբողջ ընթացքին, ան երբեք չխնդաց, բացի մէկ անգամէ։ Այդ՝ այն անգամն էր, երբ նապաստակի մը կրակեցի 12-նոց հրացանով մը (որ սարսափելի կը ցնցէր), և ագռաւ մը սպաննեցի։ Եարունակ կը փորձէր ինձ ըսել թէ այդ էր իմ միջինս։ Նապաստակի մը կը կրակեմ և ագռաւ մը կը սպաննեմ։ Ամերիկացի ես, կ'ըսէր։ Նայէ ինչպէս յարմարեցար այս խոշոր ինքնաշարժին։

Այդ տարին Նոյեմբերի մէջ օր մը, իր եղբայրը Օքլահոմայէն քաղաք եկաւ, և յաջորդ օրը երբ պանդոկ գացի գինք առնելու՝ ինձ ըսին թէ Օքլահոմա վերադարձած էր իր եղբոր հետ։

Ո՛ւր է Փաքարաբլ, ըսի։

Փաքարաբլ տարին, ըսաւ պանդոկին գրագիրը։

Ո՛վ քշեց, ըսի։

Հնդիկը, ըսաւ գրագիրը։

Երկուքն ալ հնդիկ են, ըսի։ Եղբայրներէն ո՞րը քշեց ինքնաշարժը։

Այս պանդոկին մէջ ապրողը, ըսաւ գրագիրը։

Վստա՞հ ես, ըսի։

Է՛հ, միայն տեսայ որ ան ինքնաշարժին յառաջամասին մէջ մտաւ և քշեց, ըսաւ գրագիրը։ Այս է ամէնը։

Ըսել կ'ուզեմ թէ գիտէ՞ր արագութիւն փոխելու կերպը, ըսի։

Այնպէս կ'երեւեր, ըսաւ գրագիրը։ Վարպետ կառավար մը թուեցաւ ինձի։

Ենորհակալութիւն, ըսի։

Ճամբան, տուն վերադարձած ատենս, խորհեցայ թէ ան ուզած էր ինձի հաւատացնել թէ չէր կրնար քշել, որպէսզի ես քշէի շարունակ և գո՛հ ըլլայի։ Ան պարզ երիտասարդ մըն էր, որ քաղաք եկած էր էշով, մեռնելու

առաքելական ձանձրացած, և որ օգուտ քաղած էր առիթէն զուարեանալու համար պղտիկ քաղաքի մը բնակիչ տղեկի մը հետ, որ նոյնպէս մեռնելու առաքելական կը ձանձրանար: Այսպէս միայն կրնայի խորհիլ եթէ չուզէի ընդունիլ ընդհանուր տեսութիւնը թէ խենթ էր ան:

ԵՐԳՈՂ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐ

Հէ՛յ, ահագին բան ունիմ ըսելիք: Լսելու էիք այդ քրիստոնեաներուն երգելը: Դեղեցիկ էր: Ամենազօր Աստուած, սքանչելի էր: Լսելու էիք զանոնք: Հապա եթէ Շարաթապահնէ՞րն էին. պղտիկ, հին աղանդ մը, ոչ թէ մեծ ու զօրաւոր՝ ինչպէս Մկրտականները: Ենթադրե՞նք որ անոնք էին: Ի՞նչ փոյթ: Անոնք կ'երգէին, այս է ամբողջ դիտցածս, և սքանչելի էր: Երբ եւ է իմ տեսած կամ լսած ամենէն աղուոր բանն էր, և անոր պատճառով ես ինքզինքս աւելի լաւ զգացի քան ինչ որ զգացեր էի տարիներէ ի վեր: Իսկ անոնց ձայները: Ամենազօր Աստուած, ի՞նչ արժանաւորութիւն: Ի՞նչ պարզ և վայելուչ: Ամէնքն ալ սովորական մարդիկ, և իրենց աղաքն ալ կ'երգէին: Այդ դեռառի մանչերն ու աղջիկները կ'երգէին փողոցին մէջ: Ուրախ եմ: Հէ՛յ, հիանալի եմ:

Չեմ ուզեր ռեւէ մէկը որեւէ բանի մասին համոզել: Միայն կը փորձեմ ձեզի ըսել թէ ի՞նչքան դեղեցիկ էր եղածը: Ա՛յնքան պարզ բան մը: Եւ այն կերպը՝ որով ստեցի այդ աղջկան: Ատիկա լաւագոյն մասն է պատահարին, այն կերպը, որով ստեցի և ապա ըսի ճշմարտութիւնը: Ամէն ինչ սրբադրուած է այժմ: Անոր ըսեր էի թէ դրամս հատած էր: Աստուած իմ, ի՞նչ ստախոս եղեր էի: Վերը, սենեակին սեղանին վրայ, եօթանասունըութ սէնթ ունէի: Հնչուէն դրամ, սեղանին ճիշդ մէջտեղը: Ո՛չ թէ մեծ գումար մը, բայց կանոնաւոր հնչուէն դրամ, և դրամս հատած չէր: Այդ պահուն անոնք երգելու վրայ չէին, թե-րեւս այդ պատճառով ստեցի: Կարեւորութիւն չեմ տար

դրամի. լրագրավաճառ ազոց կրկին գին կը վճարեմ ամէն անգամ որ թերթ մը գնեմ, և կօշիկ-ներկողներուն առատ նուէր կուտամ: Ծեր սեւամորթ կօշիկ-ներկողի մը մէկ տուր տուի անգամ մը՝ հինգ սէնթնոց փայլեցումի մը փոխարէն: Այսպիսի բաներ կ'ընեմ երբ գրպանս լեցուն ըլլայ, բայց չկարծէք թէ պարծենկոտութիւն կ'ընեմ: Պէտք է որ դուք գիտնաք ասոնք:

Եւ այսպիսի պզտիկ սուտ մը՝ մանրուք դրամի համար: Հէ՛յ, ամօթ զգացի: Սարսափելի բան զգացի: Եւ ա՛յնքան սիրուն քրիստոնեայ աղջիկ մը, այնպիսի աղուոր մաքուր ձայնով: Դրան զանգակը հնչեցուցեր էր, ու ես սանդուխէն իջեր էի դանդաղօրէն, խորհելով թէ անգործ բարեկամ մըն էր, մէկը՝ որ պիտի խօսէր բանաստեղծութեան կամ բանի մը մասին և գլխու ցաւ պիտի տար ինձ: Եթէ այդ աղաքներէն մէկն է, ըսի սանդուխներէն իջնելով, դժո՛խք թող երթայ: Պիտի ըսեմ թէ մեռնելու վրայ եմ, չեմ ուզեր սեւէ մէկը տեսնել, դժո՛խք երթայ բանաստեղծութիւնը: Բայց այս դեռատի քրիստոնեայ աղջիկն էր: Ստիպուեցայ խնդալ:

— Բարի իրիկուն, ըսի:

Ան բարի իրիկուն ըսաւ և սկսաւ խօսիլ այն բազմութեան մասին, որ փողոցին միւս կողմը կը գտնուէր, կարգապահօրէն կեցած, զինուորներու պէս, քսան կամ քսանը-հինգ հոգի, պզտիկ խումբ մը միայն, եթէ կամ ութ տըղեկներն ալ հաշուելով: Սքանչելի: Բայց արամադրութիւնըս ցած էր: Առաջին բանը, որ եկաւ մտքիս, կռուիլն էր եթանասունըութ սէնթիս: Շարաթապահներու դրամ տալ: Սումը մը խաբերաներո՞ւ: Ո՛չ ես, սիրելիս: Պիտի ըսեմ թէ դրամս հաւաած է: Վերը ունիմ այդ դրամը, բայց պիտի ըսեմ թէ դրամս հաւաած է: Պիտի չվիճիմ անոր հետ, ոչ ալ այդպիսի որեւէ բան պիտի փորձեմ:

— Պիտի ուզի՞ մեղի օգնել, ըսի, բայց դրամս հաւաած է այս պահուն:

Այն ասեմ իսկ զգացի թէ թշուառական մըն էի: Կ'ատեմ ստելը, մանաւանդ ա՛յս կերպ ստելը: Դրամի մասին: Կը խորհիմ թէ ես նո՛յնքան պէտք ունիմ դրամի, որքան Շարաթապահները, բայց ա՛յնքան պէտք չունիմ դրամի՝ որ ստիպուած ըլլամ այդ մասին ստել: Անոր ըսի թէ դրամս

հասած էր, և սանդուխին վրայ կեցած խօսակցեցանք: Բրիտանոնեայ գեղեցիկ աղջիկ մըն էր: Կը կրկնեմ քրիստոնեայ բառը, որովհետեւ ի վերջոյ պէտք է հասկնաք որ եթէ ան քրիստոնեայ չըլլար ու եթէ չհաւատար իր ըրածին՝ դուռներ պիտի չդանդաւարէր և պզտիկ նուէրներ պիտի չուզէր: Ինքզինքս չա՛տ ճղճիմ զգացի այդ սուաք խօսելուս համար, ուստի փորձեցի զայն փոխարինել քաղաքավարու թեամբ: Կը ցաւիմ որ դրամ չունիք, ըսաւ ան: Տարին միայն մէկ անգամ կ'ընենք տօնկա:

— Տարին մէ՞կ անգամ, ըսի:

Դեռ չէին սկսած երգել, և մենք կը խօսակցէինք սանդուխին վրայ կեցած:

— Ըսել կ'ուզէք թէ տարին մէկ անգամ ամէնքդ կը հաւաքուէք ու գիշերը քաղաքին մէջէն կ'անցնիք երգելով, ըսի:

— Այո, ըսաւ: Տարին մէկ անգամ:

Ձէի գիտեր թէ ուրիշ ի՞նչ ըսէի, որովհետեւ կը սկսէի ինքզինքս գէշ զգալ այդ կերպ ստելուս համար, ուստի ըսի.

— Օր մը երբ քիչ մը դրամ ունենամ, ձեր եկեղեցին պիտի գամ և մաս մը քարոզիչին քով ձգեմ:

— Կը ցաւիմ որ դրամ չունիք, ըսաւ ան:

Վեր ելայ և մարեցի սենեակիս լոյսը և պատուհանը բացի: Անոնք փողոցին միւս կողմն էին, և տեսարանը խիստ երկիւղած կ'երեւէր: Շատ խռոված եմ կարծեմ, բայց խերն անիծած, այդպէս կ'երեւէր: Տեսարանը սուրբ կ'երեւէր: Եւ շարունակեցի յիշել այդ քաղցր աղջիկը, որուն ստեր էի: Թերեւս հասկցաւ թէ ստախոս մըն եմ, խորհեցայ: Ասիկա զիս սաստիկ ահաբեկեց:

Յետոյ ըսյոր այդ քրիստոնեաները սկսան երգել: Փողոցին մէջ: Ոչ մէկ երաժշտութիւն, այլ միայն անոնց ձայներուն երաժշտութիւնը: Վեհ էր: Կրնամ միամիտ թուիլ, բայց մասհոգ չեմ առօր համար: Անոնք կ'երգէին երգ մը՝ Յիսուսի հետ քալելու և անոր հետ խօսելու մասին: Այդ երգը գիտէի աղեկ հասակէս: Կիրականօրեայ դպրոցի լաւ աշակերտ մը չեմ եղած երբեք: Ընդհանրապէս ստահակութիւն կ'ընէի, ազոռոտ բառեր յարմարցնելով քրիստոնէա-

կան երգերուն, բայց այդ երգը կը յիշէի: Չեմ գիտեր, զգեստնեց զիս: Սրտիս ճիշդ մէջտեղը հարուածեց զիս. եւ պէտք չունէի կանգ առնել և երկար մտածել: Դրամը սեղանին վրայ էր: Կէս տոլար մը, քառորդ մը, և երեք փէննի: Ամբողջ դրամը տփիս մէջ առի և սանդուխէն վար վազեցի:

Կը խորհէի թէ աղջիկը յաջորդ տան դրան առջեւ պիտի ըլլար, բայց հոն չէր, ուստի միւս տունը գացի, խիստ յուզուած, ես ինծի դէմ զայրացած՝ դրամի պէս բանի մը մասին սուս խօսած ըլլալու համար, և այդ քրիստոնէակաները՝ որ այդ գեղեցիկ երգը կ'երգէին Յիսուսի հետ քարելու մասին: Աղջիկը գտայ անկիւնի տան դրան առջեւ: Հանդարտօրէն, ինծի խօսած ձեւով, ան կը խօսէր զայրացկոտ երեւոյթով մարդու մը, որ դրամ չտուաւ և քաղաքավար ալ չեղաւ: Այնպէս զգացի թէ կարծես մասամբ ես էի պատճառը այդ մարդուն վարմունքին, որովհետեւ ստեր էի, ես որ միշտ դրամ կը վատնեմ ամէն տեսակ բանի համար: Սարսափելի բան կը զգայի:

Տեսայ աղջկան հեռանալը դուռնէն, չվշտացած, բայց իր դէմքին վրայ արտայայտութեամբ մը՝ որ տակնուվրայ ըրաւ զիս: Բիշ մնաց զանգահարէի դուռը և այդ մարդուն ձնօտին կարսւած մը տայի: Ըսել կ'ուզեմ, աշխարհի վրայ տեղ մը՝ փառած բան մը կար, իմ սուսո՞ւ դրամի համար, և այս աղջկան զգացումները վերաւորող այս մարդը, և ըստ դրամի՝ անարգօրէն դարձող և պատուաւոր ու պարկեշտ չեղող, և երբեք ճշմարիտը չխօսող, և զիրար տառջ, եւ չըմբռնող: Ինքզինքս աւելի դէշ կը զգայի քան երբեւիցէ զգացեր էի: Կը ցանկայի խորտակել այդ մարդուն տան դուռը: Կը ցանկայի ներս մտնել ու իրեն ըսել: «Մենք յիմարութիւն ըրինք: Չափազանց շատ բան մտցած ենք: Բան մը ընելու ենք: Չենք կրնար ստել և անարգ մնալ: Պէտք է դարձեալ պարկեշտ դառնանք»:

Այո՛ քան դէշ էր վիճակս՝ ընդհանուր խնդրին նկատմամբ: Պատճառը այն էր, որ ստեր էի սեղանի դրամին մասին: Ձէի ստեր այդ խեղճ մարդը: Ան լաւ է: Կ'առէի իմ և ամէն մարդու մէջ զանուագ այն ստորին բանը, որ շարունակ երեւան կուգայ և աշխարհը փտութեան կը վերածէ:

Երբ աղջիկը իջաւ սանդուխէն, փորձեցի խաղաղիւ՛ն
Ձէի ուղեր գինք վախցնել, ուստի փորձեցի քիչ մը խա-
ղաղիւ՛ն:

Ան վերայիշեց գիտ, որովհետեւ ժպտեցաւ:

— Ստեցի ձեզի, ըսի: Ձեզի ըսի թէ դրամս հասած
էր, բայց հասած չէր:

Պզտիկ կողով մը բռնած էր, և փէնի մը իսկ չկար
մէջը: Ոչ իսկ մէկ թշուառ փէնի: Ձեմ գիտեր ինչո՛ւ ա-
մէնքս ալ ճշգրիմ ենք ու անպէտ:

— Դրամ ունիմ, ըսի:

Եւ դրամը կողովին մէջ դրի: Ջան կողովին մէջ չը-
նեաեցի: Խոնարհօրէն հոն դրի զայն: Բան մը տալու վրայ
չէի իրեն: Ոչ ալ Շարաթապահներուն: Ես ստանալու վը-
րայ էի բան մը զոր կորսնցսւցած էի: Դրամը խոնարհօրէն
դրի կողովին մէջ, և աղջիկը զարմացաւ: Ոչ ոք տեսած
եմ այդքան գեղեցկօրէն զարմացած, և նոյնիսկ եթէ մէկ
միլիոն տարի ապրիմ՝ երբեք պիտի չմոռնամ այն կերպը,
որով շնորհակալ եմ ըսաւ ան, որովհետեւ ինծի շնորհակալ
չէր ըլլար այդ ճշգրիմ եօթանասունըութ սէնթին համար,
ան ինծի շնորհակալ կ'ըլլար որովհետեւ պարկեշտ ազայ
մըն էի եղեր այնպէս ինչպէս պարտաւոր էի միշտ ըլլալ,
և այնպէս ինչպէս ամէնքս պարտաւոր էինք ըլլալ:

Սենեակս վերադարձած տեսն, կը լսէի տակաւին այդ
երգը՝ Յիսուսի հետ քալելու և խօսելու մասին. և եթէ
կը խորհիք թէ այս ամէնը յիմարական է ու միամիտ, էհ,
լա՛ւ, ասիկա ձեր գիտնալիք բանն է, բայց խնդիրը այն
է որ ես տարբեր բան մը գիտեմ: Խնդիրը այն է որ ես գի-
տեմ թէ ասիկա շատ աւելի բան կը նշանակէ:

Դ Ա Յ Ն Ա Կ

— Կ'ողեւորուիմ ամէն անգամ որ դաշնակ մը տեսնեմ, ըսաւ Պէն:

— Այդպէ՞ս է, ըսաւ Էմմա: Ինչո՞ւ:

— Ձեմ գիտեր, ըսաւ Պէն: Կը նեղուի՞ս եթէ մտնենք այս խանութը և փորձենք անկիւնի պզտիկ դաշնակը:

— Գիտե՞ս նուագել, ըսաւ Էմմա:

— Եթէ նուագել կոչես ինչ որ կ'ընեմ, ըսաւ Պէն:

— Ի՞նչ կ'ընես, ըսաւ Էմմա:

— Գիտի տեսնես, ըսաւ Պէն:

Խանութ մասն, մտեցան անկիւնի պզտիկ դաշնակին: Էմմա նշմարեց որ ան կը ժպտէր, ու խորհեցաւ թէ արդեօք երբեւիցէ որեւէ բան պիտի գիտնա՞ր անոր մասին: Որոշ ատեններ կը կարծէր թէ կը ճանչնար զայն, ապա յանկարծ կը հասկնար թէ չէր ճանչնար զայն: Ան կեցած էր դաշնակին առջեւ, գէպի վար կը նայէր: Էմմա կ'ենթադրէր, որ Պէն հաւանաբար լաւ դաշնակահարու՞մ մը լսած էր ու սիրած այդ երաժշտութիւնը. և ամէն անգամ ստեղծաշար ու դաշնակ տեսնելուն՝ կը վերյիշէր այդ երաժշտութիւնը ու կը խորհէր թէ բան մը ընելու էր դաշնակով:

— Կրնա՞ս նուագել, ըսաւ Էմմա:

Պէն շուրջը նայեցաւ: Պաշտենեաները դրողած կ'երեւէին:

— Ձեմ կրնար նուագել, ըսաւ Պէն:

Ազջիկը տեսաւ որ անոր մատները հանդարտօրէն մտեցան ճերմակ ու սեւ ստեղծերուն, իրական դաշնակահարի մը մատներուն նման, և ատիկա շատ արտասովոր թուեցաւ այն բանին պատճառով, զոր Էմմա զգաց երբ ատիկա պատահեցաւ: Ձգաց թէ Պէն մէկն էր, որ երկար տանի պէտք պիտի ունենար ճանչնալու համար ինքզինք, եւ մէկը, զոր ճանչնալու համար՝ ուրիշ մը շատ աւելի երկար տանի պէտք պիտի ունենար: Այդ ուրիշը դաշնակ նուագել գիտցող մը ըլլալու էր:

Պէն մի քանի հանգարտ գաշնակումներ բրաւ: Ոչ ոք վրայ հասաւ՝ փորձելու համար որեւէ բան ծախել իրեն, ուստի՝ միշտ կանգնած՝ ան սկսաւ ընել այն բանը, որուն մասին ազդկան ըսած էր թէ գաշնակահարում չէր:

Եւ, իմամայի ամբողջ գիտցածը այն էր, որ տախկա հրաշալի էր:

Ան կէս վայրկեան միայն նուագեց: Ապա ազդկան նստեցաւ ու ըսաւ.

— Լաւ կ'երեւայ:

— Կը խորհիմ թէ հրաշալի է, ըսաւ իմամ:

— Իմ ըրածին չէի ակնարկեր, ըսաւ Պէն: Ըսել կ'ուզեմ՝ գաշնակը: Ըսել կ'ուզեմ՝ ինքը գաշնակը: Ազուոր ձայն ունի, մանաւանդ պզտիկ գաշնակի մը համար:

Միջին տարիքով պաշտօնեայ մը վրայ հասաւ ու ըսաւ,

— Ի՞նչպէս էք:

— Հէլլօ, ըսաւ Պէն: Ատիկա սքանչելի է:

— Շատ ժողովրդական գործիք մըն է, ըսաւ պաշտօնեան: Մասնաւորապէս լաւ է յարկարածիներու համար: Շատ կը ծախենք տոնոցմէ:

— Ի՞նչ կ'արժէ, ըսաւ Պէն:

— Երկու հարիւր քառասունըփննուկէս տոլար, ըսաւ պաշտօնեան: Պայմանաժամ կրնաք ունենալ, անշուշտ:

— Ո՛ր կը շինեն դանոնք, ըսաւ Պէն:

— Վստահ չեմ գիտեր, ըսաւ պաշտօնեան: Ծիւառէլ-ֆիտ, մէջ, կարծեմ: Կրնամ ճշդել:

— Մի՛ նեղուիք, ըսաւ Պէն: Կը նուագէ՞ք:

— Ոչ, չեմ նուագեր, ըսաւ պաշտօնեան:

Նկատեց որ Պէն կ'ուզէր քիչ մը ալ փորձել:

— Մ'ն, ըսաւ: Բիշ մը եւս փորձեցէք:

— Ես չեմ նուագեր, ըսաւ Պէն:

— Ես լսեցի, ըսաւ պաշտօնեան:

— Ատիկա նուագել չէ, ըսաւ Պէն: Մէկ ձայնանիշ չեմ կրնար կարգալ:

— Ինծի լաւ թուեցաւ, ըսաւ պաշտօնեան:

— Ինծի ալ, ըսաւ իմամ: Բաժի՛ք է առաջին վճարումը:

— Օ՛հ, ըսաւ պաշտօնեան: Բառասուս կամ յիսուս

տալար: Օ՛ն, ըսաւ ան, պիտի ուզէի քիչ մը եւս լսել ձեր նուազեցիլ:

— Եթէ տախկա յարմար սենեակ մը ըլլար, ըսաւ Պէն, կրնայի գաշնակին առջեւ ժամեր նստիլ:

— Բիշ մըն ալ նուազեցե՞ք, ըսաւ պաշտօնեան: Ոչ ոք պիտի նեղուի:

Պաշտօնեան հրեց ամբողջը և Պէն նստաւ ու սկսաւ ընել այն բանը, որուն մասին ըսած էր թէ նուազել չէր: Տասնըինգ կամ քսան երկվայրկեան խաղաց, ապա մեղեդիի նման բան մը գտաւ ու զայն պահեց երկու վայրկեան: Դեռ չվերջացուցած, երաժշտութիւնը խաղաղ ու վշտալի դարձաւ, և Պէն ինք իսկ հեղհեղեղ աւելի հաճոյք առաւ գաշնակէն: Մինչ կը թողուր որ մեղեդին աճէր, պաշտօնեային հետ կը խօսէր գաշնակին մասին: Ապա դադարեցաւ նուազել ու սաքի ելաւ:

— Ծնորակալութիւն, ըսաւ: Պիտի մազթէի որ կարենայի գնել զայն:

— Խնդրե՛մ, ըսաւ պաշտօնեան:

Պէն և էմմա դուրս ելան խանութէն: Փողոցին մէջ, էմմա ըսաւ.

— Ձէի գիտեր այդ մասին, Պէն:

— Ինչի՞ մասին:

— Բու՛ մասին:

— Ի՞նչ իմ մասին:

— Այդպէս ըլլալդ, ըսաւ էմմա:

— Հիմա ճաշի ժամն է, ըսաւ Պէն: Իրիկուններն է որ կը սիրեմ խորհիլ գաշնակ մը ունենալու մասին:

Պզտիկ ճաշարան մը մտան ու նստան սեղանին առջև և սանտուկիներ ու սուրճ ապսպրեցին:

— Ո՛ւր սորվեցար նուազել, ըսաւ էմմա:

— Երբեք չեմ սորված, ըսաւ Պէն: Ուր որ գաշնակ մը գտնեմ, կը փորձեմ զայն: Ատիկա ըրած եմ արեւկ հասկէս ի վեր: Դրամ չունենալն է ատոր պատճառը:

Էմմայի նայեցաւ ան ու ժպտեցաւ: Ան ժպտեցաւ այնպէս, ինչպէս ժպտած էր երբ գաշնակին վերեւ կեցած՝ դէպի վար կը նայէր. ստեղնաշարին էմմա շատ փառաքշուած զգաց ինքզինք:

— Երբեք գրամ չունենալը, ըսաւ Պէն, մարդս հեռու

կը պահէ շատ մը բաներէ զորս կը խորհի թէ իրաւացիորէն պէտք էր որ ունենար:

— Կը խորհիմ թէ այդպէս է, ըսաւ Էմմա:

— Կերպով մը, ըսաւ Պէն, ասիկա լաւ է, բայց լաւ ալ չէ: Իրականին մէջ, սարսափելի է:

Դարձեալ նայեցաւ ազջկան, նոյն կերպով, և ան իրեն փոխադարձեց ժպտելով այնպէս՝ ինչպէս ինք ժպտած էր անոր:

Էմմա հասկցաւ: Դաշնակին պէս էր: Պէն դաշնակին մօտ կրնար մնալ ժամեր: Էմմա շատ փազաքշտած զգաց ինքզինք:

Անոնք մեկնեցան հաշարանէն և երկու շէնք քալեցին մինչեւ Էմփորիլմ, ուր Էմմա կ'աշխատէր:

— Է՛հ, ցտեսութիւն, ըսաւ Պէն:

— Ցտեսութիւն, Պէն, ըսաւ Էմմա:

Պէն շարունակեց քալել փողոցն ի վար և Էմմա մտաւ խանութ: Էմմա գիտէր թէ որեւէ կերպով մը՝ Պէն դաշնակ մը պիտի ունենար օր մը, և ուրիշ ամէն բան ալ:

ՆԵՐՈՂՈՒԹԻՒՆ, ԸՍԱԻ ԱՆ

— Արդեապաշտ Չարլի կը կոչեն զիս, ըսաւ երիտա-սարգը: Ի՞նչպէս կը կոչեն ձեզ:

— Օ՛հ, հեռացէ՛ք, ըսաւ ազջիկը: Գինով էք:

— Ծնկող Չարլի, ըսաւ երիտասարդը: Այդ ե՛ս եմ: Ուրախ եմ ձեզի ծանօթանալուն, օրիորդ Ա՛:

Նրերաւով աւելի մտեցաւ ազջկան, սպասելով որ ան ըսէ ով ըլլաւը: (Ո՛վ է արդեօք ան, կը մտածէր երիտա-սարգը: Ա՛յ, ա՛յ, ի՞նչ սիրուն, ըսաւ իր գինովութիւնը իրեն):

Գիացաւ թէ ազջիկը չէր խորշեր իրմէ: Գինով ըլլա-լով, կրնար հասկնալ ասիկա: Իրականին մէջ, ըստ իր գինովութեան, ազջիկը կ'աշխոժեք իրմէ: Ուրախ էր գի-նով ըլլալուն, որովհետեւ եթէ զգաստ եղած ըլլար՝ պիտի չխօսէր ազջկան:

Երբ տատանելով եկեր էր փողոցին անկիւնը ուր հան-
քակառքի կայանը կար, եթէ զգտաւ եղած ըլլար՝ տատա-
նելով իր համբան շարունակած պիտի ըլլար, ներքին «Ա՛յ,
ա՛յ»է մը զատ ոչինչ ըսելով։

Գազափար շունէր իր ըսածին մասին, բայց մօէն ինչ
գոհունակութիւն կ'առթէր իրեն — իր անձը, աղջիկը,
ժողովրդապետութիւնը, Դրամագլուխը, Աշխատանքը, Ե-
կեղեցին, Արուեստը, Մշակոյթը, և բոլոր փնացեալ բա-
ները։

Աղջիկը վերարկուն քիչ մը աւելի սեղմեց ուսերուն
շուրջ և անարհամարտ կերպով մեկուսացաւ։

— Հանգի՛ստ, ըսաւ երիտասարդը։

— Այո, շնորհակալ եմ, ըսաւ աղջիկը։

— «Գրնայի պիլլա պիլլա ըսել», երգեց երիտասար-
դը։ Բոլորովին արդիապաշտ։ Գիտեմ բոլոր երգերը։ Գոնէ՛
բոլոր սիրայիճճերը, օրիորդ Ա՛.Ձեր անունը ըսիք թէ Բ՛նչ
էր, կամ է, եթէ կը հաճիք։

— Սաստիկ գինով էք, ըսաւ աղջիկը։ Թերեւս լաւա-
գոյն է որ ձեզ տուն տանիմ։

Երիտասարդը շատ զգտաւ դարձաւ՝ շատ գինով ձե-
ւով մը։

— Երբեք կաթիլ մը ըմպելիի չեմ գտած կեանքիս մէջ,
ըսաւ։ Միայն բժշկական նպատակով գտած եմ։

— Է՛հ, ըսաւ օրիորդը, բաւական դեղ առած ըլլալու
էք այս գիշեր։

— Այդպէս է, ըսաւ երիտասարդը, կէս դոյլ խմեցի։
Ռժիշկը կէս դոյլ պատուիրեց, ուստի կէս դոյլ խմեցի։

Յետոյ յիշեց աղջկան քիչ առաջ ըսածը, զոր չէր ա-
կընկալած և զոր իր գինովութիւնը նշեր էր խորհրդածե-
լու համար։ Այժմ իր գինովութիւնը անձկագին կ'աւզէր
հասկնալ խնդրին էութիւնը։

— Ի՛նչ ըսիք, ըսաւ։

— Ըսի թէ սաստիկ խմած ըլլալու էք, ըսաւ աղջիկը։

— Ոչ, ըսաւ երիտասարդը։ Ատիկա լսեցի։ Ուրի՛շ
բան ըսիք։

— Ըսի թէ սաստիկ գինով էք, ըսաւ աղջիկը։

— Այդ ալ լսեցի, ըսաւ երիտասարդը։ Ուրի՛շ բան
ըսիք։

— Ըսի՛ թէ թերեւս պէտք էր որ ձեզ տուն տանէի, ըսաւ ազջիկը։

Երկասարգը քայլ մը ետ գնաց և ահաբեկ դարձաւ։

— Դուք ըսի՛ք այդ, ըսաւ։

— Այո, ըսի, ըսաւ ազջիկը։

— Ո՞վ է գինովը, ըսաւ երկասարգը, Դո՛ւք թէ ես։

— Դիտե՛մ թէ ես գինով չեմ, ըսաւ ազջիկը։

— Ջգա՛սս էք, ըսաւ երկասարգը։

— Երբեմն կաթիլ մը ըմպելիի կը դպիմ, սովորաբար ընթրիքէ առաջ, ըսաւ ազջիկը, և երբե՛ք բժշկական նպատակով։

— «Կրնայի պելլա պելլա ըսել», երգեց դարձեալ երկասարգը։

Յանկարծ գաղթեցաւ երգելէ և շատ մօտէն դիտեց ազջիկը։

— Ա՛յ, ըսաւ, ա՛յ, ա՛յ։

— Սաստիկ գինով էք, ըսաւ ազջիկը։

— Ի՛նչ սիրուն, ըսաւ երկասարգը։

Ազջիկան հանրակառքը եկաւ, ու թէեւ գիտէր թէ մինչեւ կէս ժամ ուրիշ մը պիտի չըլլար՝ ազջիկը թողուց որ ան անցնի։

— Ասիկա ձեր հանրակառքն էր, ըսաւ երկասարգը։

— Ուրիշ մը պիտի գայ շուտով, ըսաւ ազջիկը։

Երկասարգը խորապէս զգացուած էր։ Ա՛յնքան խորապէս զգացուած էր, որ բոլորովին զգաստացաւ։

Պահ մը կեցաւ ազջիկան նայելով։ Ազջիկը սկսաւ հասկընալ թէ զգաստացած էր ան։

Երկասարգը տեսաւ անոր շփոթանքը։ Յետոյ ջանաց որոշել թէ ի՛նչ պէտք էր ըսէր, զգաստօրէն։

— Ներողութիւն, ըսաւ ու գիտցաւ թէ երբեք ըսելու չէր այս բանը։

— Խնդրեմ, ըսաւ ազջիկը։

Երկասարգը այն տանն գիտցաւ թէ ազջիկը այլեւս չէր ախորժեք իրմէ։ Խաղը վերջացած էր, և պէտք չէր որ վերջացած ըլլար։ Դիտէր թէ պէտք չէր որ վերջացած ըլլար։

Ազջիկն ալ նոյն բանը կը զգար։ Ինչո՞ւ երկասարգը փոխուեր էր յանկարծ ու սովորական դարձեր, զինքն ալ

սովորական ընկելով, ամէն ինչ խանգարելով, չփոթեցուցիչ դարձնելով զայն առան տանելու իր առաջարկը:

— Էհ, ըսաւ երիտասարդը, մնաք բարով:

Փորձեց ժպտիլ և ընական մնալ, բայց գիտէր թէ իր ժպիտը լի էր զղջումով, և չփոթանցով:

— Սրբաք բարով, ըսաւ աղջիկը:

Երիտասարդը քալեց փողոցն ի վար: Ձեր տատաներ, ոչ խոյ ամենազոյզն կերպով:

Աղջիկը առանձին կեցաւ փողոցին անկիւնը, յիշելով անոր երգելը. «Կրնայի պիլլա պիլլա ըսել»:

Սկսաւ ինքզինք ծիծաղելի դալ և, կարծես վերջացնելու համար յիմար երգը, արագօրէն դարձաւ ու սկսաւ քալել, գիտնալով թէ հանրականքը պիտի հասնէր իր ետեւէն՝ առան մօտ ըլլալէն շուտ առաջ:

ՍԻՐԵԼԻ ԿՐԵԹԱ ԿԱՐՊՈ

Սիրելի Օրիորդ Կարգո,

Կը յուսամ թէ նկատեցիք զիս այժմէութեանց ժապաւէնին մէջ որ կը ներկայացնէր Տիթրոյթի վերջին խուովութիւնը, որուն մէջ գլուխս շարդուեցաւ: Սա երբեք չեմ աշխատած Ծիրաի գործարանին մէջ, բայց բարեկամ մը ինձի իմացուց գործադուլին մասին, և այդ օր ընկիւք ոչինչ ունենալով՝ իրեն հետ խուովութեան թաանրովայրը դացի, և կեցանք պզտիկ խմբակներ կազմած, այս ու այն նիւթը ծածմեկելով, և բաւական մը արմատական խօսքեր կզան, բայց ես ուշագրութիւն չէի ըներ առոնց:

Ձէի կարծեր թէ որեւէ բան պիտի պատահէր, բայց երբ տեսայ որ այժմէութեանց ժապաւէնի ինքնաշարժները կուգան՝ խորհեցայ. «Էհ, ահա՛ առիթ մը շարժանկարի մէջ երեւալու, ինչ որ միշտ փափաքած եմ»։ Ուստի սպասեցի առիթին: Միշտ գիտցած եմ որ լաւ լուսանկարուող և պատասախին վրայ աղուար երեւցող դէմք մը ունիմ, և մեծապէս գոհ էի արդիւնքէս, թէևս պզտիկ արկածը շարաթ մը հիւանդանոց և զեց զիս:

Սակայն անմիջապէս որ դուրս ելայ, մտապայ պզտիկ թափերաւորա՛ն մը դացի, ուր նկատեցի որ կը ցուցադրուէր այժմէութեանց այն ժապաւէնը՝ որուն մէջ ես դեր ունէի. և նրա՛ն մտայ իմ անձն տեսնելու համար պատահափն վրայ: Վատահարար հոյակապ էր. և եթէ ուշադրութեամբ դիտեցիք ժապաւէնը՝ չէք կրնար զիս փախցուցած ըլլալ, որովհետեւ ես կապոյտ զգեստով այն երիտասարդն եմ որուն քիւսարկը ինկաւ երբ իրարանցումը սկսաւ: Յիշեցի՞ք: Գիտեմ որ ետիս դարձայ երեք կամ չորս անգամ որպէսզի դէմքս լուսանկարուի, և կը խորհիմ տեսաք ժպտիլս: Կ'ուզէի տեսնել թէ ի՞նչպէս կ'երեւէր ժպտաւ շարժանկարի մէջ, և ատիկա ըսելով հանդերձ՝ կը խորհիմ թէ ժպտաւ շատ լաւ կ'երեւէր:

Անուշա Զելիքս Օթրիա է, և ծնողքս իտալացի է: Երկրորդական դպրոց աւարտած եմ և անգլիերէն կը խօսիմ բնիկի մը պէս, և իտալերէն ալ: Քիչ մը Ռուսոյի՞ վալէնթինայի և Ռոնալա Քոլմանի կը նմանիմ, և վստահաբար պիտի բաղձայի լսել որ Սէսիլ Պ. աը Միլ կամ այդ մեծ պարոններէն ուրիշ մը նկատած է զիս ու տեսած թէ ի՞նչ լաւ նիւթեղէն եմ շարժանկարի համար:

Խռովութեան այն մասը, զոր փախցուցեր էի վերաւարուելուս պատճառով, տեսայ ժապաւէնին մէջ, և կրնամ ըսել թէ լուրջ կռիւ մը եղած ըլլալու է՝ հրէշի խռովակներով ու արցունքաբեր ուժերով եւայլն: Բայց երեք օրուան մէջ տասնըմէկ անգամ տեսայ այժմէութեանց ժապաւէնը, և ապահով կերպով կրնամ ըսել թէ ուրիշ ո՛չ մէկ մարդ (քաղաքացի կամ ստիկան) ամբողջէն կ'անջատուէր ինծի պէս. և կը խորհիմ թէ արդեօք այս խնդիրը պիտի ներկայացնէի՞ք այն ընկերութեան, որուն համար կ'աշխատեիք. և զիս կանչել տայիք փորձ մը ընելու համար: Գիտեմ թէ լաւ արդիւնք պիտի տամ, և ձեզի շնորհապարտ պիտի ըլլամ մինչև մահս, օրիորդ Կարպո: Զօրաւոր ձայն ունիմ, և շատ լաւ կրնամ կատարել սիրահարի մը դերը, ուստի կը յուսամ թէ պզտիկ շնորհ մը պիտի ընէք ինծի: Ո՛վ գիտէ, թերեւս օր մը, մօտ ապագային, հերոսին դերը ստանձնեմ ժապաւէնի մը մէջ՝ ձեզի հետ:

Զերդ՝ Զելիքս Օթրիա

ԶՅՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳՐՈՂԸ, ԻՐ ԱՂՋԻԿԸ ԵՒ ԱՆՁՐԵՒ

Կ'անձրեւէ, և ամիսներէ ի վեր առաջին անգամն ըլլալով՝ մեր փողոցի սալայատակը տրտում է իր ցալացեցած տուներով և մերթ ընդ մերթ կը լուսաւորուի փայլակովը անցնող ինքնաշարժի մը. որ փողոցն ի վեր կ'երթայ խոնաւ ու սուլող ձայնով մը: Նստած եմ մեր տան յառաջամասի սենեակին մէջ, շօաննա աղջկանս հետ: Երեք տարեկան պզտիկ մանուկ մըն է ան, որ իր մօր խոշոր աչքերը ունի և նոյն հանդարտութիւնը. և ան կանգնած պատուհանին մօտ՝ արտմութիւնը կը դիտէ: Սենեակին մէջ իր ներկայութեան և իր լուսութեան պատճառով, իրեն հետ ես ալ մանկունակ դարմանքով կը նայիմ աշխարհին, եւ ինձ կը թուի թէ իր իմաստութիւնը՝ մարդկային միակ իմաստութիւնն է: Տեսնել, խորապէս յուզուիլ, կեանքին նկարով, և սակայն ոչինչ ըսել: Երբ աղջիկս այսպէս է (կը նայի ու չի խօսիր), խօսքի մասին կը կարծեմ ըմբռնել շատ բան, զոր նախապէս երբեք չէի ըմբռնած: Բայց եւ այնպէս, ինձ համար անկարելի է բաւերով յայտնել ինչ որ ըսել կ'ուզեմ: Կը կարծեմ զգալ, թէ լուսութիւնը ամէն ինչ է:

Չեմ կրնար աւելի յստակ ըլլալ՝ ըսել ուզածիս մասին, որովհետեւ այդ զգացումը սովորական չէ և խօսքով արտայայտելի: Մանուկը լուռ է: Փողոցին արտմութիւնը իր սեփական անմխիթար արտմութիւնն է, և սակայն լուռ է ինք:

Բայց և այնպէս, մերթ ընդ մերթ, բան մը կ'ըսէ ան, և այս կամ այն պատճառով՝ անոր ըսածը ա'յնքան խելացի ու անառարկելի կը թուի ինձ, որ ես՝ գրող մը՝ ամօթապարտ կը զգամ ու կը դարմանամ թէ ինչպէս պատահած է որ ես խօսքեր գործածած եմ ա'յնքան անգոր կերպով:

Գիշեր է, բայց մենք նստած ենք յառաջամասի սենեակին մթութեան մէջ, որովհետեւ մթութիւնն ու լուսութիւնը կը թուին ընականօրէն զոգուիլ, և մեզմէ իւրա-

քանչիւրը կը թուէ զգալ թէ ա՛յս է մեր ուղածը — մը-
թութեան մէջ ըլլալ, հանգարտութեան մէջ. չշարժիլ, ու
չխօսիլ: Ջանացի նո՛յնքան հանգարտ ըլլալ, որքան մա-
նուկը: Աթոռէս չշարժեցայ: Սակայն չեմ գիտեր ինչո՛ւ,
ազջիկս կը թուէ աւելի հանգարտ ըլլալ քան ես: Լուս-
թիւնը իր ինքնութեան աւելի ճշմարիտ մէկ մասը ըլլալ
կը թուէ, որովհետեւ անեիզ կերպով հանգարտ է ան, մինչ
ես հանգարտ եմ որովհետեւ կը պարտադրեմ իմ անձիս:
Աստուած գիտէ, որ եթէ մանուկը ներկայ չըլլար, կրնայի
հիմա երթեւեկելու վրայ ըլլալ սենեակին մէջ, և թերեւս
պոռալու վրայ, թէեւ գիտեմ թէ յիմարութիւն է այս եր-
կու քաներէն որեւէ մէկն ընել և թէ իրապէս չեմ ուզեր
ընել, բայց կը զգամ թէ պիտի ընէի՛:

Կը դառնայ ան յանկարծ և կը խօսի անգլիերէն:
Տրտում է իմանալ անոր ձայնը, որովհետեւ մթութիւնն ու
լուսթիւնն ու անձրեւն ու կեանքն ու արամութիւնը կա-
պակից են իրարու. իմ կեանքս ու անոր կեանքը՝ մթու-
թեան մէջ. զաւակս կը խօսի ինծի: Եւ ահա ուրիշ մանուկ
մը, թէեւ ասրէցութեան տղեզ դառած ու մեկերով, գիշտի և
փորձառութեան խոր սպիններով:

— Ան կուլայ, կ'ըսէ ազջիկս:

Բոլոր թշուառ գրուածքներու մէջ ոչինչ ըսած եմ
տողէ աւելի խոր կամ ճշմարիտ: Կ'ուզեմ մանուկը թեւե-
րուս մէջ առնել, բայց չեմ համարձակիր: Չայն մը կը հա-
նեմ, խնդուքի և հեծիւնի կէս ճամբան գտնուող ձայն մը,
և կը աքնիմ թէ ինչո՛ւ իմ կեանքս պէտք է այսքան մթին
ըլլար:

Դարձեալ պտտուհանին կը դառնայ ան, փողոցն ի վեր
նայելով: Իր մայրը շուտով պիտի դայ տուն, և մենք պա-
տուհանին առջեւ նստած կը սպասենք:

— Դրամ ունի՞ս, կ'ըսէ ազջիկս: Չմուշկ մը գնէ ինծի:
Երկու հատիկ չմուշկ:

— Այո, կ'ըսեմ, դրամ ունիմ և քեզի չմուշկ կը գը-
նեմ:

Տէ՛ր Եիսուս, զաւակս չմուշկներ կ'ուզէ, և ես դրամ
չունիմ: Ամբողջ ամիս մըն է խոստացած եմ զոյգ մը չմուշկ
բերել իրեն և չեմ բերած, և զաւակս չի կրնար մոռնալ
խաղալիքը ունենալու կարիքը: Դրամ ունիմ, կ'ըսէ ան,

ու. ես կ'ըսեմ. Այո, դրամ ունիմ եւ չմուշկ կը բերեմ քեզի: Եւ ամէն օր, հաւատքով կ'ընդունի սուտաւ: Դրամ չունիմ: Պէտք է զոյգ մը չմուշկ գողնամ զաւակիս համար:

ԱՐՁԱԿԻ ՊԱՅ ՄԸ ՔԱՆՍԱՍԻ ՄԷՋ

Մարդիկ կը սկսին քննադատել զիս այն պատճառով, որ միշտ իմ անձիս մասին կը գրեմ, բայց իմ ամէն գրածս մարդու մասին է, ո՛չ մէկ բառը՝ իմ անձիս մասին: Ինչ որ ալ պատահի ինձի, ես պատմուածքներ գրող կը մնամ. այն՝ որ կը գիտէ:

Կը յիշեմ թէ ի՛նչպէս լաւ պատմուածք մը քաղեցի պզտիկ արկածէ մը, որ պատահեցաւ Քանասս նահանգին մէջ, 1928 տարուան Օգոստոսին:

Նստած էի հանրային ինքնաշարժի մը մէջ, որ գաւառային նամբէ մը կ'ընթանար: Առտուան ժամը մէկը քիչ մը անց էր, եւ ես կ'երգէի: Ճիշդ քովս աղջիկ մը նստած էր եւ ան ալ կ'երգէր: Մենք սիրահարուած էինք իրարու:

Անկիւն մը դարձած ասեմ, ինքնաշարժը մէկ կողմ հակեցաւ ու ինկաւ կողին վրայ, ագեղ ձայն մը հանելով, ապակիի փշրում եւայլն: Ինքնաշարժին մէջ ամէն ոք սկսաւ ճչիլ, ամէն ոք՝ բացի այդ աղջիկէն ու ինձմէ: Պատճառը այն էր որ արթուն եղեր էի, պատմուածքներ գրող մը, եւ զգացեր էի ինքնաշարժին հակիւը եւ կողին վրայ իյնալը, հաւասարակշռութիւնը կորսնցնելը, եւ աղջկան ըներ էի, հանդարտօրէն բայց արագօրէն, մինչ արկածը կը պատահէր. ուշիմա պզտիկ արկած մը պիտի պատահի. խնդրեմ մի՛ աւարեկիր ասկէ: Ապա, ինքնաշարժը խորտակուեցաւ կողին վրայ, ու ես ինկայ աղջկան վրայ, ջանալով զայն չվիրաւորել՝ ինքզինքս վեր բռնելով, եւ ան նայեցաւ դէմքիս ու ըսաւ. «Ի՛նչ պիտի ընեմ»: Եւ ես ըսի. «Ամէն բանէ աւելի՛ յիշէ՛ ամէն ինչ: Ասիկա արկած մըն է: Ունկընդրե՛ մարդիկն ու կիները, տե՛ս վախը, աւարեկումը եւ շփոթանքը. բայց ասոր մաս մի՛ կ'աղմեր»:

Այն ասեմ, աղջիկը խնդաց: Մենք ամենէն վերջ

գուրս սողոսկեցանք ինքնաշարժէն, տակաւին այդպէս խօսելով այդ մասին: Մեր կին մը ընդարձացած էր ու անհանգիստ, բայց ոչ ոք չըջարէն վերաւարուած էր. քանի մը հագի ճմլումներ ունէին, ևայն, բայց սարսափելի ոչինչ. և մենք՝ քսան հագի՝ կեցեր էինք ճամբուն մթութեան մէջ, ջանալով երեւակայել ընկիւք բան մը, կանոնաւոր ու արամաբանական բան մը: Աղջիկը ինծի մօտեցաւ ու ըսաւ. «Ամէն ոք շուարած է. ի՞նչ պիտի ընես»:

«Պիտի տեսնես», ըսի. «Ասկէ պատմուածք մը պիտի շինեմ. նայէ՛ թէ ինչպէս կ'ընեմ»:

Ինքնաշարժին վարիչին մօտեցայ ու ըսի. «Արկածը անխուսափելի էր, Մա՛քս: Մի՛ մտահոգուիր այդ մասին: Մեր ամբողջ ընկիւքը այն է, որ դայն դարձեալ կանգնեցնենք անխնեքուն վրայ ու շարունակենք մեր ճամբան: Տասնըմէկ այր կայ, անհնցմէ երկուքը ամերիկեան նաւազներ, ու մենք կրնանք ընել ատիկան»:

Ըրէնք ատիկա, և ինքնաշարժը շարունակեց իր ճամբորդութիւնը Քանսասի ընդմէջէն: Դարձեալ նստայ աղջըկան քով ու սկսայ երգել դարձեալ, շարունակելով այն տեղէն՝ ուր ընդմիջուեր էի արկածէն: Աղջիկը ըսաւ. «Ի՛նչպէս կ'ընես ատիկան»:

«Ատիկա իմ ոնս է», ըսի, «ատիկա արդիւնք է իմ գրողի հանգամանքիս»:

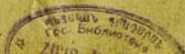
Յաջորդ օրը աղջիկը իջաւ ինքնաշարժէն ու անհետացաւ Քանսասի մէջ: Ես ալ անհետացայ հոն և միեւնոյն ժամանակ մնացի ինքնաշարժին մէջ, և ատիկա պատմուածք մըն էր, որովհետեւ, մինչ սիրտս կը ճմլուէր աղջկան համար, կը դիտէի թէ ինչպէս կը պատահէր ատիկա: Արձակ էր, և ես ինձ ըսի. «Է՛հ, ի՛նչպէս կ'ընես ատիկա, հէ՛, որովհետեւ դիտես թէ կեանքէն աւելի կ'ուզես այդ աղջիկը, աւրեմ ի՛նչպէս կ'ընես»:

Եւ ես ըսի, իբրեւ արձակագիր խօսելով. «Շատ պարզ է. ատիկա յառաջ կուգայ՝ միաժամանակ քու անձդ և մարդը ըլլալէն. ատիկա յառաջ կուգայ այն բանէն, որ կը դադարիս քու անձդ ըլլալէ և միայն մարդ կ'ըլլաս երբ մահը կ'պատահի քու մէջդ և խաւարը կը պատէ աշխարհ. և այդպէս է այժմ, բայց դուն յարութիւն պիտի տանես, եւ միակ բանը դոր պէտք է յիշես այն է, որ շարունակես

դիտել. շարունակեա միաքչ առոյգ պահել, և երբեք դուռ
փակ չթաղես վիշտի մէջ, և միշտ յիշես ամէն ինչ: Երբ
ինքնաշարժը Գանսասէն դուրս ելաւ, երիտասարդը. որ
հիւանդագին կը սիրէր աղջիկը, յարութիւն տուած էր նո-
րէն. և առիկա այգ պահին պատմութիւնն է, ճիշդ ինչպէս
որ պատահեցաւ, ոչինչ աւելցուած, ոչինչ պակսեցուած,
պզտիկ ու մշտապէս նշմարտութիւնը արուեստի, արուես-
տաւի ապրելակերպի և արուեստաւի դիտելակերպի:

Վ Ե Ր Զ

Թեւ Ուիլիքմ Սարոյեան խոսա-
ցած էր յառաջաբան մը զրկել իր
պատմութեանն մէջ մերկայ հայերէն հը-
րասարակութեան. համար, բայց սիրող
պայմաններուն բերումով յապաղեցաւ
ան: Կը յուսանք որ մեր տրամադրու-
թեան ճակ կ'ունենանք զայն՝ երկրորդ
սպագրութեան մը առիթով:

[In 504]

A 41

ԲՈՎԱՆԴԱԿՆԵՐ

ՌԻՍԻՆԻ ՍԵՐՅԵԱՆ

- ✓ Իմ անձը աշխարհի վրայ 17
- ✓ Եօրանաուն հազար աստիճան 20
- Հայր եւ հայր 22
- ✓ Գիւղացիք 25
- ✓ Սափրիչ՝ որուն հօրեղբոր զուխը փրցուեւ էր Կիւտի վազրի մը կողմէ 2
- ✓ Հայկական չորս պզտիկ պատմութիւններ 10
- ✓ Գեղեցիկ ապիտակ ձիուն ամառը 43
- Խաղաղութիւնը համարողի մը 71
- Դպրոցի առաջին օրը 72
- ✓ Կիրակեօրէնայ ձեփիներ 13
- Խնդրի 102
- Հինգ հասուն ասններ 104
- Քոխարհի տուչ զօրավար Կրանթի ան 114
- ✓ Վայրասաւոր 88 Օնիւզուէք 116
- Երգող Երեսնակներ 128
- Դաւանի 13
- Ենթադրութիւն, քսու ան 13
- Սիւնիի Կէտրա Կարաջօ 13
- Չհրաժարականացող գրող, իմ ազգիկը, եւ 12
- Քրիստի պատ մը Բաճաւաթի մէջ 14

ԳԱՆ Հիմնարար գիտ. գրադ.

220041764

A $\frac{11}{41764}$